

V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Tartalomjegyzék

Tanulmányok

- Európa-jogi tapasztalatok az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségének megalapozásához – *Kecskés László* / 3
- Az utaló magatartás (biztatási kár) a Ptk.-ban és a bírói gyakorlatban – *Légréádi Gergely* / 20

Vita

- Elvárhatóság a magánjogban – *Zlinszky János* / 27
- Az állam javára való marasztalásról – *Menyhárd Attila* / 30

Polgári jogi kodifikáció

ISSN 15851168

Kiadja a HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. 1137 Budapest, Radnóti M. u. 2. • Telefon: 340-2304, 340-2305 • Fax: 349-7600

Email: hvgorac@hvgorac.hu • Internet: <http://www.hvgorac.hu>

Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője

Szerkesztőbizottság: Dr. Vékás Lajos, Dr. Boytha György, Dr. Gadó Gábor, Dr. Kisfaludi András, Dr. Lábady Tamás, Dr. Petrik Ferenc, Sáriné dr. Simkó Ágnes, Dr. Sárközy Tamás, Dr. Weiss Emilia, Dr. Zlinszky János

Megjelenik kéthavonta. Példányonkénti ára: 1295 Ft+áfa. Megrendelhető és megvásárolható a Kiadónál.

A Polgári Jogi Kodifikáció információinak átvételéhez, az írások bármilyen célú felhasználásához és újraközléséhez, másolásához a Kiadó előzetes engedélye szükséges.

Nyomás: ETOPrint Nyomdaipari Kft. • Felelős vezető: Balogh Mihály

Tanulmányok

Európa-jogi tapasztalatok az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségének megalapozásához

Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója, amely a Magyar Közönyben 2002. január 31-én jelent meg, ha röviden is, de kitér az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségének problémájára is, az alábbi módon: „Az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségének szabályát – amely újabban a MOL Rt. kártérítési keresete folytán újra az érdeklődés középpontjába került – a nemzetközi, európai trendnek megfelelően a Kódexben valamilyen szinten rendezni kell. Ennek során legalább annyi kimondható volna, hogy az utóbb alkotmányellenesnek ítélt jogszabályon alapuló egyedi aktusokkal okozott károkért az állam felelősséggel tartozik”¹.

Egyetértek azzal, hogy a magyar Polgári Törvénykönyv újradefiniálása során megoldást kell keresni az állam jogalkotással okozott károkért való felelősségének problémáira is. Az ilyen irányú dicséretes törekvések sikerében rövid távon azonban magam sem vagyok biztos. Azzal szeretném segíteni a kodifikációt, hogy a kodifikáció előkészítésével egyidejűleg folytatott összehasonlító jogi és Európa-jogi kutatásaim eredményeiről rövid áttekintést adok. Előljáróban csupán annyit emelek ki, hogy a vizsgált anyagokban nem találtam nyomát annak, hogy az állam jogalkotással okozott károkért való felelősségének megítélésében bárhol is különösebb jelentősége lenne annak, hogy az állami károkozást végső soron előidéző jogszabály alkotmányellenes vagy sem. Jelen írásom kereteit meghaladó kritikai tanulmányt érdemelne a Koncepció imént szóba hozott részletének az a fordulata is, hogy a magyar kodifikációs elképzelés az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségét – ha jól értem – pusztán az utóbb alkotmányellenesnek ítélt jogszabályon alapuló egyedi aktussal okozott károkra vonatkoztatja. Márpedig ez a megoldás a jogalkotással okozott károkért való állami felelősség intézményét lényegében „visszanyomja” az államigazgatási jogkörben okozott károkért való felelősség intézményébe. Ha pedig ez így van, akkor feleslegesnek tűnik új intézményként beszélni a jogszabályalkotással okozott károkért való állami kárfelelősségről. Meggyőződésem, hogy nem felesleges szóba hozni ezt a témát.

1. A jogalkotásért és a jogharmonizációért való kárfelelősség összekapcsolódása

Az állami kárfelelősség joganyagának alakulásában az 1970-es évek elejétől fontos fejlemény az, hogy abban egyre több figyelmet kapnak a jogalkotásért való felelősség, illetve az Európai Közösség, majd az Európai Unió² tagállamaiban a jogharmonizációért való felelősség kérdései. A jogalkotásért és a jogharmonizációért való kárfelelősség összekapcsolódóban van. Az összekapcsolódás következtében pedig úgy tűnik, hogy a jogalkotásért való kárfelelősség témájának vizsgálata újabb, eddig nem tapasztalt lendületet kap. A tagállamok jogharmonizációs tevékenységével szembeni szakmai-minőségi követelmények a nemzeti jogalkotások minőségi szempontjait is érzékenyebbé tették. Érdekes lehet ezért annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy vajon lazulóban van-e az az immunitási, felelőtlenégi burok, ami az állami tevékenységnek a jogalkotási területeit az eddigiekben kétségtelenül jobban védte, mint a végrehajtó hatalmi és igazságszolgáltatási állami tevékenységeket.

Az állam által jogalkotással okozott károk területeit nehezen érte el a felelősség gondolata. Európa nemzeti jogrendszerei kö-

zött a legígéretesebb próbálkozások a francia jogrendszerben mutatkoztak. De itt is a fejlődés csekélyebb jeleiről is csak a XX. század közepétől adhatunk számot. A jogalkotás masszív immunitásának ideológiailag az az alapja, hogy a jogalkotás az államnak szuverén megnyilvánulása. Gyakorlati oldalról ezt az érvet kiegészítik azzal is, hogy a jogszabályok túlságosan általánosak ahhoz, hogy a következtükben beálló károkat individualizáltan meg lehetne ítélni³. A téma felelősségi előjellel voltaképpen csak az 1938. évi La Fleurette eset óta él. Ekkor azért vetődött fel a jogalkotás felelőssége, mert valamely jogszabály bizonyos tejipari termékek gyártását megtiltotta, és így az adott termékre profilírozódott termelőknek kára keletkezett. Külön érdekessége a tényállásnak, hogy a kárt okozó jogalkotásnak egyetlen érintettje volt, a felperesként pert indító „La Fleurette” cég⁴. A jogalkotásért való állami kárfelelősség megalapozását jelentő marasztaló ítélet jogtételét a későbbiekben főként gyarmati jogszabályokkal kapcsolatban alkalmazták⁵, de újabban megállapították az állam kárfelelősségét a nemzetközi egyezmények és szerződések anyagának francia jogba transzformálása következtében beálló károk esetében is⁶. A modern francia elmélet szerint a jogalkotási tevékenységgel összefüggésben keletkező károkért akkor visel az állam felelősséget, ha azok jelentős mértékűek, meghatározott személyt, vagy személyeknek konkrétan meghatározható csoportját érik, és az adott jogalkotási aktus maga nem zárta ki a felelősséget. Ezen feltételeknek együttesen kell fennállniuk ahhoz, hogy az állami kárfelelősség megállapítható legyen. Kivételt képez azonban még ilyenkor is az, ha a „károkozó” jogalkotás rendkívül fontos közérdeket szolgált, (pl.: közegészségügy, árellenőrzés), illetve ha a jogalkotás által sértett érdek nem legitim⁷.

2. Az állami kárfelelősség megalapozása a nemzetközi jogban, az Európa Tanács és az Európai Közösség jogában

Az állam gazdasági jellegű tevékenységeit övező jogi jelenségek között a felelősség intézménye még korunkban sem elég hatékony. Az államot pl. károkozásaiért gyakran egész egyszerűen nem lehet felelősségre vonni, azaz az állam immunitást élvez. Az ilyen jogviszonyok igazságossága körül tehát nincs minden rendben. Az állam a befogadó civiljogi struktúra elveiben mellérendeltségen és egyenjogúságon nyugvó közegéhez nem alkalmazkodik eléggé: kedvezményezett pozíciókat, előjogokat, mentességet, immunitást igyekeznek magának biztosítani.

A problémák azzal függnék össze, hogy az állam a civiljogi jogviszonyokban is hajlamos államként viselkedni. Közhatalmiságát sokszor az autonóm-mellérendeltségi viszonyokba is átviszi. Pedig ha belép az állam a polgári jogi struktúrába, akkor ezt úgy illene tennie, hogy – a közhatalom ornátusát letéve – szuverenitását és közhatalmiságát kívül hagyja azonos.

Az immunitás a felelősség egyfajta ellenpontját: a „felelőtleniséget” jelenti. Pontosabban fogalmazva, az immunitás olyan kategória, amely a felelősségrevonás elmaradásának eseteit öleli fel. Az immunitás olyan helyzet, amelyben egy adott jogalanyt valamilyen oknál fogva nem lehet felelősségre vonni, pedig tényállásbelileg a feltételek egyébként adottak volnának ehhez. Az immunitás elsősorban a jogalanyi „külsővel” összefüggő kérdés. A jogalany státusz minőségén múlik az, hogy a felelősségrevonás elmarad, vagy sem.

Az állami kárfelelősség megalapozására az egyetemes jogfejlődésben történetileg két jogi módszer alakult ki. Az egyik az állami tevékenységek jellegük szerinti megkülönböztetésére épül és a *iure imperii-iure gestionis*, azaz a közhatalmiság és a kereskedőiség kategóriáinak hasznosításával dönt tekintetben, hogy mely állami tevékenységek esnek felelősségi megítélés alá és melyek élveznek immunitást. A másik módszer ezzel szemben alapvetően szervezeti szemléletű: abból indul ki, hogy az állam bizonyos részeinek tevékenységével kapcsolatban alkalmazható a felelősség, más állami szervezeti egységek tevékenységének vonatkozásában viszont nem (fiskus-elmélet). A kettő közül az elsőként említett: az állami tevékenységek jellegére összpontosító minősítés uralta és uralja a jogfejlődést. Az állami immunitás megítélésében a régebbi idők egységes abszolút immunitási dogmája a XIX–XX. század fordulójától kezdett oldódni. Eleinte a nézetek differenciálódása tükrözte ezt. Az olasz és belga bíróságok vállalták az úttörő szerepet⁸. A többi ország bírói gyakorlatában csak később jelentkeztek a változások. Különösen az angol jogban.

A jogfejlődésben az abszolút immunitás dogmájával szemben két új felfogás alakult ki. Az egyik az állami immunitást teljesen elutasító álláspont⁹, a másik pedig a koncepciójában manapság leginkább követett funkcionális immunitási tan¹⁰. Az utóbbi nézet kettéosztja az állam tevékenységét és csak azokban az esetekben biztosít immunitást, ha az állam a közhatalom hordozójaként (*iure imperii*) jár el. Megtagadja viszont az immunitást az államtól, amikor csak mint magánjogi jogalany (*iure gestionis*) lép fel egy jogviszonyban.

A bírói megítélés „spontán” alakulásán kívül komoly nemzetközi erőfeszítések is történtek a funkcionális immunitás előmozdításáért. Ezt célozta már a Harvard Law School által 1932-ben készített egyezménytervezet is¹¹, és az International Law Association 1952-ben Luzernben tartott 45. konferenciája is a funkcionálismust vallotta¹². Különösen a nemzetközi gazdasági integrálódás növekedése tette halaszthatatlanná az immunitási problémák zártabb rendű tárgyalását. Az állami felelősség témája az Európai Tanács jogalkotását és az Európai Közösség / Unió jogi gondolkodását is erősen foglalkoztatta az elmúlt évtizedekben. Törekvéseik kölcsönösen hatottak egymásra. 1964-ben Dublinban az Európai Igazságügy-miniszterek Konferenciája határozta el az immunitás kérdésének nemzetközi egyezményi rendezését. A kodifikációs munkát a kijelölt kodifikációs bizottság 1965 és 1970 között végezte el és 1972. május 16-án Bazelben az Európai Igazságügy-miniszterek VII. konferenciáján írták alá az Európai Immunitási Egyezményt, mely az immunitás alóli hosszú kivétel sorával lényegében a funkcionális felé hajló megoldást realizál¹³.

Az Európai Közösség/Unió sikeres működésének lényeges feltétele, hogy a közösségi tagállamok elegendő mennyiségű jogharmonizációs kötelezettségeiknek és nemzeti jogrendszerüknek a Közösség tevékenysége szempontjából fontos szabályait összhangba hozzák a Közösség jogharmonizációs irányelveivel. Az EK/EU eddigi működésének évtizedei során sokat változott a Közösség hozzáállása a jogharmonizációs kötelezettségeket nem teljesítő, illetve nem megfelelően teljesítő tagállamokkal szemben. A közösségi integráció kiteljesedésével a Közösség egyre szigorúbb a tagállamok jogharmonizációs kötelezettségeinek megítélésénél. A jogharmonizációs kötelezettségek teljesítésének kikényszerítésére igénybe vehető eszközök ugyanakkor meglehetősen korlátozottak, bár a legutóbbi időkben az figyelhető meg, hogy a Közösség jogi eszközeinek téra ezen a területen is bővülőben van.

Az EK tagállamok jogharmonizációs tevékenységének elégtelenségeit látva újabban felvetődött a közösségi jog elméleti kérdéseivel foglalkozó jogászok körében, hogy nem lehetne-e az állami kárfelelősség intézményét is bevetni a jogharmonizációs eredményesebbé tétele érdekében. Arra gondoltak többen is az 1980-as évek második felében, hogy meg kellene próbálni

azzal, hogy a tagállamokat kártérítésre kötelezzék, ha jogharmonizációs „fegyelmetlenségükkel” megsértik a közösségi jogot. A gondolat nem volt teljesen új, hiszen az állami felelősség intézménye – ha nem is az irányelveken alapuló jogharmonizációval kapcsolatban – már az EGK korai történetében, 1960-ban is felvetődött. Akkor a *Humblett v. Belgium*-ügyben arra az álláspontra jutott az Európai Bíróság, hogy a tagállam felelős az egyénnel szemben a közösségi jog megszegéséből adódó következményekért.

Az Egyesült Királyságnak 1973-ban a Közösségbe való belépése előtt is, majd pedig ezt követően, túlhúzódoan is, egészen 1978-ig, az angol *State Immunity Act* hatálybalépéséig is sokat foglalkoztatta a Közösséget az állami felelősség, illetve annak elmentése, az állami felelőtlenység, vagyis az állami immunitás. Az idő tájt az volt a probléma, hogy az Egyesült Királyság csatlakozásával kiéleződött az az ellentmondás, ami a közösségi tagállamok jogrendszerének korlátozott, funkcionális immunitási megoldásai és az angol jog merev abszolút immunitási felfogása között húzódtott. Az Egyesült Királyság is aláírta ugyan az Európai Tanács által kezdeményezett 1972-es Európai Immunitási Egyezményt, mely az immunitás alóli hosszú kivétel sorával lényegében a funkcionális felé hajló megoldást realizált, de belső jogának ellentétessége miatt nem tudta azt ratifikálni. Az abszolút immunitás merev angol dogmája a gazdasági integráció jogbiztonságát látszott fenyegetni. A korábbi abszolút immunitási felfogást lényegesen korlátozó 1978. évi angol *State Immunity Act* elfogadásával és hatálybalépésével aztán elcsitulak a témával kapcsolatos Közösségen belüli viták.

3. A Schöppenstedt formula

A Közösségnek a közösségi szervek károkozásaiért való felelősségéről az Európai Bíróság 1971-ben határozott. Az *Aktien-Zuckerfabrik Schöppenstedt v. Council* perben az 1971. február 13-án benyújtott keresetében az *Aktien-Zuckerfabrik Schöppenstedt* német vállalkozás az EGK-Szerződés 215. cikkének (2) bekezdése alapján azt kérte az Európai Bíróságtól, hogy a Tanács térítse meg számára azt a kárt, ami az 1968. június 18-án meghozott 769/68. számú rendelettel 1968. július 1-jei hatállyal bevezetett új cukor-árszabályozás következtében érte. 155.411,13 német márkának megfelelő összegű kártérítésre kérte kötelezni a felperes a Tanácsot. Ez az összeg a felperesi társaságnál a korábbi német nyerscukor-ár és az újonnan alkalmazni előírt ár különbözeteként, elmaradt haszonként jelentkezett¹⁴.

Ebben az ügyben az Európai Bíróság leszögezte, hogy a felperesi társaság perelheti a Tanácsot kártérítésért, akkor is, ha egyébként a Tanács által kibocsátott, neki kárt okozó közösségi rendelet érvénytelenítéséhez az EGK-Szerződés 173. cikke szerint nincs is legitimációja. Azt írta ugyanis elő az EGK-Szerződés 173. cikke akkori formájában, hogy az Európai Bíróság, az ajánlások és a vélemények kivételével felülvizsgálja a Tanács és a Bizottság által kibocsátott aktusok jogszerűségét. Ennek megfelelően a Bíróság joghatósága alá tartozik a valamely tagállam, a Tanács, vagy a Bizottság által indított olyan kereseteknek az elbírálása, amelyek hatáskör hiánya, alapvető eljárási követelmény megsértése, a Szerződés megsértése, annak alkalmazására vonatkozó bármilyen jogi előírás megsértése, vagy hatáskör túllépése miatt indítottak. Ugyanezen feltételek mellett támadhatják meg a természetes vagy jogi személyek az olyan határozatokat, amelyeknek címzettjei, valamint azokat a rendeleteket, vagy más személyekhez címzett határozatokat is, amelyek őket mégis közvetlenül és személyesen érintik.

Az *Aktien-Zuckerfabrik Schöppenstedt v. Council*-ügy ítélete ugrópontot jelentett a Közösség perelhetősége szempontjából. Egy társaságnak a belső legitimációját a Közösséggel szembeni, jogalkotással okozott kár miatti kártérítési perében az egyébként szokásosnál lazább előfeltételekkel ismerte el az Euró-

pai Bíróság. Látványosan, kiterjesztően értelmezte az EGK-Szerződés 173. cikkében írt, a közösségi jogalkotással szembeni érvénytelenítési perhez szükséges felperesi legitimációs előfeltételeket. Az Aktien-Zuckerfabrik Schöppenstedt nevű társaságnak a közösségi jogalkotással szembeni érvénytelenítési per megindításához nem lett volna legitimációja, felperesi legitimációját azonban mégis elfogadta az Európai Bíróság ebben a Tanáccsal szemben indított jogalkotási károkért való kárfelelősségi ügyben. A Schöppenstedt-ítélet gondolati vonalán ment tovább az Európai Bíróság az 1987-ben a Krohn & Co. Import-Export GmbH & Co. KG v. Commission-ügyben hozott ítéletében is. Itt azt állapította meg az Európai Bíróság, hogy mivel az EGK-Szerződés 215. cikkének (2) bekezdése a Közösséggel szembeni perindítás önálló esete, ezért az EGK-Szerződés 173. cikkében a közösségi jogalkotással szembeni érvénytelenítési per megindításához előírt két hónapos határidő lejárt a kártérítési per megindítását nem akadályozza¹⁵.

Az Aktien-Zuckerfabrik Schöppenstedt-ügyben 1971-ben hozott Európai Bírósági ítélet a Közösséggel szembeni kártérítési igényérvényesítéseken lényegesen könnyített, ami az eljárási előfeltételeket illeti. Felelősségi jogi szempontból viszont bizonyos fokig védelmébe vette a Közösséget. Mérsékelt funkcionális immunitási szemléletet tükröz ugyanis az ítélet anyagi jogi lényege. Ez az az elvi mag, amit a jogirodalom elterjedten „Schöppenstedt formula” elnevezéssel emleget. A jogalkotási tevékenységével kárt okozó Közösséget, a Közösségi intézményeket annyiban védi ez a formula, hogy csak akkor ad lehetőséget a Közösség marasztalására, ha a károkozás a Közösség részéről „gazdaságpolitikai jogalkotási intézkedés”, a károsult „egyén védelmét szolgáló magasabb rendű jogszabály megszegésével” történik, illetve ha a „jogsértés megfelelően súlyos”¹⁶ volt.

A Közösség kárfelelősségének problémájához kapcsolódó Európai Bírósági joggyakorlat a Schöppenstedt formulában nevesített hármas feltétel-csoport első két elemét viszonylag lazán, harmadik elemét viszont szűken értelmezi. Ami a „gazdaságpolitikai jogalkotási intézkedés” fogalmi elemét illeti, a laza megítélésnek az az oka, hogy a jogalkotási intézkedések többségében természetesen gazdaságpolitikai értéktételek is meghúzódnak. Még a Közösség szociális jellegű intézkedései is értelmezhetők egyben gazdaságpolitikai intézkedéseként¹⁷. A Schöppenstedt formula nem alkalmazható ugyanakkor az olyan egyedi intézkedésekre, amelyek gazdaságpolitikai döntéseket nem tartalmaznak. Mivel az ilyen intézkedések csak a címzettjükre vonatkoznak, nem okozhatnak „gátszakadási” problémákat, tehát nem szükséges azokat olyan súlyos kritériumoknak alávetni, mint a gazdaságpolitikai jogalkotási intézkedéseket. A sérelmes egyedi intézkedést az intézkedés címzettje az EGK-Szerződés 173. cikke alapján támadhatja meg. Ha ezt elmulasztja, akkor még mindig indíthat pert az EGK-Szerződés 215. cikkének (2) bekezdése alapján, amennyiben a kár az intézkedés következtében állt elő¹⁸.

A gazdaságpolitikai jogalkotási intézkedések körét jogforrások szempontból is viszonylag lazán kezelte az Európai Bíróság gyakorlata. Nyilvánvaló ugyan, hogy a „jogalkotási intézkedés” kifejezése elsősorban a rendeletekre vonatkozik, de az Európai Bíróság gyakorlata szerint ez a kifejezés alkalmazható bármely olyan kötelező jellegű közösségi aktusra, amely általános jellegű szabályokat kíván lefektetni. Steiner szerint a Firma E. Kampfmeyer v. Commission-ügyben¹⁹, az ügy tényállásában a német kormányhoz intézett azon határozat is „jogalkotási intézkedésnek” tekinthető, amellyel a német kormány felhatalmazást kapott kukorica-importengedélyek ideiglenes bevonására²⁰. Weatherill és Beaumont pedig arra mutatnak rá egy 1991-es ítélet elemzése során, hogy a Schöppenstedt formula, mint teszt az irányelvekre is alkalmazható²¹.

Az „egyén védelmét szolgáló magasabb jogszabály megszegése” mint a Schöppenstedt formula második feltétele minden olyan általános elv megszegésére utal (pl.: az egyenlőség elve, az

arányosság elve, a munkavállalók szabad mozgása, a diszkrimináció tilalma stb.), ami a közösségi jog részeként elfogadott. Az alapító szerződések és a másodlagos jogalkotások által szabályozott ilyen elvek bármelyikének megszegése releváns lehet mint feltétel²².

A Schöppenstedt formula hármas feltételrendszerének leggyakrabban vitatott feltétele a jogsértés „megfelelő súlyossága”, amit természetesen a felperesnek kell bizonyítania. Ezt a kritériumot az Európai Bíróság gyakorlata nagyon szűken értelmezi²³. Az egyik 1978. évi ítéletében, a Bayerische HNL Vermehrungsbetriebe GmbH & Co. KG. v. Council and Commission-ügyben²⁴ az Európai Bíróság utalt arra, hogy mivel a közösségi jogalkotási tevékenység egyik fő jellegzetessége a széles körű diszkrecionális döntéshozatal, a Közösség nem vonható felelősségre, kivéve ha a jogalkotásban résztvevő közösségi intézmény nyilvánvalóan és súlyosan hagyta figyelmen kívül hatásköre gyakorlásának korlátait. Ennek a követelménynek az értelmezésében két eltérő megközelítés létezik. Az Európai Bíróság esetenként a jogalkotási intézkedésnek a károsultra gyakorolt következményeit veszi vizsgálatba, azt elemzi, hogy hogyan és milyen mértékben érintette őt a jogalkotási intézkedés. Máskor viszont a jogalkotással történő jogsértés mértékét, annak szubjektív súlyosságát vizsgálja²⁵. A Bayerische HNL Vermehrungsbetriebe GmbH Co. & KG. v. Council and Commission-ügyben az Európai Bíróság a jogalkotási intézkedés következményén alapuló megközelítést tette magáévá. Ebben a perben több állateledel-gyártó cég követelt kártérítést egy EGK-rendelet következtében elszenvedett veszteségeiért. A kifogásolt rendelet a felesleges tejkészletek csökkentése céljából azt kívánta az állateledel-gyártóktól, hogy sovány tejport szerezzenek be az olcsóbb és hasonlóan tápláló szója helyett. Erről a rendeletről az EGK-Szerződés 177. cikke alapján az Európai Bíróság már két alkalommal is hozott előzetes határozatot, amelyekben megállapította, hogy a rendelet megsértette a diszkrimináció tilalmát és az arányosság elvét²⁶. Annak eldöntésében, hogy a jogsértés megfelelően súlyos volt-e, az Európai Bíróság a káros következményeknek a károsultakra gyakorolt hatását vette figyelembe. Azért utasította el a keresetet az Európai Bíróság, mert azt állapította meg, hogy az emberek széles körét érintette a sovány tejpor és a szója közötti árkülönbség. Sokan vásároltak fehérjét állateledel előállítására céljából. A sovány tejpor és a szója közötti árkülönbség azonban csak korlátozottan hatott a termelési költségekre, a világpiaci árakra nézve pedig jelentéktelen volt a hatása. Az Európai Bíróság álláspontja szerint a rendelet következtében előállt hátrányok nem haladták meg az adott gazdasági tevékenységgel kapcsolatos kockázat normális szintjét²⁷. Sikeres volt viszont a kárigény-érvényesítés a „Gries und Quellmehl” perfüzérben. Például az ezen eljárások sorába tartozó 1979. évi P. Dumortier Freres SA v. Council-ügyben²⁸ is. Ekkor a búzadarát és korpalsztet előállító termelők perelték kártérítésért, egy olyan EGK rendelet miatt, amely visszavonta a búzadara és a korpalszt támogatását, a keményítőre vonatkozóan viszont fenntartotta a támogatást. A rendelet hatására a korábban versenyben lévő három termék előállításának gazdasági-hasznossági arányai megváltoztak. Előzetes határozati eljárások keretében az EGK-Szerződés 177. cikke alapján az Európai Bíróság már korábban megállapította a felperesek által kifogásolt rendelet jogellenességét²⁹. Később az eljárást követően a Bizottság vissza is állította a korábbi támogatásokat, de csak az ítélet meghozatalának időpontjától. A kártérítési ügyekben a búzadara- és korpalszt-előállítók az ítélet megelőző időszakban elszenvedett veszteségeiket is peresítették, sikerrel. Ebben az ügycsoportban azt állapította meg az Európai Bíróság, hogy a károsultak alányilag világosan körülhatárolható, viszonylag szűk csoportot alkotnak, és a rendelet következtében előállt veszteségük meghaladta az üzleti tevékenységükkel rendszert együtt járó kockázatot.

A Schöppenstedt formulában a Közösség diszkrecionális döntéseinek szükségszerű tévedési lehetőségeit védve, és emiatt

az immunitási reflexeket némileg tovább élte az azt mondta ki az Európai Bíróság, hogy a Közösség kárfelelőssége csak akkor áll fenn, ha a gazdaságpolitikai természetű Közösségi jogalkotás során a károsulat védő magasabb jogi szabályok „kirívó” („flagrant”), „megfelelően súlyos” („sufficiently serious”) megszegésével okozták a kárt³⁰. Az 1971-es Schöppenstedt-ítélet a jogsértés mélységével kapcsolatosan a „kirívó” szót használta, az ezen ítélethez tematikusan kapcsolható későbbi ítéletekben viszont az Európai Bíróság már a „megfelelően súlyos” kifejezés használatára váltott.

A Schöppenstedt formula későbbi joggyakorlati és jogirodalmi elemzése közvetetten arra is ráirányította a figyelmet, hogy a tagállamok jogharmonizációs kárfelelősségi joganyagának szintbeállításához fontos viszonyítási pont az EGK-Szerződésnek a közösségi kárfelelősségről rendelkező 215. cikkének (2) bekezdése. Az EGK-Szerződésnek ez a pontja a Közösség deliktualis felelősségéről szólva azt tartalmazza, hogy „A szerződésen kívüli felelősség terén a Közösségnek meg kell téríteni az intézményi vagy alkalmazottjai által hivatalos tevékenységük gyakorlása során okozott kárt, a tagállamok jogában közös általános elveknek megfelelően”³¹. Mivel azonban az Európai Bíróság a Schöppenstedt formulával szűkítően értelmezte az EGK-Szerződés 215. cikkének (2) bekezdését, a felelősség-szűkítő felfogás a tagállamok jogharmonizációs-jogalkotási kárfelelősségének megítélésére is kihatott. A Schöppenstedt formula közvetetten a tagállamokkal szembeni kárfelelősség felvetéséhez is szűkítő keretet adott. A tagállamok jogharmonizációért való kárfelelősségének kialakításában fékező tényezőként jelentkezett az a szempont, hogy a tagállamokat szigorúbb felelősség nem fenyegetheti, mint amilyen felelősséggel a Közösségnek kell szembenéznie a közösségi szervek károkozásaiért. A Schöppenstedt formula viszonylag szűk kárfelelősségi szemléletén az Európai Bíróság joggyakorlatában látványosan csak az 1991. évi Francovich-ítélet változtatott.

A Közösség deliktualis felelőssége és a tagállamok belső jogi kárfelelőssége közötti egyensúly-követelményekre egy angol bíróság előtti ügyben, a „Bourgoin”-ügyben már Parker bíró is felhívta a figyelmet³². Az EGK-Szerződés 215. cikk (2) bekezdésének és az Európai Bíróság későbbi, 1991. évi Francovich-ítéletének összefüggéseire, az összefüggések vizsgálatának fontosságára a Francovich-ügy főügyésze, Mischo is rámutatott az eljárás során előterjesztett véleményében. Van Gerven belga professzor, aki korábban maga is az Európai Bíróság főügyésze volt, egy 1996-ban megjelent tanulmányában a Francovich-ítélet gondolataitól ihletetten a közösségi intézmények és a tagállamok kárfelelőssége közötti különbségeket hangsúlyozza. Szerinte fontos kiemelni azt, hogy a Közösség intézményei, különösen a közösségi jogalkotás nagyon sokszor széles diszkrecionális jogot gyakorolva tevékenykedik a tagállamok jogalkotásának viszont csak ritkán van diszkrecionális jogosítványa a jogharmonizációs kötelezettségek teljesítése során³³. A közösségi jogalkotás és a jogharmonizációs kötelezettségeket teljesítő tagállami jogalkotások működési alaphelyzete lényegesen eltér, tehát így a károkozásaikért való kárfelelősség kialakításánál sem lehet azonos kiindulási pontokat használni. Az Európai Bíróság Francovich-ítéletének lényeges felelősség-elméleti hozadéka, hogy meghaladta a Schöppenstedt-ítélet felelősségi képletét és utat nyitott a tagállamok jogalkotásával szembeni szigorúbb kárfelelősségi néző alkalmazásához.

4. A Közösség és a tagállamok konkurens felelőssége – szétválasztás és összekapcsolás. Az 1970-es évek közepéig csak a fórum kérdése tisztázódott

A Közösség végrehajtó hatalmát az alapító Szerződések nem írták pontosan körül³⁴. Így lényegében a közösségi jogalkotásra maradt, hogy az esetenként az egyes jogalkotói aktusok révén

maga szervezze a végrehajtási eljárást. A közösségi jogalkotás a végrehajtást vagy a tagállamokra, vagy pedig a Bizottságra bízta.³⁵ Ez a megoldás alakította ki azt a nagyon sajátos szerkezetet és rendszert, amelyet végrehajtási federalizmusnak („executive federalism”, „Vollzugsfederalismus”) is neveznek.³⁶

Az Európai Közösség végrehajtó hatalmának „fő áramlatát” a tagállamok jelentik.³⁷ Ha ugyanis a közösségi jogalkotás nem ír elő semmiféle különleges végrehajtási módozatot, akkor az EGK-Szerződés 5. cikkével összhangban a tagállamok feladatkörébe tartozik, hogy „megtegyenek minden megfelelő, akár általános, akár különös intézkedést” („take all appropriate measures, whether general or particular”) annak érdekében, hogy biztosítva legyen a közösségi jog megfelelő alkalmazása és érvényesítése a jogrendszereken belül.³⁸ A Közösség minden egyes jogalkotási aktusával együtt jár tehát a végrehajtó hatalomnak a tagállamokra való átszármaztatása, bár a Közösség természetesen nincs elzárva attól, hogy kifejezetté tegye az átruházott végrehajtási hatáskör szándékolt terjedelmét és gyakorlásának feltételeit.³⁹ A tagállamokra történő hatáskör átvitelnek ez a fajtája azon a gondolaton alapul, hogy a végrehajtás – a Közösség szempontjából – ott kezdődik, ahol a közösségi „törvényhozás” végződik.⁴⁰

Lényegesen bonyolultabb helyzet áll elő akkor, amikor a közösségi intézmények azért ruháznak át hatásköröket a tagállamokra, hogy azok alkossanak meg olyan jogi szabályozásokat, amelyeket a közösségi intézményeknek maguknak kellett volna, illetve kellene megalkotniuk. Az ilyen esetekben már nehezebb választóvonalat húzni a „törvényhozási” és a „végrehajtási” ágak között.⁴¹ Erre a problémára az Európai Bíróság is felfigyelt és vonatkozó ítéleteiben olyan szempontokra mutatott rá, amelyek korlátozzák a Tanácsot hatásköreinek a tagállamokra történő átruházásában. Eszerint a Tanács nem hatalmazhatja fel a tagállamokat arra, hogy az EGK-Szerződés rendelkezéseivel, vagy a közösségi jog általános elveivel össze nem férő módon járjanak el.⁴² A hatáskörök átruházásának mindenkor behatároltnak és konkrétan kell lennie az Európai Bíróság szerint, és figyelemmel kell lennie arra is, hogy az átruházott hatásköröknek a tagállamok általi gyakorlása illeszkedjék azokhoz a politikaválasztásokhoz, amelyek valójában a Közösség hatáskörébe tartoznak.⁴³

A federalizmus eszméje egyébként nem csak a végrehajtás területén jellemzi a Közösséget, hanem a jogalkotás, sőt tulajdonképpen még a bírászkodás körében is. A jogalkotás és a bírászkodás mechanizmusai is lényegében párhuzamosan, de a célokat tekintve összefogottan működik a közösségi és a tagállami szint. A jogalkotásban érdekes kölcsönhatások, a bírászkodásban pedig fontos együttműködési kapcsolatok alakultak ki a közösségi és a tagállami szintű tevékenységek között.⁴⁴

Nyilvánvalóan a végrehajtási federalizmus gondolata az alapja annak, hogy az Európai Bíróság joggyakorlatában párhuzamosan jelentkeztek – sokszor ugyanazon tényállás kapcsán is – a Közösség jogalkotásért való kárfelelősségének és a tagállamok jogharmonizációs – jogalkotási kárfelelősségének problémái. Az Európai Bíróság első reakciója az volt, hogy szétválasztotta a Közösség és a tagállamok felelősségét, sőt a Közösséggel, illetve a tagállamokkal szembeni kárigényérvényesítési eljárásokat is. A károsultakat igyekezett ezért az Európai Bíróság kárigényeikkel a tagállamok nemzeti bíróságai elé terelni. Magának jobbára csak a közösségi jogalkotások érvényességének vizsgálati jogát tartotta fenn, és ezt az EGK-Szerződés 177. cikke alapján hozzá előzetes határozathozatalra felterjesztett esetekben végezte el.

Az Európai Bíróságnak ez a hozzáállása azonban nem volt teljesen tiszta vonalvezetésű. Gyakran belebocsátkozott ugyanis felelősségi kérdések tárgyalásába is. Ennek során a Közösség jogalkotásért való felelőssége és a tagállamok jogharmonizációs – jogalkotási felelőssége sokszor párhuzamosan is felvetődött. Ezt a jelenséget nevezte el párhuzamos felelősségnek, illetve konkurens felelősségnek („concurrent liability”) a jogirodalom.⁴⁵ A végrehajtási federalizmus kétségtelen tényeit látva az Európai Bíróság lényegében az 1970-es évek elejétől mind többször

komplex módon, egymásra tekintettel ítélte meg a Közösség és a tagállamok felelősségét. Mindez persze nem volt ennyire tiszta és képletszerű, de a joggyakorlat zavaros, részben ellentmondásos tényeiből mégis egy olyan tendencia rajzolódik ki, melyben nyilvánvaló, hogy az Európai Bíróság a korábbi szétválasztás helyett egy bizonyos fokig összekapcsolja a közösségi és a tagállami felelősséget. Az Európai Bíróság ítélkezésének ezen irányultsága következtében pedig a Közösség jogalkotásért való kárfelelősségére és a tagállamok jogharmonizációért, jogalkotásért való kárfelelősségére vonatkozó jogi elvek és szabályok is kapcsolatba kerültek. A két anyag kölcsönhatásáról azonban ekkor még alig beszélhetünk.

A Közösség és a tagállamok kárfelelősségének összefüggéseit vizsgálva az Európai Bíróság először egy meglehetősen ellentmondásos doktrínát alakított ki a „nemzeti jogbeli jogorvoslat kimerüléséről”. Az 1966. évi Kampfmeyer és az 1971. évi Haegeman-ügyekben ennek a doktrínának az alkalmazásával el- lenkező előjeli ítéletek születtek. A Kampfmeyer-ügyben a felperes gabonakereskedő az Európai Bíróság előtt azért nyújtottak be keresetet, mert azt követelték, hogy a német hatóság térítse vissza az általuk egy érvénytelen EGK rendelet következtében kifizetett adót, valamint felbontott szerződéseikért kártérítést is kértek. A felperesek korábban német bíróságok előtt is indítottak pert, de a német bíróságok a közösségi eljárás kimenetelére várva elzárkóztak az érdemi tárgyalástól. Az Európai Bíróság viszont azt szögezte le, hogy először a német bíróságoknak kell alkalmazni a közösségi jogot, hogy a német hatóságok felelősségéről döntsenek.⁴⁶ A Haegeman-ügyben a felperes egy közösségi határozat érvénytelenítését kérte. Azért támada meg ezt a határozatot, mert az megtiltotta a német hatóságoknak, hogy visszatérítsék számára azt az adót, amit egy szerinte érvénytelen közösségi rendelet alapján fizetett be a Közösség „pénztárába”. Haegeman nem indított eljárást a nemzeti bíróság előtt. Az Európai Bíróság azért utasította el a hozzá benyújtott keresetet, mert álláspontja szerint Haegemannak a nemzeti bíróságok előtt kellett volna eljárást kezdeményeznie. A CNTA SA v. Commission-ügyben⁴⁷ 1974-ben és a Firma Gebrüder Dietz v. Commission-ügyben⁴⁸ 1976-ban olyan, az EGK-Szerződés 215. cikkének (2) bekezdésén alapuló kereseteket utasított el az Európai Bíróság, amelyekben a felperesek visszatartott kifizetések következtében elszenvedett veszteségeikért követeltek kártérítést, anélkül, hogy pert indítottak volna nemzeti bíróságaik előtt.

Az Európai Bíróság joggyakorlatában az 1970-es évek közepére pusztán annyi tisztázódott – azaz annyira tisztult a „nemzeti jogbeli jogorvoslat kimerüléséről” szóló korábbi doktrína –, hogy ha a Közösség jogalkotási intézkedésére vezethető vissza valamely kár, akkor a károsult mint felperes az Európai Bíróság előtt kell, hogy pert indítson. Az 1970-es évek közepére a Közösség jogalkotási kárfelelősségének és a tagállamok jogharmonizációért – jogalkotásért való kárfelelősségének párhuzam-problémáit illetően csak a fórum kérdése tisztázódott, ekkor viszont még a kárfelelősség érdemi, anyagi jogi kérdései tisztázásának közelébe sem ért az Európai Bíróság gondolkodása.

5. Az Európa Tanács 1984. évi ajánlása az állami kárfelelősségről

Ezt követően ismét az Európa Tanács vált aktívvá az állami felelősség témájának jogi szabályozása terén. Az Európa Tanács 1984. szeptember 18-án ajánlást fogadott el az állami felelősségről. Ebben két dolgot javasolt az Európa Tanács. Egyrészt azt, hogy tagállamai kövessék az ajánlásban lefektetett elveket az állami felelősség nemzeti jogi szabályozásaiban. Másrészt pedig azt, hogy a tagállamok vizsgálják meg, vajon nem kell-e „megfelelő mechanizmust” kialakítani annak érdekében, hogy pénzügyi eszközök, alapok hiánya ne veszélyeztesse az állami jogalanyoknak az állami kárfelelősségből eredő kötelezettségeik teljesítését.

Az Európa Tanács 1984. évi állami kárfelelősségi ajánlásának újszerű vonása, hogy a felelősségre szabályozott állami aktusok körét az adminisztratív természetű és a fizikai természetű aktusokon túlmenően az állam normatív szabályozó tevékenységeire is kiterjeszti. Az is figyelemre méltó az Európa Tanács ajánlásában, hogy az állami károkozások esetére kártérítési és kártalanítási formában is tartalmaz szabály-modelleket. Az Európa Tanács 1984. évi állami kárfelelősségi ajánlása konkrétan az alábbi nyolc elvet fogalmazza meg. I. Az állami felelősség alapja objektív súlypontú felróhatóság. Jogellenesség esetén vélelmezni kell a felróhatóságot. (Ez az ajánlás kárfelelősségi alapja. A felróhatóság objektív vizsgálása a jogellenesség vélelmezésével valósul meg.) II. Az I. elvben foglalt feltételek nem teljesülése esetén is reparációt kell nyújtani, ha „nyilvánvalóan igazságtalan”, hogy a károsult maga viselje a kárát. Ezt akkor kell alkalmazni, ha a köz érdekében véghezvitt állami aktus okoz kárt egy, vagy meghatározott számú károsultnak, és az aktus kivételes jellegű volt, vagy valamely aktus kivételes hatása volt. (Ez az elv utal arra, hogy a károsuló állam kártalanítási alapon is helytállni köteles.) III. Mérsékelni lehet a kárfelelősséget, ha a kár bekövetkezésében a károsult, illetve olyan más személy is közrehatott, akinek tevékenységéért a nemzeti jog szerint a károsult felelős. IV. Nem lehet előírni, hogy előbb az állami jogalany „ügynökét” pereljék, és csak utána az állami jogalanyt, ha pedig előzetes államigazgatási eljárás van beépítve a bírósági eljárás elé, akkor az előzetes államigazgatási út igénybevétele nem veszélyeztetheti a bírósági út igénybevétele lehetőségét. V. Az I. elv szerinti reparáció teljes kell hogy legyen, a II. elv alapján a „méltányossági” reparáció lehet „részleges” is. (Az állam kárfelelőssége a teljes kárra ki kell hogy terjedjen, kártalanítási kötelezettsége viszont lehet részleges is.) VI. A reparációt nyújtó döntéseket minél előbb végre kell hajtani, és azokat megfelelő költségvetési és más módszerekkel biztosítani kell. VII. Az állami felelősséggel kapcsolatos igényérvényesítési határidők korlátozása nem veszélyeztetheti az igényérvényesítés tényleges gyakorlását. VIII. A károsult nemzetisége nem lehet diszkrimináció alapja.⁴⁹

6. Az EK-tagállamok jogharmonizációs fegyelmének szigorítása, az „egyéni közösségi jogok védelmének” elve

Az Európa Tanácsnak az állami felelősség szabályozására vonatkozó aktív szerepét az 1980-as évek végétől ismét az Európai Közösség vette át. A tagállamok jogharmonizációs kötelezettségei teljesítésének kikényszerítésére – mint láthattuk – a Közösség az állami felelősség intézményét a legutóbbi időig nem használta fel. A jogharmonizációs kötelezettségek kikényszerítése érdekében alkalmazott jogi eszköz, az EGK-Szerződés 169. cikke szerint indított eljárás alapja az EG-Szerződés 5. cikkében megfogalmazott „közösségi hűség elv” („fidelity clause”), „Gemeinschaftstreue-Klausel”) kikényszerítésének a gondolata volt. Emellett rásegítő, kiegészítő jelleggel szoktak hivatkozni a közösségi jog közvetlen hatályára és újabban az irányelvek közvetlen alkalmazhatóságára (azaz a közösségi jog közvetett hatályára) is.

Ehhez a gondolatmenethez illeszkedett az a fejlemény is, hogy az 1980-as évek derekán összeállt az Európai Bíróság joggyakorlatában egy olyan tétel is, miszerint a nemzeti bíróságnak „reális és effektív” védelmet kell nyújtania az egyéneknek közösségi jogaik gyakorlásához. A reális és effektív védelem tétele a maga privát, magánszemélyi aspektusával értelemszerűen újból felvetette és érzékennyé tette az állami kárfelelősség intézményét. Az 1980-as évek második felében így ismét ráterelődött a figyelem az állami kárfelelősségre.

Az 1980-as évek második feléig a Közösség – változó fokú, de tendenciaszerűen mégis erősödő szigorral – alapvetően igazgatási eszközöket alkalmazott a tagállamok jogharmonizációs kötelezettségei teljesítésének kikényszerítésére. Ennek a megközelítésnek az alapja a közösségi jognak a tagállamok jogával

szembeni elsődlegességének (primátus, szupremácia) elve volt. A tagállamok jogharmonizációs kötelezettségét az irányelvek tartalma és az EGK-Szerződésnek a „közösségi hűség elvét” megfogalmazó 5. cikke alapján adottnak tekintették, a tagállamok kötelezettségesség magatartásainak minősítésével, illetve a kötelezettségesség következményeivel viszont alig foglalkoztak. Ez a hozzáállás jellemezte a kikényszerítési eljárásban kulcsszerepet betöltő Bizottság tevékenységét, de az ilyen ügyekben végső soron döntő Európai Bíróság tevékenységét is az 1980-as évek közepéig. Az 1980-as évek derekától azonban az Európai Bíróság gondolkodása differenciáltabbá vált, és ítéleteiben nagymértékben hasznosította a szupremácia elve és a közösségi jog közvetlen hatályának doktrínája mellett a közösségi irányelvek közvetlen alkalmazhatóságának (közvetett hatályának) doktrínáját és azokat az érveket is, amelyeket a bírói gyakorlat az úgynevezett „egyéni közösségi jogok” védelme érdekében kimunkált. Az egyéni közösségi jogok védelméhez kapcsolódóan az Európai Bíróság gyakorlatában az elmélet élénk támogatása mellett egy olyan civiljogias megközelítési mód is kialakult, mely az 1990-es évek kezdetétől már azt is lehetővé teszi, hogy az egyének kárigényt érvényesítsenek a jogharmonizációs kötelezettségeit megszegő tagállammal szemben, ha a kötelezettségesség következtében az egyének kárt szenvednek. Manapság tehát a Bizottság által kezdeményezhető adminisztratív természetű úgynevezett „169-es eljárás” mellett az Európai Bíróság és a tagállamok nemzeti bíróságai által kialakított állami kárfelelősség intézménye is a jogharmonizációs kötelezettségek jobb teljesítésének ügyét szolgálja. A Maastrichti Szerződés által bevezetésre került és az Európai Bíróság által kiszabható speciális bírság szintén erősíti a tagállamok jogharmonizációs fegyelmét.⁵⁰

7. A Schöppenstedt formula meghaladása: a Francovich-ítélet

A jogharmonizációs kötelezettségesség miatti állami kárfelelősség kialakításában, a fogalmi alapok tisztázásában komoly szerep jutott az Európai Bíróságnak. Az együttesen eldöntött Francovich-ügy, illetve Bonifaci-ügy tárgyalásánál szembesült az állami kárfelelősség problémáival az Európai Bíróság. A Francovich néven ismertté vált 1991. november 19-én meghozott ítéletben kimunkált érvekből állt össze a „Francovich-jelenség”, amellyel újabban már foglalkozik és várhatóan a jövőben is sokat foglalkozik majd még a közösségi jog szakirodalmá.⁵¹

A Francovich-ügy alapja az volt, hogy Olaszország nem vette át nemzeti jogába a 80/987. EGK számú irányelvet, amelynek tárgya a munkaadó fizetéseketelensége esetén a munkavállaló védelme volt. Ezen irányelv rendelkezései szerint – többek között – fizetéseketelenség esetében a tagállamok tartoznak „megtenni az ahhoz szükséges intézkedéseket, hogy a garantáló intézmények garantálják ... a munkavállalók azon hátralelő igényeinek kifizetését, amelyek munkaszerződésekből vagy munkaviszonyokból erednek és bizonyos adott időpont előtti időszakra járó fizetésre (illetményre, munkabérré) vonatkoznak”. [3. cikk (1) bekezdése.] Az irányelvet 1983. október 23-ig kellett végrehajtani. Az olasz kormány azonban semmilyen lépést nem tett az irányelv végrehajtására. Az Európai Bíróság, az EGK-Szerződés 169. cikke alapján előtte indított eljárás során, a 22/87. számú ügyben 1989 februárjában megállapította, hogy Olaszország a 80/987. EGK számú irányelv vonatkozásában elmulasztotta jogharmonizációs kötelezettségének teljesítését.

1989. július 9-i, illetve december 30-i végzéseikkel, a Pretura di Vicenza (a C-6/90. számú ügyben), valamint a Pretura di Bassano del Grappa (a C-9/90. számú ügyben) az EGK-Szerződés 177. cikke alapján előzetes határozatot kérve, több kérdést terjesztett a Bíróság elé az EGK-Szerződés 189. cikk (3) bekezdésének, valamint a Tanács, a tagállamoknak a munkaadók fizetéseketelensége esetén a munkavállalók védelmére vonatkozó

jogszabályainak a közelítéséről szóló, 80/987/EGK irányelvnek értelmezéséről. Francovich úr a C-6/90. ügyben az alapeljárásban szereplő felperes, a CDN Elettronica SnC-nél dolgozott Vicenzában, de munkabérként csak helyell-közszel kapott fizetést. Ezért eljárást indított a Pretura di Vicenza előtt, amely kötelezte az alperest, hogy körülbelül 6 millió lírának megfelelő összeget fizessen meg neki. Az ítélet végrehajtásának kísérlete során a Tribunale di Vicenza mellett működő végrehajtó jelezte, hogy a követelés behajthatatlan. Francovich úr ekkor aziránt indított keresetet, hogy jogosult legyen az olasz államtól megkapni a 80/987. számú irányelvben írt biztosítékokat, vagy ennek alternatívájaként, kártérítést.

A C-9/90. számú ügyben Danila Bonifaci és 33 más alkalmazott a Pretura di Bassano del Grappa előtt indított eljárást, kifejtve, hogy őket a Gaia Confezioni Srl alkalmazta, amelyet 1985. április 5-én fizetéseketelenség nyilvánítottak. Amikor a munkaviszonyukat megszüntették, a munkáltató a felpereseknek több, mint 253 millió lírával tartozott, melyet a munkáltatóval szembeni fizetéseketelenségi eljárás során adóssággként állapítottak meg. A csődeljárás befejezése óta több, mint öt év telt el, és ez alatt az idő alatt a felperesek részére semmilyen kifizetés nem történt. A felszámoló megállapította, hogy bérigényük részleges kielégítése is teljességgel valószínűtlen. Következésképpen, a felperesek eljárást indítottak az Olasz Köztársaság ellen, keresetükben azt kérték, hogy tekintettel arra, hogy az olasz állam köteles volt 1983. október 23-i hatállyal a 80/987. számú irányelvet végrehajtani és a belső jog részévé tenni rendelkezéseit, kötelezzék az Olasz Köztársaságot arra, hogy legalább az utolsó három havi munkabér hátralékukat megfizesse, vagy ennek megfelelő összegű kártérítést fizessen.

Ilyen körülmények között, a nemzeti bíróságok mindkét ügyben azonos kérdéseket terjesztettek az Európai Bíróság elé, kérve annak előzetes határozatát. Az olasz állam kárfelelősségével kapcsolatos kérdésük a következő volt: „A közösségi jog hatályos rendszerében jogosult-e az a magánszemély, akit hátrányosan érintett egy tagállamnak a 80/897. számú irányelv végrehajtása tekintetében elkövetett mulasztása – amely mulasztás tényét a bíróság ítélete is megállapította – kártérítést követelni, követelni azt, hogy maga az állam feleljen az irányelv azon rendelkezéseinek betartásáért, amelyek kellően pontosak és feltétel nélküliek.” A nemzeti bíróságok által felterjesztett állami kárfelelősségi kérdés két problémakört vetett fel. Az egyik az alkalmazottak jogait meghatározó irányelv rendelkezéseinek közvetlen hatályára vonatkozott, a másik pedig az állam felelőségének fennállására és terjedelmére olyan kár esetében, amely az államnak a közösségi jog szerinti kötelezettségeinek megsértéséből származik. A nemzeti bíróságok által feltett első kérdés első része arra keres választ, hogy vajon az alkalmazottak jogait meghatározó irányelv rendelkezéseit úgy kell-e értelmezni, hogy az érintett személyek érvényesíthetik ezeket a jogokat az állammal szemben a nemzeti bíróságok előtt, az irányelvben előírt határidőn belül elfogadott végrehajtási intézkedések hiányában is. Amint az Európai Bíróság kimondta, az a tagállam, amelyik nem fogadta el az irányelv által megkövetelt végrehajtási intézkedéseket az előírt határidőn belül, egyénnel szemben nem hivatkozhat a saját mulasztására az irányelv szerinti kötelezettségeinek teljesítésében. Így minden olyan esetben, amikor úgy tűnik, hogy valamely irányelv rendelkezései tárgyukat illetően feltétel nélküliek és kellően pontosak, ezekre a rendelkezésekre hivatkozni lehet az előírt határidőn belül elfogadott végrehajtási intézkedések hiányában, vagy amennyiben az irányelv rendelkezései olyan jogokat határoznak meg, amelyeket az egyének az állammal szemben érvényesíthetnek.

Az olasz nemzeti bíróságok felvetették az államnak a közösségi jog szerinti kötelezettségei megsértéséből adódó kár miatti felelőségének a fennállását és terjedelmét. Az Európai Bíróság szerint az EK-Szerződés általános rendszere és alapelvi fényben kell megvizsgálni ezt a kérdést. Az EK-Szerződés létrehozta

saját jogrendszerét, amely a tagállamok jogrendszerébe integrált, és amelyet a tagállamok bíróságai kötelesek alkalmazni. E jogrendszer alanyai nemcsak a tagállamok, hanem a tagállamok állampolgárai is. Ez a helyzet nemcsak terhet ró az egyénekre, hanem a közösségi jognak az is célja, hogy jogokat keletkeztessen. Ezek a jogok nemcsak ott merülnek fel, ahol ezeket a Szerződés kifejezetten biztosítja, hanem azon kötelezettségek révén is, amelyeket a Szerződés világosan meghatározott módon, egyénekre, a tagállamokra és a Közösség intézményeire ró.

Az Európai Bíróság következetesen kimondta azt is, hogy a nemzeti bíróságok, amelyek feladata a közösségi jog rendelkezéseinek alkalmazása, a joghatóságuk területén belül kötelesek biztosítani, hogy ezek a szabályok teljes mértékben hatályosuljanak, és kötelesek védeni azokat a jogokat, amelyeket e szabályok az egyénekre ruháznak. A közösségi szabályok teljes körű hatályosulása sérülne és az általuk biztosított jogok védelme gyengülne, amennyiben az egyének nem kapnának jogorvoslatot, ha jogaikat a közösségi jog olyan megsértése csorbítja, amelyért valamely tagállam felelősnek tekinthető. A jogorvoslat lehetőségének biztosítása különösen nélkülözhetetlen akkor – mint a jelen esetben is –, ha a közösségi szabályok teljes körű hatályosulása az állam előzetes cselekvésétől függ, és amikor az ilyen cselekvés hiányában az egyének nem tudják a nemzeti bíróságok előtt a közösségi jog által rájuk ruházott jogokat érvényesíteni. Ebből következik, hogy az az elv, miszerint az államnak felelnie kell a közösségi jog neki felróható megsértésének eredményeként az egyéneknek okozott veszteségért és kárért, szerves része a Szerződés rendszerének.

A tagállamoknak az ilyen veszteségért és kárért fennálló jóvátételi kötelezettségének egy további alapja található a Szerződés 5. cikkében, amely szerint a tagállamok kötelesek minden szükséges intézkedést meghozni, legyen az általános vagy különös, a közösségi jog szerinti kötelezettségeik teljesítésének biztosításához. E kötelezettségek között szerepel a közösségi jogsértés következményeinek a helyrehozatala is. A tagállamok állami kárfelelősségével kapcsolatban azt hangsúlyozta az Európai Bíróság, hogy bár az állam felelősségét a közösségi jog megköveteli, azok a feltételek, amelyek alapján ez a kötelezettség jóvátételre vonatkozó jogot keletkeztet, függ a veszteséget és kárt okozó közösségi jog megsértésének jellegétől. „Amikor, mint jelen esetben is, valamely tagállam elmulasztja a Szerződés 189. cikkének (3) bekezdése szerinti kötelezettségét teljesíteni, nevezetesen, hogy elfogadja mindazon intézkedéseket, amelyek szükségesek az irányelv által előírt eredmény eléréséhez, a közösségi jog e szabályának teljes körű hatályosulása megköveteli, hogy létezzen egy jóvátételre vonatkozó igény, feltéve, hogy három feltétel teljesül. Az Európai Bíróság álláspontja az volt, hogy ha egy tagállam elmulasztja teljesíteni az EGK-Szerződés 189. cikkének (3) bekezdése által rögzített azon kötelezettséget, amely szerint meg kell tennie minden, ahhoz szükséges lépést, hogy a közösségi jog rendelkezése teljesen hatályossá váljék, akkor kárfelelősség terheli, feltéve, hogy az alábbi három feltétel is teljesül: 1. az irányelv által célzott eredmény arra is kiterjed, hogy egyénekre is ruházzon jogokat; 2. ezen jogok tartalma az irányelv rendelkezései alapján meghatározható legyen; 3. okozati összefüggés álljon fenn az állam kötelezettségének megszegése és az érintett személy által elszenvedett kár között⁵². Ezek a feltételek elégségesek ahhoz, hogy jogot keletkeztessenek az egyének számára jóvátétel megszerzéséhez. Ez a jog közvetlenül a közösségi jogra épül. Egyebekben a nemzeti jognak a felelősségre vonatkozó szabályai alapján kell az államnak jóvátennie az általa okozott kár következményeit. Közöségi jogszabály hiányában, az egyes tagállamok belső jogrendjének feladata az illetékes bíróságok kijelölése és azon részletes eljárási szabályok meghatározása, melyek célja azoknak a jogoknak teljes körű védelme, amelyeket az egyénekre a közösségi jog ruház. A Francovich-ügyben eljáró főügyész, Mischo szerint Olaszországnak az ügy alapját képező jogharmonizációs mulasztása volt

kárkövetkezményeit tekintve az egyik eddigi legbotrányosabb ilyen eset az Európai Bíróság előtt⁵³.

A tagállamok nemzeti jogában meghatározott kár jóvátételre vonatkozó anyagi és eljárási jogi feltételek nem lehetnek kevésbé előnyösek, mint azok, amelyek hasonló belföldi követelésekre vonatkoznak, és azok nem alakíthatók ki oly módon, hogy gyakorlatilag lehetetlenné tegyék vagy túlzottan elnehezítsék a jóvátétel megszerzését. Az irányelv által megkövetelt eredmény magában foglalta a munkavállalók számára a kifizetetlen bérkövetelések megfizetéséhez való jogot. E jog tartalma meghatározható az irányelv rendelkezései alapján. „Következésképpen, a nemzeti bíróság köteles a felelősségre vonatkozó nemzeti jogszabályoknak megfelelően érvényt szerezni a munkavállalók e jogának, azaz hogy jóvátételt kapjanak az irányelv átültetésének elmulasztása miatt nekik okozott veszteségért és kárért. Ezért a nemzeti bíróság kérdésére azt a választ kell adni, hogy a tagállam köteles jóvátenni az általa a 80/987. számú irányelv átültetésének elmulasztásával egyéneknek okozott veszteséget és kárt.”⁵⁴

Mindezen indokok alapján az Európai Bíróság ítéletének rendelkezése a C-6/90 és C-9/90. egyesített ügyben a következő volt: „(1) A munkavállalóknak munkáltatójuk fizetéképtelenné válása esetére védelmet biztosító, 1980. október 20-án kibocsátott, 80/987/EGK számú tanácsi irányelv rendelkezéseit akként kell értelmezni, hogy a munkavállalók az abban foglalt jogosítványaik adott tagállammal szemben nem érvényesíthetik nemzeti bíróságok előtt addig, ameddig az erre előírt határidőn belül a tagállam nem hoz intézkedéseket az irányelv átültelése. (2) A tagállam köteles megtéríteni az egyéneknek okozott azon veszteséget és kárt, amelyet a 80/987/EGK irányelv nemzeti jogba történő átültetésének elmulasztásával okozott.”

A Francovich-ügy jogtétele meglehetősen széles értelemben lett megfogalmazva. Eszerint „a tagállam felelős azért, hogy jóvátégye az egyéneknek a közösségi jog megszegésével okozott károkat”. Ez az elv széleskörűen átfogja a tagállamok közösségi kötelezettségeit. Az egyezményi szabályok a rendeletek és az irányelvek megsértésére egyaránt vonatkoznak, attól függetlenül, hogy azok közvetlenül hatályosak, közvetlenül alkalmazhatóak vagy sem. A Francovich-ügyben hozott ítélet összhangban van az Európai Bíróság korábbi joggyakorlatának irányvonalával. A korábbi ítéletekben megfogalmazott elemekre épít. Az Európai Bíróság által már lefektetett gondolatoknak tulajdonképpen logikus kiterjesztése, továbbfejlesztése.

Lényeges mozzanat az ítéletben, hogy Olaszország felelősségét nem a közösségi jognak egy közvetlenül hatályos valamely konkrét szabályának a megszegése miatt állapította meg az Európai Bíróság, hanem „primér” közösségi kötelezettségének megsértése miatt. A Francovich-ítélet arra mutat irányt, hogy a tagállamot már az EGK-Szerződés 5. cikkében megfogalmazott „primér” kötelezettségének megszegése alapján kárfelelősség terheli a nem megfelelő tagállami jogharmonizáció következtében károsult magánszeméllyel szemben. A tagállam tehát nem csupán a közösségi jog egy közvetlenül hatályos szabályának megszegése alapján marasztalható, hanem a „közösségi hűség” elvéből adódó primér kötelezettségének megszegése esetén is.

8. A post-Francovich-jelenség

Az Európai Bíróságnak a közösségi tagállamok jogharmonizációs kötelezettségszegései miatti kárfelelősségének lehetőségét dogmatikailag megnyitó ügynevezett „Francovich ítéletnek”⁵⁵ az utólete meglehetősen színesen és ellentmondásosan alakult. Már az alapul szolgáló ügynek az Európai Bíróság által 1991-ben hozott híres ítéletét követő pertörténete is éles fordulatot hozott. Francovich úr és felperesi pertársai ugyanis az 1991. évi nagy jogi diadal ellenére végül vagy talán egyelőre mégsem kaptak kártérítést az olasz államtól. A felperesek konkretizált kártérítési igényének az ügye is az Európai Bírósághoz került 1993-

ban az olasz perbíróóságoktól és 1993. november 9-én hozott ítéletében azt mondta ki az Európai Bíróság, hogy a felpereseket nem illeti meg a követelt kártérítés. Az ugyanis az Olaszország által átvenni elmulasztott közösségi irányelvre alapozottan nem érvényesíthető, lévén hogy a perben a másodrendű alperes olasz állam mellett elsőrendű alperesként szereplő olasz társasággal szemben az olasz fizetéseképtelenségi jog szerint a hitelezők nem indíthatnak „kollektív eljárást”⁵⁶. A Francovich ítélet hatásait az Európai Bíróság joggyakorlatában elsőként és legjellegzetesebb módon a Brasserie⁵⁷, a Factortame⁵⁸, a British Telecommunications⁵⁹ a Hedley Lomas⁶⁰ és a Dillenkofer⁶¹-ügyekben hozott ítéletek mutatják.

A Francovich ügy ítéletének utóéletét az Európai Közösség jogi életében az Európai Bíróság fent említett néhány újabb jogharmonizációs kárfelelősségi ítélete, ezek bőséges közösségi és nemzeti jogirodalmi kommentárjai és a tagállamok jogi gondolkodásának az állami kárfelelősség témája iránti érdeklődésének a fokozódása jellemzi. Ezeknek a fejleményeknek a vonulatát jelölik újabb, egyre elterjedtebben „post-Francovich” jelenségként. Érdemes megfigyelni, hogy bár a „post-Francovich” jelenség bizonyos fokig az összes közösségi tagállam jogászait foglalkoztatja, de mégis azokban az országokban élénkült meg leginkább a téma iránti szakmai érdeklődés – konkrét ügyek kapcsán – ahol az állami kárfelelősség és általánosabban a deliktális jog szabályozási rendszere kevésbé vált letisztulttá, zárt rendszerűvé. Az angol és a német jogrendszerek szerződésen kívüli kárfelelősségi jogi szabályozásainak konzisztencia hiányát ismerve nem tekinthető véletlennek, hogy éppen ennek a két országnak a jogi gondolkodásában érezhető leginkább a Francovich ügy által kiváltott jogi riadalom.

A „post-Francovich” jelenségnek az a felismerés az alapja, hogy az Európai Bíróság az 1991. évi Francovich ítéletével túlságosan nagyot ugrott előre. A további megalapozott előrehaladáshoz viszont kisebb visszalépésekre és oldallépésekre is szükség van. Ezért a tagállamok jogharmonizációs kötelezettség-szegéséiért való kárfelelősségét összhangba kell hozni, hozzá kell igazítani a Közösségnek a közösségi szervek károkozásaiért való felelősségéhez is, ami az EK-Szerződés 215. cikkének 2. pontja alapján áll fenn. De az is fontos tartalma a post-Francovich jelenségnek, hogy a közösségi tagállamok jogharmonizációs kötelezettség-szegéséiért való kárfelelősségének kialakításánál nem szabad teljesen megelégedkezni arról sem, hogy a tagállamok nemzeti jogrendszerében milyen nivójú az állami kárfelelősség szabályozása. A közösségi jog által kialakított, illetve kialakításra kerülő tagállami kárfelelősség színvonala egyetlen esetben sem súlyosodhat a tagállami nemzeti szabályozás színvonala alá, hanem talán az lenne kívánatos – bár ez a „post-Francovich” jelenségből egyelőre konkrétan nem olvasható ki –, ha a közösségi jog szabályozási mércéjéhez az állami kárfelelősség terén is felzárkóznának a tagállamok nemzeti jogrendszerei.

A Francovich ügy eldöntését követően az Európai Bíróságnak a „post-Francovich” jelenségkörben fontos döntése volt a C-46/93 és C-48/93 számú egyesített ügyekben 1996. március 5-én meghozott ítélete. A C-46/93 számú ügyben a Brasserie du Pecheur SA felperes érvényesített kárigényt a Német Szövetségi Köztársaság ellen, eredetileg a Bundesgerichtshof előtt, a C-48/93 számú ügyben pedig a Factortame Ltd. elnevezésű társaság perelte eredetileg angol bíróság előtt a Királynőt és a közlekedési minisztériumot. Előzetes határozat iránti eljárás keretében kerültek az ügyek az Európai Bírósághoz. Brasserie, illetve Factortame III. elnevezéssel váltak az ezen ügyekben hozott ítéletek ismertté.

8.1. A Brasserie-ügyben felvetett kérdések

A Brasserie du Pecheur SA egy francia sörgyár, melynek székhelye Schiltigheim (Alsace). A Brasserie-sörgyár Németországot 1 800 000 márka kártérítésre perelte egy német bíróság előtt. Eb-

ben az összegben jelölte meg azon kárát, ami abból adódott, hogy az 1987-ben az Európai Bíróság által is deklaráltan közösségi jogot sértő német „sörtisztasági” szabályozás következtében 1981 és 1987 között nem tudott sört exportálni a német piacra. A Brasserie keresetét az első fokon eljáró német bíróság elutasította, fellebbezés folytán azonban a Szövetségi Legfelsőbb Bírósághoz, a Bundesgerichtshofhoz került az ügy. A Bundesgerichtshof a Brasserie-ügy elbírálásához előzetes határozatot kért az EK-Szerződés 177. cikke alapján az Európai Bíróságtól. A Bundesgerichtshof lényegében azt kérdezte az Európai Bíróságtól, hogy Németországot terheli-e állami kárfelelősség a közösségi jog megsértése miatt a felperes francia sörgyárral szemben.

A Brasserie-ügy előzményét az Európai Bíróságnak egy 1987. évi ítélete képezte. Ebben az EGK Bizottsága 1984-ben benyújtott kérelmének megfelelően Németország álláspontjával szemben azt állapította meg az Európai Bíróság a német „sörtisztasági” szabályozásról, hogy az sértette az EGK-Szerződés 30. cikkét.⁶² A „Reinheitsgebot” elnevezéssel ismertté vált ügyben a sörök jó minőségét biztosító 1516-ból származó régi német „sörtisztasági” szabályok váltak problematikussá. A német szabályok szerint ugyanis sörnek, azaz „Bier”-nek csak az olyan italok nevezhetők, amelyek négy összetevő anyagból készülnek: árpa, komló, élesztő és víz. Másfajta söröket is lehet ugyan forgalmazni, de nem sörként, azaz „Bier”-ként. Az adalékanyagokat is tartalmazó „sörszerű” italok „sörként” tehát nem forgalmazhatók Németországban a szigorú német sörügyi előírások szerint. Ezeknek a német sörszabályoknak nem volt diszkriminatív tartalmuk más országokkal, illetve azok sörgyártóival szemben, de azért ezeknek a szabályoknak a klasszikus „Cassis de Dijon jellege” nyilvánvaló volt.⁶³ A speciális német sörszabályok lényegében megbontották a közösségi sörpiacot és izolálták a német sörpiacot a többi tagállam sörpiacától.⁶⁴ A „Reinheitsgebot” annak következtében került az Európai Bíróság elé, hogy a Bizottság és Németország között a német sörszabályoknak a közösségi joghoz való harmonizálásáról – az EGK-Szerződés 30. cikkével való összhang megteremtéséről – az EGK-Szerződés 169. cikke alapján megindult igazgatási természetű egyeztető eljárás nem járt sikerrel. Az Európai Bíróság ítéletében végül is azt állapította meg, hogy Németország más „alternatív eszközökkel” is biztosíthatná a sörök jó minőségét. Olyan módszerekkel, amelyek nem hatnak korlátozóan a sör szabad forgalmára.⁶⁵

A Brasserie du Pecheur, francia társaság, azt állította, hogy 1981 végén rákényszerült Németországba irányuló sörexportjának feladására, mert az illetékes német hatóságok úgy vélték, hogy az általa előállított sör nem felelt meg az 1952. március 14-i Biersteuergesetz (söradóorról szóló törvény, „BStG”) 9. és 10. §-ában foglalt Reinheitsgebot-nak (tisztasági követelménynek) a törvény 1976. december 14-i módosítása szerint.

A Bundesgerichtshof által az Európai Bírósághoz címzett kérdésor négy kérdésre és az utolsó kérdésem belül két alkérdésre tagolódott. A kérdések érintették az állami kárfelelősség vétkességhez (szándékosság vagy gondatlanság) köthetőségének (3. kérdés), és a kártérítés mértékének (csak a tényleges kárra terjedjen ki, vagy pedig a pénzügyi veszteséget és a profit-vesztességet is magába foglalja a teljes kártérítés) problémáit is. Azt is felvetette a Bundesgerichtshof, hogy a német állam kárfelelőssége vonatkoztatható-e arra az időszakra is, amikor a német „sörtisztasági” szabályozás közösségi jogot sértő voltát még nem állapította meg az Európai Bíróság (4/b. kérdés).⁶⁶

Ebben az összefüggésben a Bundesgerichtshof az alábbi kérdéseket utalta a Bíróság elé, előzetes határozatot kérve:

„1. Vonatkozik-e a közösségi jognak az az elve, hogy a tagállamok kötelesek kártérítést fizetni az állampolgáraiknak a közösségi jog tagállamok általi felróható megsértéséből eredő kárúért arra az esetre is, amikor a jogsértés abban áll, hogy a tagállamok elmulasztották a nemzeti parlament által megalkotott törvényt a közösségi jog magasabb szintű szabályaihoz igazítani, azokkal harmonizálni (ebben az esetben annak elmulasztása, hogy a né-

met Biersteuergesetz 9. és 10. §-át az EGK-Szerződés 30. cikkéhez igazítsák)?

2. Rendelkezhet-e a tagállam nemzeti jogrendszere úgy, hogy a jogharmonizációs kötelezettségszegésből eredő kárfelelősségének is azok a keretei, mint amelyek akkor alkalmazandók, amikor egy nemzeti jogszabály magasabb szintű nemzeti törvényt sért meg, például, amikor egy közöségi szövetségi törvény sérti a Német Szövetségi Köztársaság Grundgesetz-ét (Alkotmányát)?

3. Rendelkezhet-e úgy a tagállam nemzeti jogrendszere, hogy a károsult kártérítésre való jogosultsága függ a jogharmonizációs feladatellátás elmulasztásáért felelős állami szervek vétkességétől (szándékosság vagy gondatlanság)?

4. Ha az első kérdésre a válasz igenlő, és a második kérdésre tagadó:

a) A kártérítés fizetésére vonatkozó kötelezettség korlátozható-e a nemzeti jogrendszerben a konkrét egyéni jogi érdekekben okozott kár jóvátételére, például a vagyoni kárra, vagy megköveteli-e az összes pénzügyi veszteség, ideértve a nem realizált nyereség teljes körű megtérítését?

b) A kártérítés fizetésére vonatkozó kötelezettség megköveteli-e az olyan károk jóvátételét is, amelyek az előtt merültek fel, hogy az Európai Bíróság 1987. március 12-én, a 178/84. ügyszámú Bizottság- v. Németország-ügyben meghozott ítéletében kimondta, hogy a német Biersteuergesetz 10. §-a sérti a magasabb szintű közösségi jogot?"

8.2. A Brasserie közvetlen előzménye: a Debus-ügy ítélete (1992) – a Cassis de Dijon és a Simmenthal II ítéletek főbb tételeinek megerősítése

A Brasserie du Pecheur cég 1993-ban már nem először volt az Európai Bíróság előtt jogvita érintette. 1992-ben hozott ítéletet az Európai Bíróság abban az előzetes határozati eljárásban, amely a Brasserie de Pecheur olaszországi ügyvezetőjével, Debus úrral szemben olasz bíróság előtt indult büntetőüggyel volt kapcsolatos. Michel Debus vádlott ellen rossz minőségű termék forgalomba hozatala miatt indult büntetőeljárás két olasz bíróság előtt is. A Pretura Circondariale di Pordenone és a másik ügyben eljáró bíróság, a Pretura Circondariale di Vigevano is előzetes határozat iránti kérelmet és kérdéseket intézett az Európai Bírósághoz. Az EGK-Szerződés 30. és 36. cikkének értelmezését kérték az említett olasz perbíróságok. Az Európai Bíróság ítéletében azt mondta ki, hogy az EGK-Szerződés 30. és 36. cikkeivel nem egyeztethetők össze a tagállamok olyan nemzeti jogszabályai, amelyek tiltják a más tagállamban jogszerűen forgalmazott, onnan importált sör forgalmazását, amennyiben az 20 mg/liternél nagyobb mennyiségben tartalmaz kén-dioxidot. Azt is megállapította az Európai Bíróság ebben az ügyben, immár ismételtelen, hogy a tagállamok nemzeti bíróságai nem alkalmazhatnak olyan nemzeti jogszabályokat, amelyek ellentétesek a közösségi joggal.

Az 1962. augusztus 16-i 1354/62. számú olasz törvény 4. cikkének (c) pontja arról rendelkezett, hogy a sör kén-dioxid tartalma nem haladhatja meg a 20 mg/litert. Ez a határérték vonatkozott a törvény 19. cikk első bekezdése szerint az importált sörrökre is. Ez a jogszabály rendelkezett arról, hogy az importált sörmek meg kell felelnie a kérdéses törvényben meghatározott jellemzőknek és feltételeknek.

A Brasserie du Pecheur SA egy különleges sört állított elő „36,1 S Pecheur La biere amoureuse” néven, ami természetes növényi kivonatot, adalékanyagként pedig 36,8 mg/liter kén-dioxidot tartalmazott, amely összhangban állt a vonatkozó francia jogszabállyal. A sört Olaszországba importálták, ahol azt „sör-alapú alkoholtartalmú italként” árusították.

A NAS nevű olasz hatóság (Nucleo Antisofisticazioni e Sanità – vagyis az Élelmiszertisztaságért és – közegészségügyért felelős szervezet) egy nyilvános helyen Azzano Decimoban mintát vett

ebből az italból. A minta elemzésekor kiderült, hogy az több kén-dioxidot tartalmazott, mint ami a hasonló termékekre az olasz törvényben meghatározott határérték volt, és ezért az államügyész (Procuratore della Repubblica) hamisítás miatt büntetőeljárást indított Debus úr ellen.

A Debus-ügyben mindkét olasz perbíróság, a perdenonei is és a vigevanói is a következő azonos kérdéseket terjesztette az Európai Bíróság elé, kérve annak előzetes határozatát:

„1. Úgy kell-e értelmezni az Európai Gazdasági Közösséget alapító Szerződés 30. és 36. cikkét, hogy a sör előállítására és forgalmazására vonatkozó egészségügyi szabályokról szóló olasz jogszabályok⁶⁷ összeegyeztethetetlenek ezekkel a cikkekkkel, amennyiben ezek a jogszabályok csak 20 mg/liter kén-dioxid tartalmat engednek meg?

2. Figyelmen kívül kell-e hagyniuk az olasz jogszabályi rendelkezéseket a büntető bíróságoknak?

3. Szabad forgalomba lehet-e bocsátani a 20 mg/liternél több kén-dioxidot tartalmazó sört?”

Első kérdésükkel a nemzeti bíróságok azt próbálták kideríteni, hogy az EGK-Szerződés 30. és 36. cikkét úgy kell-e értelmezni, hogy azok kizárják az olyan nemzeti jogszabályt, amely tiltja a más tagállamban törvényesen forgalmazott, onnan importált sörök forgalmazását, amennyiben azok 20 mg/liternél nagyobb mennyiségben tartalmaznak kén-dioxidot.

Az Európai Bíróság először is azt állapította meg a Debus-ügyben, hogy az 1963. november 5-ei, a tagállamokban az emberi fogyasztásra szánt élelmiszerekben megengedett tartósítószerre vonatkozó jogszabályok közelítéséről szóló 64/54/EGK tanácsi irányelv 1. cikke alapján a tagállamok nem engedélyezhetik az irányelv mellékletében felsoroltakon kívüli tartósítószer alkalmazását azért, hogy azokkal akadályozzák meg az élelmiszerek mikroorganizmusok által előidézett romlását. A mellékletben felsoroltak közé tartozik a kén-dioxid is.

Az irányelv preambuluma szerint az irányelv az e területre vonatkozó nemzeti jogszabályok közelítésének csak első fázisa. Ebben a fázisban ezért a tagállamok nem kötelesek engedélyezni az irányelv mellékletében felsorolt összes anyag használatát. Azonban, a tartósítószer adagolására vonatkozó saját szabályaikkal e szabadságukat csak két feltétel függvényében gyakorolhatják. Nevezetesen: nem engedélyezhetik az irányelv mellékletében fel nem sorolt tartósítószer használatát, és különleges esetektől eltekintve nem tilthatják meg teljesen az ott felsorolt tartósítószer használatát, kivéve a saját területükön előállított és elfogyasztott élelmiszereket, amennyiben az ilyen tartósítószer használatát a technológia nem teszi szükségessé.

Mivel az ügy olyan termékre vonatkozik, amelyet egy másik tagállamból importáltak, ahol azt törvényesen állítják elő és forgalmazzák, az olyan jellegű nemzeti jogszabályok alkalmazását, amelyről az alapeljárásban szó van, a Közösségen belüli kereskedelmet korlátozóknak és ezáltal elvben a Szerződés 30. cikke szerinti mennyiségi korlátozással egyenértékű intézkedésnek kell tekinteni. Mivel azonban az érintett területen a Közösségben csak részleges harmonizáció történt, meg kell vizsgálni, hogy az ilyen intézkedés indokolható-e az emberi egészség védelmével, amiről a Szerződés 36. cikke rendelkezik.

Az Európai Bíróság határozatában rámutatott arra, hogy figyelemmel kell lenni az aktuális kutatási eredményekre. Amennyiben az élelmiszer-adalékok káros hatásaira tekintettel bizonytalanság mutatkozik a tudományos kutatás jelenlegi állapotában, teljes harmonizáció hiányában a tagállamok feladata eldönteni, hogy az emberek egészségét és életét milyen mértékben kívánják védeni, tekintettel az áruknak a Közösségen belüli szabad áramlásának a követelményére. Az Európai Bíróság esetjogából az is világosan kiderül, hogy ilyen körülmények között a közösségi jog nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a tagállamok olyan jogszabályokat fogadjanak el, amelyek az adalékanyagok alkalmazását – meghatározott adalékanyagokra vonatkozó általános intézkedésekkel – előzetes engedélyezéshez kötik minden termék,

vagy csak bizonyos termékek, vagy csak bizonyos felhasználási célok tekintetében. Ez vonatkozik valamely adalékanyag bizonyos termékekben alkalmazott maximális szintjének meghatározására is. Az ilyen jogszabályok megfelelnek az egészségpolitika jogos igényeinek, nevezetesen, hogy korlátozzák az élelmiszer-adalékok kontrollálatlan fogyasztását.

Az importáló tagállam jogszabályaiban engedélyezett határértéket túllépő adalékanyag mennyiséget tartalmazó termékek forgalmazási tilalmának alkalmazása az importált termékekre akkor, amikor az ilyen mennyiséget az előállító tagállamban engedélyezték, csak akkor megengedett, ha az megfelel a Szerződés 36. cikkében foglalt, az Európai Bíróság által értelmezett követelményeknek. E tekintetben figyelemmel kell lenni arra, hogy az Európai Bíróság az EK-Szerződés 36. cikk utolsó mondata mögött meghúzódó arányosság elvéből vonta le azt a következtetést, hogy az előállító tagállamban engedélyezett, de az importáló tagállamban tiltott adalékanyagokat tartalmazó termékek forgalmazásának tilalmát a közegészség védelméhez ténylegesen szükséges mértékűre kell korlátozni.

Az Európai Bíróság olyan következtetést is levont, hogy valamely konkrét adalékanyagnak a felhasználását, amelyet egy tagállamban engedélyeztek, engedélyezni kell az ilyen tagállamból importált termék esetében is. Különösen, amikor egyrészt a nemzetközi tudományos kutatás eredményei, – köztük a Közösség Élelmiszerügyi Tudományos Bizottságának (Scientific Committee for Food), illetve az Egyesült Nemzetek Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Szervezetének, Codex Alimentarius Bizottsága, valamint az Egészségügyi Világszervezetnek a munkája –, másrészt az importáló tagállamban fennálló étkezési szokások arra mutatnak, hogy a kérdéses adalékanyag nem jelent közegészségügyi kockázatot; és valós igényt, különösen technológiai igényt elégít ki.

Az Európai Bíróság emlékeztetett arra is, hogy a nemzeti hatóságok feladata annak bizonyítása, hogy jogszabályuk indokolt a lakosság egészségének a védelmében. Az olasz kormány azt állította, hogy az élelmiszer-adalékokkal foglalkozó Közös FAO-WHO Bizottság (Joint FAO WHO Committee on Food Additives), valamint a Scientific Committee for Food elismerték, hogy a kén-dioxid túlzott felhasználása káros az emberi egészségre, különösen a sört nagy mennyiségben fogyasztók esetében. Következésképpen az olasz kormány úgy vélte, hogy a lakosság egészségvédelmének követelményei indokolják azt a politikát, miszerint minimálisra kell csökkenteni a nem a légszszerek útján felvett kén-dioxid mennyiségét.

A holland kormány azt észrevételezte a perben, hogy elvben minden egyes tagállam saját feladata azt felmérni, hogy egy meghatározott tartósítószernek az élelmiszerekben való engedélyezése összeegyeztethető-e az egészségvédelmi követelményekkel, tekintettel lakosságának étkezési szokásaira. Azt állította Hollandia, hogy az Egészségügyi Világszervezet a kén-dioxid maximális megengedhető napi dózisát 40 mg-ban határozta meg, és a fogyasztók által bevitt kén-dioxid mennyiségének meghatározásához figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy kén-dioxidot sok más, sörön kívüli élelmiszerhez is felhasználnak.

A Bizottság azt terjesztette elő az eljárás során, hogy egy másik tagállamban törvényesen forgalmazott termék importjának és forgalmazásának általános tilalma – azzal az indokolással, hogy a termék a 64/54. számú irányelvben felsorolt egyik adalékanyagból arányosan többet tartalmaz, mint amit az importáló állam jogszabálya engedélyez – eltúlzott, mivel az adalékanyag hozzáadása a nemzetközi tudományos ismeretekre tekintettel a megengedhető határértéken belül marad.

Kifejezetten a kén-dioxid vonatkozásában a FAO és a WHO által bemutatott toxikológiai adatok, valamint a pordenonei Pretura Circondariale mellé kirendelt, és az államügyész által megbízott szakértő véleménye alapján a Bizottság azzal érvelt, hogy szó sincs arról, hogy a lefoglalt francia sör kén-dioxid tartalma toxikus hatású lenne. A közösen bemutatott toxikológiai adatok alapján a FAO és a WHO a testsúly kilogrammonként

0,35 mg-ot meg nem haladó napi dózis bevitelének engedélyezését javasolja, ami egy 60 kg súlyú fogyasztó esetében maximum napi 21 mg-nak felel meg. A nemzeti szakértő által végzett számítások szerint a 36,8 mg/liter kén-dioxidot tartalmazó sört ivó olasz fogyasztó naponta átlagosan 5,5 mg napi mennyiséget vinne be szervezetébe.

Az Európai Bíróság abból indult ki, hogy a kérdéses jogszabályok Olaszországban a jogalkotói szándék szerint kivétel nélküli, általános és abszolút tilalmat eredményeztek a 20 mg/liter kén-dioxid tartalmi szint feletti sörökre. Álláspontja szerint nem bizonyították be azonban Olaszország részéről az ilyen tilalomnak az egészségvédelem érdekében való szükségességét. Sőt, a Bizottság nem vitatott megállapításaiából úgy tűnik, hogy a 36,8 mg/liter kén-dioxidot tartalmazó sör fogyasztása nem jelent komoly kockázatot és az nem lépi túl a FAO és a WHO által a kén-dioxidra engedélyezett maximális napi határértéket.

Az import sörre vonatkozó ilyen általános, abszolút tilalom aránytalan jellegét bizonyítja az a tény is, hogy Olaszország jogszabályai engedélyezik a sokkal magasabb kén-dioxid tartalmat más italokban, nevezetesen a borban, melynek a fogyasztása sokkal nagyobb mértékűnek tűnik az érintett tagállamban, mint a söré.

Az Európai Bíróság nézete szerint az olasz kormány azon állítása, hogy a kén-dioxid adalékanyagként történő felhasználása nem elengedhetetlen a sör tartósításához, mivel ugyanez a hatás elérhető más módszerekkel is, mint például pasztörizálással, nem indokolhatja a bevezetett általános és abszolút tilalmat.

A nemzeti gyártók által alkalmazott előállítási módszerre történő hivatkozás nem elegendő annak a lehetőségnek a kizárására, hogy vannak olyan adalékanyagok, amelyek technológiailag szükségesek, mivel a technológiai szükségszerűség fogalmának olyan értelmezése, aminek az eredményeként a nemzeti termelési módszerek kerülnek előnyösebb helyzetbe, a tagállamok közötti kereskedelem rejtett korlátozását jelenti.

A technológiai szükségesség fogalmát a felhasznált nyersanyagok fényében kell értékelni figyelemmel arra, hogy annak a tagállamnak a hatóságai, ahol a terméket jogszzerűen előállítják és forgalmazzák, azt hogyan értékelik. Figyelembe kell venni a nemzetközi tudományos kutatás eredményeit is, különös tekintettel a Közösség Élelmiszerügyi Tudományos Bizottságára, a FAO-ra és a WHO Codex Alimentarius Bizottságára.

A fenti megfontolásokból az Európai Bíróság az első kérdésére azt a választ adta, hogy az EGK-Szerződés 30. és 36. cikkét úgy kell értelmezni, hogy azok kizárják az olyan nemzeti jogszabályt, amely tiltja egy másik tagállamban törvényesen forgalmazott, onnan importált sör forgalmazását, ha az 20 mg/liternél nagyobb mennyiségben tartalmaz kén-dioxidot.

Második és harmadik kérdésükkel a nemzeti bíróságok arra kívántak választ kapni, hogy a nemzeti bíróság köteles-e olyan nemzeti jogszabályokat alkalmazni, amelyek ellentétesek a közösségi joggal.

Az Európai Bíróság utalt korábbi esetjogára, melyből egyértelműen kitűnik, hogy az a nemzeti bíróság, amely hatáskörének keretein belül a közösségi jog rendelkezéseinek alkalmazására hivatott, köteles ezeknek a rendelkezéseknek a teljes hatályosulását biztosítani, ha szükséges, saját hatáskörében visszautasítva a nemzeti jogszabályok azokkal ellentétes bármiféle rendelkezésének alkalmazását. Mindezt a nemzeti bíróság még akkor is köteles megtenni, ha ezeket a jogszabályokat utóbb fogadták el, és a bíróságnak nem kell sem kérnie, sem megvárnia, hogy az ilyen rendelkezést törvényhozási vagy más alkotmányos eszközökkel előbb hatályon kívül helyezték⁶⁸).

Ezért a nemzeti bíróságok második és harmadik kérdésére az Európai Bíróság azt a választ adta, hogy a nemzeti bíróságok nem alkalmazhatnak olyan nemzeti jogszabályokat, amelyek ellentétesek a közösségi joggal.

A Debus-ügyben feltett első kérdésre adott válaszában az Európai Bíróság a Cassis de Dijon, a második és a harmadik kér-

désre adott válaszában pedig a Simmenthal II ítélet dogmáját erősítette meg.

8.3. A *Factortame III*-ügyben hozott ítélet (1996)

Az Európai Bíróság a *Brasserie* ügygel együtt tárgyalta az úgynevezett „*Factortame III*”-ügyet is. A *Factortame III*-ügyben 97 felperes nyújtott be kártérítési keresetet angol bíróság előtt az angol állammal szemben. Állításuk szerint egy angol törvény, az 1988. évi *Merchant Shipping Act* alkalmazása következtében keletkezett káruk. Az 1988. évi *Merchant Shipping Act* ugyanis új regiszter rendszert vezetett be minden brit halászhajó számára. Az újbóli regisztráció kötelezettsége érintette a már korábban regisztrált hajókat is. Főként azt sérelmezték a felperesek, hogy az 1989. április 1-jén hatályba lépett új regisztrációs rendszer a korábbinál szigorúbb feltételeket vezetett be a tulajdonosi jogokat gyakorló természetes személyek és jogi személyek állampolgársági, tartózkodási helyi, lakhelyi, székhelyi körülményeinek megítéléséhez. Azok pedig, akik az új szigorúbb feltételeknek nem feleltek meg, nem hajózhattak brit zászló alatt.

Az új regisztrációs rendszert először a *Divisional Court* előtt támadták meg az érintettek. A *Divisional Court* 1989. március 10-én hozott ideiglenes intézkedésével fel is függesztette a sérelmezett törvényi rendelkezések alkalmazását. A *Divisional Court* ideiglenes intézkedését azonban hatályon kívül helyezte a *Court of Appeal*, később viszont, 1990. október 11-én a *House of Lords* ismét hatályossá nyilvánította a *Divisional Court* felfüggesztő tartalmú ideiglenes intézkedését.

A felperesek a *Divisional Court* előtti perben végül is nagyon különböző jogalapokon nyújtották be kártérítési igényeiket. Ezek azonban többnyire magukba foglalták azokat a költségeiket és elmaradt jövedelmeiket, amik amiatt keletkeztek, mert a *Merchant Shipping Act* of 1988 hatálybalépésétől 1989. április 1-jétől esetenként változó időtartamon keresztül nem tudtak kereskedelmi hajózási tevékenységet folytatni.

A *Divisional Court* annak ismeretében tette fel kérdéseit az Európai Bíróságnak az előzetes határozatot kérő eljárásban, hogy a felperesek pusztán az angol jog alkalmazása esetén nem kaphatnának kártérítést.⁶⁹ A *Divisional Court* két kérdést tett fel az Európai Bíróságnak. Először két alkérdésben részletezve azt vetette fel, hogy a közösségi jog alapján jár-e kártérítés a *Factortame III*-ügy kárt szenvedett hajótulajdonosainak és menedzsereinek, aztán pedig két alkérdésben aziránt érdeklődött, hogy milyen típusú károkat foghat át a felpereseknek esetleg járó kártérítés.

8.4. A *Factortame I*-ügy ítélete (1989)

A *Factortame* ügygel korábban két alkalommal foglalkozott már az Európai Bíróság is. Először az Egyesült Királyság legfelsőbb bírósága, a *House of Lords* kért előzetes határozatot a *Divisional Court* ideiglenes intézkedésének megítéléséhez.⁷⁰ Később pedig a *Divisional Court* kért előzetes határozatot arról, hogy az előtte megtámadott regisztrációs rendszer sérti-e a közösségi jogot. Ebben az utóbbi, úgynevezett *Factortame II*-ügyben már megállapította az Európai Bíróság azt, hogy az 1988. évi angol *Merchant Shipping Act* felperesek által sérelmezett szabályai sértik a közösségi jogot, különösen az EGK-Szerződés 52. cikkét.⁷¹ Közben az EGK Bizottsága az EGK-Szerződés 169. cikke alapján eljárást indított az Egyesült Királyság ellen, annak kikényszerítésére, hogy az módosítsa az 1988. évi *Merchant Shipping Act*-et. Ebben az eljárásban a Bizottság a *Merchant Shipping Act*-nek pusztán az állampolgársági szabályai miatt emelt kifogást, de azt is indítványozta, és ezt az Európai Bíróság is előírta 1989. október 10-ei „order”-jében, hogy az Egyesült Királyság ideiglenesen függeszse fel a törvényt alkalmazását.⁷² Ezt követően az Egyesült Királyság 1989. november 2-ai hatállyal részben

módosította is a *Merchant Shipping Act*-et. Erről azonban – lévén, hogy csak a hajótulajdonosokra vonatkozó állampolgársági szabályok kerültek módosításra – az Európai Bíróság 1991. október 4-ei ítéletében azt állapította meg, hogy az Egyesült Királyság elmulasztotta teljesíteni az EGK-Szerződés 7., 52., és 221. cikkei alapján fennálló kötelezettségeit.

A *Divisional Court* 1991. október 2-ai végzésével elrendelte az Európai Bíróság *Case C-221/89 Factortame II* ítéletének végrehajtását és 79 felperest felhívott arra, hogy részletezzék a közlekedési miniszterrel (*Secretary of State for Transport*) szemben kártérítési követeléseiket. 1992. november 18-ai végzésével a *Divisional Court* további társaságokat is felhívott arra, hogy felperesként csatlakozzanak, a 37. rendű felperesnek, a *Rawlings (Trawling) Limited* társaságnak pedig lehetővé tette, hogy kártérítési igényét felemelve módosítsa keresetét.

1989. május 18-i ítéletével, melyet a Bíróság 1989. július 10-én vett kézhez, a *House of Lords* az EGK-szerződés 177. cikke alapján előzetes határozatot kérve két kérdést utalt a Bíróság elé a közösségi jog értelmezéséről. A *Lordok Háza* által az Európai Bíróság elé utalt kérdések a nemzeti bíróságok ideiglenes kárenyhítést lehetővé tevő hatáskörének mértékére vonatkoztak azokban az esetekben, amikor a közösségi jog alapján igényelt jogokról van szó.

A kérdések a közlekedési miniszter ellen a *Factortame Ltd.* és más, az Egyesült Királyság jogszabályai szerint bejegyzett társaságok, valamint e társaságok igazgatói és részvényesei (a továbbiakban együttesen: „az alapeljárás panaszosai”) ellen indított eljárásban merültek fel, akik közül a legtöbben spanyol állampolgárok.

Az eljárás alperesei 95 olyan halászhajó tulajdonosai, illetve üzemeltetői, melyeket az 1894. évi kereskedelmi hajózásról szóló törvény alapján a brit vízi járművek nyilvántartásába jegyeztek be. E vízi járművek közül 53-at eredetileg Spanyolországban jegyeztek be és azokat spanyol zászló alatt üzemeltették, de 1980 után különféle időpontokban átvezették azokat a brit nyilvántartásba. A fennmaradó 42 hajó mindig is az Egyesült Királyság nyilvántartásában szerepelt, ezeket az érintett társaságok különféle időpontokban, főleg 1983 után, vásárolták meg.

A brit halászhajók nyilvántartására vonatkozó jogszabályi kereteket az 1988. évi kereskedelmi hajózásról szóló törvény 11. szakasza, valamint az 1988. évi kereskedelmi hajózásról szóló rendelet (halászhajók nyilvántartásba vétele) radikálisan megváltoztatta. Nyilvánvaló, hogy az Egyesült Királyság azért módosította az előző jogszabályt, hogy véget vessen a „kvótakijátszás”-nak nevezett gyakorlatnak, ami az Egyesült Királyság szerint azt jelenti, hogy halászati kvótáit olyan hajók „rabolják le”, amelyek brit zászló alatt üzemelnek, de az Egyesült Királysággal semmilyen valós kapcsolatuk nincs.

Az 1988. évi törvény egy új nyilvántartás létrehozásáról rendelkezett, amelybe a hatálybalépéstől fogva minden brit halászhajót be kell jegyezni, beleértve azokat is, amelyeket az 1894. évi törvény alapján vezetett régi általános nyilvántartásba már bejegyeztek. Az új nyilvántartásba azonban csak az 1988. évi törvény 14. §-ában lefektetett feltételeknek megfelelő halászhajókat lehetett felvenni.

Az említett jogszabály 14. szakaszának (1) bekezdése arról rendelkezik, hogy a közlekedési miniszter által meghatározandó felmentéstől függően, valamely halászhajó az új nyilvántartásba csak akkor jegyezhető be, ha:

- „a) a hajó brit tulajdonban áll;
- b) a hajót az Egyesült Királyságból irányítják és ellenőrzik; valamint
- c) a hajó bérlője, vezetője vagy üzemeltetője megfelelő személy vagy társaság.”

A 14. § (2) bekezdése szerint a halászhajó akkor tekinthető brit tulajdonban állónak, ha a hajó tulajdonjoga teljes egészében egy vagy több megfelelő személy vagy társaság tulajdonában van és a hajó hasznélvezői is egy vagy több megfelelő társaság, vagy

nem kevesebb, mint 75%-ban egy vagy több megfelelő személy. A 14. § (7) bekezdése szerint „megfelelő személy” olyan személyt jelent, aki brit állampolgár és aki állandó lakosként az Egyesült Királyságban telepedett le; a „megfelelő társaság” olyan társaságot jelent, amelyet az Egyesült Királyságban jegyeztek be, amelynek ott van a székhelye; amely részvényeinek legkevesebb 75%-át egy vagy több megfelelő személy vagy társaság birtokolja és igazgatóinak legalább 75%-a megfelelő személy.

Az 1988. évi törvény és az 1988. évi rendelet 1988. december 1-jén lépett hatályba. Az 1988. évi törvény 13. §-a szerint azonban, a korábbi törvény alapján végrehajtott bejegyzések érvényességét kiterjesztették egy átmeneti időszakra, 1989. március 31-ig.

1989. augusztus 4-én a Bizottság eljárást indított a Bíróság előtt az EGK-Szerződés 169. cikke alapján annak megállapítása végett, hogy az 1988. évi törvény 14. §-ában meghatározott állampolgársági követelmény lefektetésével az Egyesült Királyság elmulasztotta az EGK-szerződés 7., 52. és 221. cikke szerinti kötelezettségeinek teljesítését. Egy másik dokumentumban, melyet a Bíróság Ügykezelő Irodája ugyanezen a napon vett kézhez, a Bizottság kérelemmel fordult a Bírósághoz, ideiglenes intézkedést kérve, amely megkövetelné az Egyesült Királyságtól, hogy függessze fel ezen állampolgársági követelmények alkalmazását más tagállamok állampolgárai és azon halászajók tekintetében, amelyek 1989. március 31-ig brit halászati engedéllyel brit zászló alatt halásztak. A 246/89. R Bizottság- v. Egyesült Királyság-ügyben meghozott 1989. október 10-i végzésével a Bíróság elnöke helyt adott a kérelemnek. E végzés alapján az Egyesült Királyság 1989. november 2-i hatállyal törvényerejű rendelettel módosította az 1988. évi törvény 14. §-át.

A fellebbezési eljárás kezdeményezésekor az alapeljárás panaszosainak 95 hajója az 1988. évi törvény 14. §-a szerinti bejegyzési feltételek közül egyet vagy többet nem tudott teljesíteni, és így az új nyilvántartásba azokat nem jegyezték be.

Mivel ezeket a hajókat 1989. április 1-jétől megfosztották halászati joguktól, az érintett társaságok bírósági felülvizsgálati kérelmükben a közösségi joggal való összeegyeztethetősége alapján megtámadták az 1988. évi törvény II. részét. A jogerős ítélet meghozataláig ideiglenes kárenyhítést is kértek bírósági felülvizsgálatra vonatkozó kérelmükben.

1989. március 10-i ítéletében a Queen's Bench Division, Divisional Court (a Királynő Ítélszéke egyik kollégiuma): (i) úgy döntött, hogy felfüggeszti az eljárást, és az EGK-Szerződés 177. cikke alapján előzetes határozati eljárást kezdeményez az eljárás során felmerült közösségi joggal kapcsolatos kérdésekről és (ii) elrendelte, hogy ideiglenes kárenyhítésként az 1988. évi törvény II. részének és az 1988. évi rendeletnek az alkalmazását a felperesekkel szemben függesszék fel.

1989. március 13-án a közlekedési miniszter fellebbezett a Divisional Court ideiglenes kárenyhítést elrendelő végzése ellen. 1989. március 22-i ítéletében a Fellebbviteli Bíróság (Court of Appeal) kimondta, hogy a nemzeti jog alapján a bíróságnak nincs hatásköre ideiglenes kárenyhítésként a Parlament törvényei alkalmazásának felfüggesztésére, és ezzel hatályon kívül helyezte a Divisional Court végzését.

Az ügyet a Lordok Háza elé vitték, amely meghozta 1989. május 18-i, fent említett ítéletét. Ítéletében először is megállapította, hogy megalapozott az alapeljárás panaszosainak az az állítása, hogy helyrehozhatatlan kárt szenvednek, ha az általuk kért ideiglenes kárenyhítést nem adják meg nekik. Azonban azt is kimondta, hogy a nemzeti jog alapján az angol bíróságoknak nincs hatáskörük egy előttük fekvő ügyben ideiglenes kárenyhítést megítélni. Konkrétan kimondta, hogy az ilyen kárenyhítés megítélését a szokásjog azon régi szabálya zárja ki, miszerint ideiglenes intézkedés nem hozható a Korona, azaz a kormány ellen, együtt azzal az előfeltevéssel, hogy a Parlament által meghozott törvény összhangban áll a közösségi joggal mindaddig, ameddig annak összeegyeztethetlenségére vonatkozó határozat nem születik.

A Lordok Háza ez után azt a kérdést vizsgálta, hogy függetlenül a nemzeti jog szabályától, az angol bíróságoknak a közösségi jog alapján van-e hatáskörük ideiglenes intézkedés meghozatalára a Korona ellen.

Következésképpen azt a nézetet tette magáévá, hogy a vita a közösségi jog értelmezésére vonatkozó kérdést vet fel, és ezért a Lordok Háza az EGK-Szerződés 177. cikke alapján úgy döntött, hogy felfüggeszti az eljárást mindaddig, amíg a Bíróság előzetes határozatot nem hoz az alábbi kérdésekről:

„(1) Amennyiben:

(i) egy, a nemzeti bíróság előtt álló fél azt állítja, hogy a közösségi jog alapján olyan jogok kedvezményezettje, amelyeknek közvetlen hatályuk van a nemzeti jogban („az alanyi jogok”);

(ii) valamely világosan megfogalmazott intézkedés alkalmazása automatikusan megfosztja a felet az érvényesítendő jogoktól;

(iii) komoly érvek szólnak az alanyi jogok fennállása mellett és ellen, és a nemzeti bíróság előzetes határozatot kért a 177. cikke alapján arra vonatkozóan, hogy az érvényesítendő jogok fennállnak-e;

(iv) a nemzeti jogban létezik egy olyan előfeltevés, hogy a kérdéses nemzeti intézkedés mindaddig összhangban áll a közösségi joggal, ameddig azt azzal összeegyeztethetetlennek nem nyilvánítják;

(v) a nemzeti bíróságnak nincs joga ideiglenes védelemben részesíteni az alanyi jogokat azzal, hogy felfüggeszti a nemzeti intézkedés alkalmazását az előzetes határozat meghozataláig;

(vi) amennyiben az előzetes határozat az alanyi jogok mellett szól, az ilyen jogok kedvezményezettje feltehetőleg helyrehozhatatlan kárt szenved, kivéve, ha ilyen ideiglenes védelemben részesül;

a közösségi jog:

a) kötelezi-e a nemzeti bíróságot, hogy az alanyi jogokat ilyen ideiglenes védelemben részesítse; vagy

b) feljogosítja-e a bíróságot, hogy ilyen ideiglenes védelemben részesítse az alanyi jogokat?

(2) Ha az 1. a) kérdésre negatív válasz, az 1. b) kérdésre pedig igenlő válasz születik, milyen kritériumokat kell alkalmazni annak eldöntésére, hogy az alanyi jogokat a Bíróság ilyen ideiglenes védelemben részesítse?”

A Lordok Háza által felvetett előzetes kérdés lényegében arra vonatkozik, hogy az a nemzeti bíróság, amelyik egy előtte fekvő közösségi jogot érintő ügyben úgy véli, hogy az ideiglenes kárenyhítés megítélésének egyetlen akadálya a nemzeti jog valamely szabálya, köteles-e az ilyen szabályt nem alkalmazni.

A kérdés megválaszolásakor az Európai Bíróság rámutatott, hogy 1978-ban, a Simmenthal SpA-ügyben hozott ítéletében⁷³ az Európai Bíróság már kimondta, hogy a közösségi jog közvetlenül alkalmazandó szabályait „teljes körűen és egységesen kell alkalmazni minden tagállamban hatálybalépésük napjától fogva mindaddig, ameddig azok hatályban vannak.” Valamint az Európai Bíróság azt is megállapította, hogy „a közösségi jog elsődlegessége elvénél megfelelően az EGK-Szerződés rendelkezései és az intézmények közvetlenül alkalmazandó rendelkezései, valamint a tagállamok nemzeti joga közötti viszony olyan, hogy az ilyen rendelkezések és intézkedések hatálybalépésüktől fogva automatikusan alkalmazhatatlanná teszik a nemzeti jog bármely, velük ellentétes rendelkezését”⁷⁴.

Az Európai Bíróság esetjogának megfelelően a nemzeti bíróságok feladata az EGK-Szerződés 5. cikkében meghatározott együttműködési elv alkalmazása során biztosítani azt a jogi védelmet, amelyre az egyének a közösségi jog rendelkezéseinek közvetlen hatálya folytán jogosultak.

Az Európai Bíróság azt is kimondta, hogy a nemzeti jogrendszer minden olyan rendelkezése és bármilyen olyan törvényhozási, közigazgatási vagy bírósági gyakorlata, amely sérti a közösségi jog érvényesülését azzal, hogy elvonja az ilyen törvények alkalmazására hatáskörrel rendelkező nemzeti bíróságtól azt a jogkört, hogy alkalmazásának pillanatában minden szükségeset

megtehesse az olyan nemzeti törvényi rendelkezések figyelmen kívül hagyására, amelyek akár csak ideiglenesen is, de akadályozhatják a közösségi szabályok teljes körű érvényesülését, összeegyeztethetetlenek azokkal a követelményekkel, amelyek a közösségi jog lényegét képezik⁷⁵.

Hozzá kell tenni, hogy a közösségi jog teljes hatályosulását éppen úgy megsérti az, ha a nemzeti jog valamely szabálya megakadályozza a közösségi jog hatálya alá tartozó valamely jogvitát tárgyaló bíróságot abban, hogy ideiglenes kárenyhítést ítéljen meg annak érdekében, hogy biztosíthassa a közösségi jog alapján érvényesítendő jogokra vonatkozó, későbbiekben meghozandó ítélet teljes körű hatályosulását. Ebből következik, hogy az a bíróság, amely ilyen körülmények között megítelné az ideiglenes enyhítést, ha nem létezne a nemzeti jog adott szabálya, köteles az ilyen szabályt figyelmen kívül hagyni.

Ezt az értelmezést erősíti meg az EGK-Szerződés 177. cikkével létrehozott rendszer, melynek hatékonysága sérülne, ha valamely nemzeti bíróság, miután felfüggesztette az eljárást, várva az Európai Bíróság választát az előzetes határozati eljárás keretében elé utalt kérdésre, nem tudna ideiglenes kárenyhítést adni, ameddig meg nem hozza ítéletét a Bíróság által adott válasz után.

Következésképpen a felvetett kérdésre az Európai Bíróság azt a választ adta, hogy a közösségi jogot úgy kell értelmezni, hogy az a nemzeti bíróság, amely az előtte fekvő közösségi jogot érintő ügyben úgy véli, hogy az ideiglenes kárenyhítés megítélésének egyetlen akadálya a nemzeti jog valamely szabálya, köteles az ilyen szabályt figyelmen kívül hagyni.

8.5. Az Európai Bíróság ítélete az egyesített Brasserie-és Factortame III-ügyekben (1996)

Az Európai Bíróság 1996. március 5-én hirdetett ítéletet az egyesített Brasserie- és Factortame III-ügyekben. Az a tény, hogy az ügyek előadó bírója Rodrigues Iglesias, az Európai Bíróság elnöke volt, kiemelten is jelezte az ítélet fontosságát. Az ítélet rendelkezései a következők voltak:

1. Alkalmazni kell azt az elvet, mely szerint a tagállam köteles megtéríteni az egyéneknek a közösségi jog állam általi megsértésével okozott kárt abban az esetben is, ha a nemzeti törvényhozás felelős a kérdéses jogsértésért.

2. Ha a közösségi jog megsértése a tagállam részéről a nemzeti törvényhozás olyan tevékenységének tulajdonítható, melynek gyakorlása során széles diszkrecionális lehetősége van tekintetben, hogy törvényhozási megoldások között válasszon, a törvényhozási aktus által károsodó egyének akkor jogosultak kártérítésre, ha a megsértett közösségi jogszabály alanyi jogokat szándékozott rájuk ruházni („intended to confer rights upon them”), ha a jogsértés megfelelően súlyos („sufficiently serious”), és okozati kapcsolat áll fenn a jogsértés és az egyének által elszenvedett kár között. Ennek értelmében az állam meg kell hogy térítse a közösségi jog neki tulajdonítható megsértésének következtében előálló veszteséget és tényleges kárt, összhangban nemzeti felelősségi jogával. Az alkalmazásra kerülő nemzeti jogszabályok által rögzített feltételek azonban nem lehetnek kedvezőlenebbek azoknál a feltételeknél, amelyeket a hasonló igényeknek az érvényesítéséhez az adott nemzeti jog előír, illetve gyakorlatilag nem lehetetleníthetik vagy jelentősen nem nehezíthetik a kártérítés elérhetőségét.

3. Az alkalmazásra kerülő nemzeti jogrendszer alapján a veszteség és a tényleges kár megtérítése nem tehető a jogsértésért felelős állami szerv vétkességétől (szándékosság és gondatlanság) függővé azon túlmenően, hogy a közösségi jog megfelelően súlyos („sufficiently serious”) megsértésének megállapítása előfeltétele a kárigény érvényesíthetőségének.

4. A közösségi jog megsértésével az egyéneknek okozott veszteségnek és tényleges kárnak a tagállamok általi megtérítése mértékét tekintve összhangban kell hogy legyen az elszenvedett vesz-

teséggel és kárral. A közösségi jog megfelelő rendelkezéseinek hiányában minden tagállam nemzeti jogrendszere kell, hogy rögzítse a kártérítés mértékét meghatározó kritériumokat. De ezek a kritériumok nem lehetnek kedvezőlenebbek, mint azok, amelyeket az adott nemzeti jog alapján érvényesítésre kerülő más hasonló követelések és keresetek megítélésére alkalmaznak, és nem lehetnek olyanok, amelyek a gyakorlatban lehetetlenné teszik vagy jelentősen megnehezítik a kártérítés elérhetőségét. Nem áll összhangban a közösségi joggal az olyan nemzeti jogszabály, amely általánosan akként korlátozza a bizonyos, különösen védett egyéni érdekekben okozott kártérítendő kártérítést, hogy abból kizárja az elmaradt hasznót. Ezenkívül lehetővé kell tenni az olyan speciális kártérítések megítélését is a közösségi jogon alapuló követelések és keresetek esetében, mint amilyen az angol jogban az „exemplary damages”, ha ilyen kártérítéseket a nemzeti jogon alapuló más hasonló követelések és keresetek esetében is meg lehet ítélni.

5. A tagállamok egyénekkal szembeni kártérítési kötelezettsége a közösségi jog államnak tulajdonítható megszegésével okozott veszteségért és tényleges kárért nem korlátozható az olyan kárra, amely annak az ítéletnek a közzétételét követően állott elő, amelyben a Bíróság megállapította az adott jogsértést.

8.6. A jogharmonizációért való állami kárfelelősség kritériumainak differenciálódása

8.6.1. A British Telecommunications-ügyben hozott ítélet (1996)

Ebben, a témánkkal összefüggő ügyben 1996. március 26-án hozott ítéletet az Európai Bíróság. A British Telecommunications elnevezéssel ismertté vált ezen esetben egy első fokon eljáró bíróság, egy Divisional Court kért előzetes határozatot az Európai Bíróságtól. A 90/531/EGK számú tanácsi direktíva 8/1/cikkének az értelmezésével kapcsolatban tett fel kérdéseket. Ez az irányelv a víz, energia, közlekedés és telekommunikáció szektorokban működő egységek beszerzési eljárásait szabályozta. A British Telecommunications nevű társaság az Egyesült Királyság kormányával szemben indított perében a „Schedule 2 to the Utilities Supply and Works Contracts Regulations 1992” elnevezésű szabályzat megsemmisítését, valamint a szabályzat alkalmazása következtében általa elszenvedett károk megtérítését követelte. Az Egyesült Királyság ebben a szabályzatban vette át a 90/531/EGK számú tanácsi irányelvet. A British Telecommunications azt kifogásolta, hogy az Egyesült Királyság önkényesen határozta meg, hogy mely telekommunikációs szolgáltatások legyenek kizárva az irányelv 8/1/cikkének az alkalmazásából.

A Divisional Court négy kérdést tett fel az Európai Bíróságnak. Közülük az utolsó volt a kárfelelősségi természetű. Ebben vetette fel az angol bíróság azt, hogy terheli-e kárfelelősség a tagállamot, ha tévedett az adott irányelv adott cikkének az átvétele során. Az Európai Bíróság ítéletében megállapította, hogy az Egyesült Királyság a 90/531/EGK számú tanácsi irányelv implementációja során olyan megoldást választott, amelyre nem volt joga. Jogsértést követett tehát el az Egyesült Királyság, de a felperessel szemben a Bíróság szerint mégsem tartozik kárfelelősséggel. Az Európai Bíróság British Telecommunications ítéletének az a gondolatmenete, hogy ebben az ügyben a tagállamnak a közösségi irányelv helytelen átvételében megnyilvánuló jogsértése más jellegű, mint a Brasserie és Factortame III-ügyek tagállami jogsértései. A British Telecommunications-ügyben az a mód, ahogy a tagállam megsértette a közösségi jogot, nem volt megfelelően súlyos („sufficiently serious”). Az Egyesült Királyság nem sértette meg ugyanis nyilvánvalóan és súlyosan a hatásköre gyakorlásának korlátait⁷⁶. A tagállami jogsértések elbírálásánál a Brasserie és a Factortame III-ügyek ítélete szerint is figyelembe kell venni azt, hogy a megsértett jogszabály világos

és pontos volt-e.⁷⁷ Az adott esetben a problematikus közösségi jogszabály, a 90/531/EGK számú tanácsi irányelv 8/1/cikke viszont pontatlan szövegezésű. Annak értelmezése során az Egyesült Királyság jóhiszeműen járt el. Erre utal az is, hogy a Bizottság sem kifogásolta az adott irányelv átvételének angol módját, és az Európai Bíróság korábbi esetjoga sem szolgált más értelmezéssel, valamint hogy más tagállamok is osztották az irányelv átvételével kapcsolatos angol álláspontot.⁷⁸

8.6.2. A Hedley Lomas-ügyben hozott ítélet (1996)

A Hedley Lomas-ügyben⁷⁹ 1993. január 10-én az angol High Court of Justice Queen's Bench Division utalt előzetes határozati kérdéseket az Európai Bíróság elé az előtte folyamatban lévő per kapcsán.

Az ír Hedley Lomas Ltd. elnevezésű cég azért indított pert az angol állam ellen, mert az Egyesült Királyság Mezőgazdasági Minisztériuma nem adta meg a Hedley Lomas által kért engedélyt élőbirka exportjára, egy meghatározott spanyol vágóhidra. A minisztérium indokolása szerint ugyanis a spanyol vágóhidak nem feleltek meg a 74/577. számú EGK tanácsi irányelv követelményeinek. A hivatkozott irányelv a tagállamok állatvédelemmel kapcsolatos jogi szabályozásainak egyenlőtlenségeit volt hivatott megszüntetni, mivel azok közvetlenül befolyásolták a közös piac működését. A 74/577. számú EGK irányelv rendelkezett az állatok leölés előtti elkábításáról a vágóhidakon, és részletesen szabályozta annak módját és eszközeit.

Az Egyesült Királyság Mezőgazdasági Minisztériuma arról értesült, hogy Spanyolország hazai jogába iktatta ugyan az irányelvben foglaltakat, annak megszegéséhez azonban semmilyen szankciót nem fűzött, így a spanyol vágóhidakon nem tartották be az irányelv rendelkezéseit. Ezért az Egyesült Királyság általános élőállat exporttilalmat vezetett be Spanyolországgal szemben. 1990-ben már a Bizottság is számon kérte Spanyolországon az irányelv végrehajtását. A spanyol hatóságoktól kapott garanciákban bízva azonban a Bizottság 1992-ben eltekintett a „169-es eljárás” megindításától, az Egyesült Királyságot pedig tájékoztatta döntéséről, miszerint az általános élőállat exporttilalom ellentétes az EK-szerződés 29. cikkével, és nem indokolható a 30. cikkével sem⁸⁰.

Az Egyesült Királyság az exporttilalmat 1993. január 1-jei hatállyal megszüntette, s az angol állam többszöri egyeztetés után olyan kompromisszumot kötött Spanyolországgal, hogy csak az államilag ellenőrzött, az előírásoknak megfelelő vágóhidakra szállítják az exportált angol élőállatokat.

1992. október 7-én kért élő birka exportra engedélyt a Hedley Lomas Ltd. egy meghatározott spanyol vágóhidra. Az engedélyt nem kapta meg, annak ellenére, hogy tudomása szerint az említett spanyol vágóhid 1986 óta megfelelt az előírásoknak, és az angol hatóságoknak nem volt bizonyítékuk ennek ellenkezőjéről. A Hedley Lomas Ltd. annak eldöntését kérte a High Court of Justice-tól, hogy az export engedély megtagadása ellentétes-e az EK-szerződés 34. cikkével, illetve, hogy mekkora az okozott kár. A brit minisztérium nem tagadta, hogy ezen döntése jelentős exportkorlátozást jelentett, de érvei szerint ezt az intézkedést az EK-szerződés 36. cikke lehetővé tette, és ez összhangban is volt a közösségi joggal⁸¹. Mivel az ügy a közösségi jog értelmezését kívánta meg, a High Court of Justice az Európai Bíróságtól kért előzetes határozatot a következő kérdésekben:

1. Egy szankció nélküli jogharmonizációs irányelv gátolja-e a tagállamot az EK-Szerződés 36. cikke szerinti exportkorlátozó intézkedés meghozatalában, olyankor, ha ez az intézkedés egy másik tagállam jogharmonizációs jogsértését akarja korrigálni?

2. Ha az első kérdésre adott válasz nemleges: az első kérdésben leírt körülmények alapján az EK-Szerződés 36. cikke általános exporttilalomra, vagy az irányelv betartását nem bizonyító

vágóhidakra kiterjedő hatályú exporttilomra jogosítja-e fel a tagállamot?

3. Ha viszont az első kérdésre adott válasz igenlő: a tagállam felelős-e a közösségi jog alapján az EK-Szerződés 34. cikkének megsértése miatt a kereskedőt ért, exporttilalomból fakadó kárért? Ha igen, milyen feltételek mellett áll fenn a tagállam felelőssége, és mi alapján számítható ki az okozott kár mértéke?

Az első kérdésre az Európai Bíróság több korábbi ügyre⁸² való hivatkozással válaszolt. Álláspontja szerint egy tagállam nem hozhat egyoldalú védelmi és egyben korrigáló intézkedéseket annak érdekében, hogy kiküszöbölje egy másik tagállam jogharmonizációs jogsértését. A második pontban felvetett lehetőségek egyike sem áll fenn tehát. A tagállam sem általános, sem korlátozott exporttilalmat nem vezethet be. A harmadik kérdésre adott válaszában az Európai Bíróság ismét hivatkozott a Braserie du Pecheur, és Factortame III-ítéletben rögzített elvrendszerre, miszerint a kártérítési igény akkor állhat fenn, ha az állam által megsértett rendelkezés arra irányult, hogy az egyénekre ruházzon jogokat, a jogsértés megfelelő súlyú, illetve okozati összefüggés áll fenn a tagállam jogharmonizációs kötelezettségzése és a károsult személy által elszenvedett kár között.

Az Európai Bíróság döntése szerint az első feltétel teljesült, mivel az EK-Szerződés 34. cikke azáltal, hogy korlátozza a tagállamokat, egyben jogokat ruház az egyénekre, mely jogokat a nemzeti bíróságoknak tiszteletben kell tartaniuk⁸³. A második feltételt illetően az Európai Bíróság kimondta, hogy a közösségi jog megsértése már önmagában is megfelelően súlyos jogsértésnek minősül, tekintve, hogy az irányelv nem nyújtott diskrecionális lehetőséget a tagállamok számára. Ezért az Egyesült Királyság nem is volt abban a helyzetben, hogy az irányelvi rendelkezések Spanyolország részéről történő megsértését vizsgálja.

A harmadik feltételben meghatározott okozati összefüggés fennállásának megállapítása a tagállam nemzeti bíróságára tartozik. Ezzel kapcsolatban a Francovich-ügy⁸⁴ ítéletének 41–43. pontjai szerint a tagállamnak a nemzeti joga szabályai alapján kell kártérítést fizetnie. Ennek feltételei azonban nem lehetnek kedvezőtlenebbek, mint a nemzeti jog alapján felvetődő más követelések igényérvényesítési feltételei.

8.6.3. A Dillenkofér-ügyben hozott ítélet (1996)

A Dillenkofér and Others v. Germany-ügyben⁸⁵ a bonni Landgericht intézett előzetes határozati kérdéseket az Európai Bírósághoz 1994. június 29-én. A német bíróság a 90/314. számú EGK irányelv értelmezése kapcsán tett fel 12 kérdést. Az említett irányelv a szervezett utazásokkal foglalkozó utazási irodák számára írt elő az ügyfeleket védő szabályokat a tájékoztatásról, az utazási szerződés kötelező tartalmi elemeiről és az esetleges fizetésképtelenség esetére kötelező tartalékképzésről. Az irányelv tartalmának nemzeti jogba való átültetésére a határidő 1992. december 31-e volt.

A német törvényhozás 1994. június 24-én fogadta el az irányelvet átültető törvényt, a német polgári törvénykönyv, a BGB kiegészítéseként.⁸⁶ E rendelkezések tartalmazták azt, hogy az ügyfélnek visszajár az utazás ára, ha az utazásszervező fizetésképtelensége miatt az utazás elmarad, valamint hasonlóképpen meg kell téríteni az utazásszervező csődjét követően a hazautazással kapcsolatban felmerült összes tényleges költséget. A közösségi irányelvet átvevő német törvény 1994. július 1-jén lépett hatályba. Rendelkezései az ezen időpont után kötött szerződésekre és az 1994. október 31. után megkezdett utazásokra vonatkoztak.

A Dillenkofér-ügy felperesei, nevezetesen Erich Dillenkofér, Christian Erdmann, Hans-Jürgen Schulte, Anke Heuer, valamint Werner, Torsten és Ursula Knor azért nyújtottak be keresetet, mert utazásukat az utazásszervező fizetésképtelensége miatt vagy meg sem kezdhették, vagy saját költségükön kellett hazautazniuk. Mivel semmilyen pénzbíró visszatérítést nem kap-

tak, a német állam ellen indítottak pert, azt állítva, hogy a 90/314. számú EGK irányelv megfelelő időben történő német átvétele esetén védelemben részesülhetnek volna. Keresetüket az Európai Bíróság C-6/90. számú Francovich-ügyben hozott ítéletére alapították, melyben az Európai Bíróság az előzőekben már kifejtett hármas feltételrendszer mellett megállapította a tagállam kárfelelősségét annak jogharmonizációs kötelezettségzegése esetén. A felperesek érvelése szerint a Francovich-ítéletben megfogalmazott kritériumok ebben az ügyben is fennálltak.

Az alperes német állam azonban kétségbe vonta a Francovich-ítélet felelősségi követelményeinek fennállását. Az volt az álláspontja, hogy bármely irányelv késedelmes átvétele esetén csak akkor állhat fenn a tagállam kárfelelőssége, ha a tagállam részéről megfelelően súlyos⁸⁷ jogsértés történt.

A bonni Landgericht-nek az Európai Bíróság elé terjesztett kérdései közül több is kapcsolatban állt a Francovich-ítélet lényegével. A 90/314. számú EGK irányelv ruházott-e jogokat az egyénekre, és ezen jogok tartalma pontosan meghatározható-e az irányelv rendelkezései alapján? Németország jogsértése megfelelően súlyosnak minősült-e? Melyek az irányelv minimális követelményei, amiket a tagállamnak az egyének számára biztosítani kell? Eleget tett-e Németország az irányelv védelmi szándékának az azt átvevő német törvény rendelkezéseivel?

Mindezen kérdések lényegét az Európai Bíróság abban koncentráta, hogy az irányelv megadott határidőn belüli átvételének elmulasztása (késedelmes átvétele) önmagában, *per se* megfelelően súlyos jogsértésnek minősül-e ahhoz, hogy a kárt szenvedett egyéneknek kártérítési igényt biztosítson, vagy pedig utóbbihoz más feltételeknek is teljesülniük kell. Az Európai Bíróság korábbi ítéleteire hivatkozva (Francovich⁸⁸, a Brasserie du Pecheur⁸⁹, a Factortame⁹⁰, a British Telecommunications⁹¹ és a Hedley Lomas⁹²-ítéletek) állapította meg, hogy a tagállam jogharmonizációs kötelezettségzegéséből eredő kárfelelőssége akkor áll fenn, ha a megsértett rendelkezés arra irányult, hogy jogokat ruházzon az egyénekre, ha a jogsértés megfelelően súlyos, és ha közvetlen okozati összefüggés áll fenn a jogharmonizációs kötelezettségzegés és az egyének által elszenvedett kár között. A megfelelően súlyos jogsértés fogalmát az Európai Bíróság korábbi ítélezési gyakorlatára figyelemmel úgy határozta meg, hogy egy jogharmonizációs kötelezettségzegés egyrészt akkor megfelelően súlyos, ha a tagállam jogalkotó hatalma gyakorlása kapcsán nyilvánvalóan és súlyosan átlépi hatalmának korlátait; másrészt, ha a tagállamnak nem is volt diszkrecionális jogalkotói jogköre. E fenti két esetben a pusztán kötelezettségzegés megfelelően súlyos jogsértésnek minősül, és semmilyen további kritérium vizsgálata sem szükséges az állami kárfelelősség megállapításához, azon túl, hogy az irányelv rendelkezéseiből pontosan meghatározható jogokat ruházott az egyénekre, és hogy fennáll a közvetlen okozati összefüggés a tagállam jogsértése és az elszenvedett kár között.

Az Európai Bíróság a később sokat hivatkozott Dillenkofer-ügyben⁹³ tehát arról rendelkezett, hogy ha a tagállam meghatározott időn belül nem teszi meg az irányelv céljának megvalósításához szükséges intézkedéseket, az már önmagában is megfelelően súlyos jogsértésnek minősül. Ha tehát a tagállam elmulasztja az irányelv átvételét, akkor nincs szükség a British Telecommunications-ítéletben felállított szubjektív felelősségi kritériumok vizsgálatára. Ebből következően azok az egyének, akikre az irányelv tartalmilag pontosan meghatározható jogokat ruházott, kártérítést követelhetnek, ha az őket ért károsodás és a tagállam jogharmonizációs kötelezettségzegése között közvetlen okozati összefüggés áll fenn.

A Dillenkofer-ítéletben az Európai Bíróság gondolkodásának differenciálódása figyelhető meg. Ebben az ítéletben tett megkülönböztetést az Európai Bíróság a tagállami kárfelelősség kritériumait illetően, az irányelvek átvételének elmulasztására és az irányelvek nem megfelelő átvételére vonatkozóan.

Az előzőekben már idézett British Telecommunications-ügy a nem megfelelő átvétel esetére szolgál példaként. Ennek az ítéletben az Európai Bíróság ugyanis a hagyományos három Francovich feltétel mellett (a kérdéses irányelv jogokat ruház az egyénekre; a jogsértés megfelelően súlyos; közvetlen okozati összefüggés áll fenn az egyéneknek okozott károk és a közösségi jog tagállam általi megsértése között) szubjektív felelősségi kritériumokat is vizsgált az állami felelősség megállapításához. Ezeknek lényege az volt, hogy a tagállam eljárásának jóhiszeműségét vizsgálták. Eszerint a teszt szerint például, ha a kérdéses irányelv megfogalmazása nem volt egyértelmű, akkor a tagállam mentesülhetett a felelősség alól. Számára kedvező eredménnyel hivatkozhat a tagállam jóhiszeműségének bizonyítékaként más tagállamok hasonló interpretációjára is, vagy arra, hogy a Bizottság nem emelt kifogást az irányelv nemzeti átvételéről gondoskodó jogszabály elfogadásakor, illetve, hogy az Európai Bíróság eddigi esetjoga sem szolgált más értelmezéssel.

Teljesen más a helyzete a tagállamnak akkor – és így szigorúbb megítélés alá tartozik –, ha az a rendelkezésére álló meghatározott jogharmonizációs határidőn belül mulasztotta el átültetni belső jogrendszerébe az irányelvet. Ekkor ugyanis egyfajta objektív állami kárfelelősség áll fenn a károsultakkal szemben. Önmagában az átvétel elmulasztása megalapozza a tagállam felelősségét – természetesen a már említett, Francovich-határozatból ismert kritériumok fennállása mellett.

9. Új kárfelelősségi alakzat?

Tíz év múlva... már a magyar jogirodalomban is megjelentek az Európai Bíróság állami kárfelelősségi gondolkodását elemző írások. Király Miklós azt állapította meg, hogy az Európai Bíróság egy új típusú felelősségi alakzatot teremtett a tagállamok vonatkozásában. Szerinte ezt a felelősségi formát világosan el kell határolni az úgynevezett funkcionális immunitás kategóriájától, „...amikor egy állam azért marasztalható egy magánjogi vitában mert az igény alapja egy olyan ügyletkötés, ahol az állam maga is kereskedőként, vállalkozóként járt el. Itt viszont az érintett tagállam éppenséggel szuverénként, azaz jogalkotó hatalomként elkövetett mulasztása miatt kényszerül – igaz mögöttes – magánjogi felelősséget vállalni. Az állam felel tehát a hálaló kereskedő vagy az utazási iroda és a biztosítótársaság helyett azért, mert nem alkotta meg időben vagy megfelelő módon a közösségi irányelv által elvárt nemzeti normát, s így a fogyasztó nem várhat kártérítést a vele szerződő féltől. Ráadásul olyan felelősségről van szó, amely alól az Európai Bíróság ez idáig nem engedett kimentést, azaz nem tartotta igazolhatónak az irányelv átvételének elmaradását. Bonyolítja e felelősségi forma megítélését, hogy a tagállam csak akkor felelős, ha a jogalkotói mulasztása egyben a közösségi jog megsértését is jelenti. Egyéb esetekben – legyen bármilyen súlyos a fogyasztók számára a jogszabályi rendezés elmaradása – az állam természetesen nem lesz jogalkotói késlekedéséért marasztalható, hiszen hiányzik az államot irányelv formájában kötelező jogalkotási parancs⁹⁹⁴.

Azt is kiemeli Király Miklós Irene Klauer alapján, hogy az államok kártérítési felelőssége csak kiegészítő jogi eszköz, valamiféle „Notbehelf⁹⁹⁵. „Ezért igénybevétele előtt előbb le kell folytatni az elsődleges polgári eljárást. Amennyiben ezen alapeljárásban valaki sikertelenül hivatkozik egy irányelv kínálta védelemre – mert a vitában releváns direktívának nincs horizontális közvetlen hatálya, és az értelmezési alapelv sem kínál segítséget a hazai jog közösségi joghoz igazodó interpretációjához –, akkor egy külön, azaz második eljárásban kísérelheti meg a sérelmet szenvedett közösségi polgár, hogy a tagállam mulasztása miatt szunnyadó jogiért kártérítést követeljen a tagállamtól. Ez rendkívül hosszadalmas és költséges módja az igényérvényesítésnek. Esetenként bizonytalan lehet a tagállamot terhelő kárté-

rítési kötelezettség mértéke is, hiszen hogyan határozható meg az a kár, ami azért érte a fogyasztót, mert az irányelv honosításának elmaradása miatt kevesebb tájékoztatást kapott arról a szolgáltatásról (például szervezett utazás) amelyet igénybe vett.”⁹⁶

Király Miklós megállapításai figyelemre méltóak, a témáról való további gondolkodást felvetései nyilvánvalóan előre viszik. A funkcionális immunitásra tett utalása azonban túlságosan vázlatos és ebből adódóan félrevezető. Sokkal differenciáltabb és szé-

lebb körű jelenség ugyanis a funkcionális immunitás annál, mint ahogy azt a hivatkozott szerző tartja. Álláspontom szerint a jogtudományi gondolkodásban egyelőre fontosabbnak tűnik az állami kárfelelősség és a jogalkotásért való kárfelelősség, valamint a jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség összekapcsolása, mint a funkcionális immunitási tan által megengedett állami kárfelelősség és a jogharmonizációért való EU-jogi tagállami kárfelelősség szétválasztása⁹⁷.

Dr. Kecskés László

JEGYZETEK

- 1 Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója. A Kodifikációs Főbizottság 2001. november 8-i ülésén elfogadott formában. Megjelent a Magyar Közlöny 2002/15/II. számában 174. old.
- 2 Az Európai Bíróságnak e tanulmányban hivatkozott ítéleteiben érintett, fontosabb elsődleges közösségi jogi jogtrételeknek, Szerződés cikkeknek az Amszterdami Szerződés 1999. május 1-jei hatályba lépését követő számolás-változásai az alábbiak: ex 5. cikk (10. cikk), ex 7. cikk (hatályon kívül helyezve), ex 29. cikk (27. cikk), ex 30. cikk (28. cikk), ex 34. cikk (29. cikk), ex 36. cikk (30. cikk), ex 52. cikk (43. cikk), ex 169. cikk (226. cikk), ex 173. cikk (230. cikk), ex 177. cikk (234. cikk), ex 189. cikk (249. cikk), ex 215. cikk (288. cikk), ex 221. cikk (294. cikk).
- 3 Lásd: Long, M.–Weil, P.–Braibant, G. (szerk.): *Les grands arrêts de la jurisprudence administrative*. 6. kiadás, Paris, 1973. No. 76. (a továbbiakban: i. m.) 235. old.
- 4 Lásd: Long–Weil–Braibant: i. m. 238–239. old. A Conseil d'Etat: 1938. január 14-i határozatával azzal kapcsolatban döntött, hogy a tejtermékekről szóló 1934. június 24-i törvényt betiltotta a nem teljes egészében tejből készült tejszín-félék előállítását és forgalmazását. Emiatt a „La Fleurette” társaság arra kényszerült, hogy beszüntesse a „gradine” termékének gyártását, mivel az e törvény tiltásának hatálya alá esett. A korábbi ítélezési gyakorlat szerint az állam nem volt felelős a közérdekből valamely tevékenységet megtiltó törvények következményeire. A „La Fleurette”-ítélet előtti joggyakorlat viszont bizonyos termékek forgalmazásának jogalkotásilag történő betiltását csak akkor fogadta el, ha a tiltásra a termékek veszélyesek voltak, illetve visszaélések megszüntetésének célja adott okot. A „La Fleurette”-társaság által előállított termékek viszont nem voltak veszélyesek. A törvénytől való mentesítés, illetve a törvény-előkészítési munkálatok anyagából semmilyen adat nem utalt arra, hogy a törvény a „La Fleurette”-társaság által gyártott termékek veszélyesek voltak miatt tartalmazza tiltó szabályt. Figyelemre méltó tényállási elem, hogy az említett tiltó-törvény egyetlen érintettjének a „La Fleurette”-társaság tünik (!). A Conseil d'Etat álláspontja szerint a közérdekből alkalmazott jogszabályi tiltások terheit a köznek kell viselnie.
- 5 Lásd: C. E. 1966. 3. 30 Cie Générale d'énergie radioélectrique, Rev. dr. publ. 1966. 774., 789. old., Laubadere, A. de: *Traité élémentaire de droit administratif*. 6. kiadás. Paris, 1973. (a továbbiakban: i. m.) No. 1280., Vedel, G.: *Droit Administratif*: 5. kiadás. Paris, 1973. (a továbbiakban: i. m.) 418–421. old.
- 6 Vö.: Laubadere: i. m. No.: 1279. Long–Weil–Braibant: i. m. 241–242. old.
- 7 Lásd: Laubadere: i. m. No.: 1281–1284., Rivoir: *Droit administratif*. 5. kiadás No.: 307., Vedel: i. m. 421–435. old., Street H.: *Governmental Liability*. Cambridge, 1953. 69. old.
- 8 Sinclair I. M.: *The European Convention on State Immunity*. The International and Comparative Law Quarterly. 1973. (a továbbiakban: i. m.) 265–266. old.
- 9 Lauterpacht, H.: *The Problem of Jurisdictional Immunities of Foreign States*. 28 The British Yearbook of International Law. 1951. 220. old.
- 10 Korlátozott immunitásként vagy relatív immunitásként is szokták emlegetni. Lásd erről: Kecskés L.: *Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség*. Budapest 1988. 25–26. old.
- 11 A Harvard Law School által 1932-ben készített munka címe: „Draft Convention respecting the Competence of Courts in regard to Foreign States.” Lásd: Kecskés László: *Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség*. Budapest 1988. 31–32. old.
- 12 Lásd: Schmitthoff, C. M.: *The Claim of Sovereign Immunity in the Law of International Trade*. The International and Comparative Law Quarterly. 1958. 455. old.
- 13 Lásd: Mádl Ferenc: *Az Európai Gazdasági Közösség joga*. Budapest 1974. 388–390. old., Sinclair: i. m. 245. old., Kecskés: *Perelhető-e az állam. Immunitás és kárfelelősség*. 32. old.
- 14 Lásd: Aktien-Zuckerfabrik Schöppenstedt v Council, Case 5/71 [1971] ECR 975. Lásd: Weatherill, S.: *EC Law*. 5. kiadás. London, 2000. (a továbbiakban: i. m.) 686–688. old.
- 15 Lásd: Steiner, J.: *EGK-jog*. Szekszárd 1990. (a továbbiakban: i. m.) 367–368. old.
- 16 Lásd: Steiner: i. m. 368–370. old.
- 17 Steiner: i. m. 368–369. old.
- 18 Krohn & Co Import-Export v. Commission, Case 175/84 [1986] ECR 753 [1987] CMLR 745. Lásd: Weatherill, S.–Beaumont, P.: *EU Law*. 3. kiadás. London, 1999. 358, 361, 362. old.
- 19 *Firma E. Kampffmeyer v. Commission*, Case 5,7, 13–14/66 [1967] ECR 317.
- 20 Lásd: Steiner: i. m. 369. old.
- 21 Lásd: Les Assurances du credit v Council and Commission, Case C-63/89 [1991] ECR I-1799, 1846. Lásd: Weatherill, S.–Beaumont, P.: *EU Law*. 3. kiadás. London 1999. 359. old.
- 22 Lásd: Steiner: i. m. 369. old.
- 23 Lásd: Steiner: i. m. 369. old.
- 24 Bayerische HNL Vermehrungsbetriebe GmbH & Co. KG v. Council and Commission. Case 83 & 94/76, 4, 15 & 44/77. [1978] ECR 1209, [1978] 3 CMLR 566. Lásd: Steiner: i. m. 370. old.
- 25 Lásd: Steiner: i. m. 370. old.
- 26 *Bela-Mühle Josef Bergmann KG v Grows-Farm GmbH & Co. KG*, Case 114/76. [1977] ECR 1211, [1979] 2 CMLR 83; *Granaria BV v Hoofdproduktschap van Akkerbouwprodukten (No. 1) Case 116/76*, [1977] ECR 1247, [1979] 2 CMLR 83.
- 27 Lásd: Steiner: i. m. 370. old.
- 28 P. Dumortier Freres SE v Council, Case 64 & 113/76, 167 & 239/78, 27, 28 & 45/79 [1979] ECR 3091 Lásd: Steiner: i. m. 370. old.
- 29 Lásd: *Firma Albert Ruckdeschel & Co.*, Case 117/76. [1977] ECR 1753, [1979] 2 CMLR 445.
- 30 A Schöppenstedt formula eredeti szövege: „a sufficiently flagrant violation of a superior rule of law for the protection of the individual”. Case 5/71 Schöppenstedt/1971/D.C.R. 975. para. 11. Az Európai Bíróság későbbi ítéletei a Schöppenstedt formulában „flagrant” szó helyett a „serious” kifejezést alkalmazták. Így a formula aktuális szövege inkább: „a sufficiently serious violation of a superior rule of law for the protection of the individual”. Lásd: Van Gerven, W.: *Bridging the unbridgable: Community and national tort laws after Francovich and Brasserie*. International and Comparative Law Quarterly. 1996. (a továbbiakban: i. m.) 518. old.
- 31 Az EK-Szerződés 215. cikk (2) bekezdésének angol nyelvű szövege a következő: „In the case of non-contractual liability, the Community shall, in accordance with the general principles common to the laws of the Member States, make good any damage caused by its institutions or by its servants in the performance of their duties.”
- 32 Bourgoin SA v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (1986) Q. B. 716., Van Gerven: i. m. 517–518. old.
- 33 Lásd: Van Gerven: i. m. 518. old.
- 34 Lásd: Lenaerts, K.: *Some Reflections on the Separation of Powers in the European Community*. Common Market Law Review 1991. 11. old.; Kecskés, L.: *EK-jog és jogharmonizáció* Budapest, 1995. 172. old.
- 35 Vö.: az EGK-szerződés 5., 145. és 155. cikkeit. Lásd: Lenaerts, K.–Regulating the regulatory process: „delegation of powers” in the European Community. European Law Review 1993. (a továbbiakban: i. m.) 25. old.
- 36 A „végrehajtási federalizmus” mint jogi gondolat a német szövetségi államszervezeti modellből szűrődött át a közösségi jog elméletébe. Lásd: Frowein, J. Abr.: *Integration and the Federal Experience in Germany and Switzerland*. In: Cappelletti, M.–Seccombe, M.–Weiler, J. H. H. (szerkesztették): *Integration through Law*. Berlin 1986. 586–587. old., Lenaerts, K.: *Constitutionalism and the Many Faces of Federalism*. 230. old., Learnets, K.: i. m. 28. old.
- 37 Lásd: Learnets, K.: i. m. 27. old.
- 38 Lásd: Learnets, K.: i. m. 27. old.
- 39 Lásd: Tadeschi v. Denkvit, Case 5/77 (1977) E.C.R. 1555; *Norddeutsches Vieh- und Fleischkontor v BALM*, Joined Cases 213–215/81, (1982) E.C.R. 3583.
- 40 Lásd: Learnets, K.: i. m. 28. old.
- 41 Lásd: Lenaerts, K.: i. m. 28. old.
- 42 Lásd: *Pubblico Ministero v Manghera*, Case 59/75, [1976] ECR. 91; *Pinna v. Caisse d'allocation familiales de Savoie* Case 41/84, [1986] ECR. I; *Norddeutsches Vieh- und Fleischkontor v BALM*, Joined Cases 213–215/81, [1982] ECR. 3583; *Criel née Donckerwolcke v Procureur de la République*, Case 41/76, [1976] ECR. 1921.
- 43 Lásd: *Bulkoil v Sunoil*, Case 174/84, ECR 559. Ezt az ítéletet többen kritizálták. Lásd: *Dominick, M. F.*: *EEC – Israel Agreement and the Common Commercial Policy*. European Law Review 1986. 466. old.
- 44 Lásd: Kecskés L.: *EK-jog és jogharmonizáció*, 172–173. old.
- 45 Lásd: Steiner: i. m. 375. old.

- 46 Lásd: Firma E. Kampfmeyer v. Commission, Case 5, 7 & 13–24/66 [1967] ECR 245.
- 47 Lásd: CNTA SA v Commission Case 74/74. sz. eset [1975] ECR 533, [1977] 1 CMLR 171.
- 48 Lásd: Firma Gebrüder Dietz v Commission, Case 126/76. [1977] ECR 2431, [1978] 2 CMLR 608.
- 49 Lásd: Recommendation R (84) 15., Steiner. J.: *From direct effects to Francovich shifting means of enforcement of Community Law*. European Law Review 1993. 15–16. old., *Kecskés L.: Állami felelősség a magyar jogban és az Európa-jogban*. Ötödik Jogász Vándorgyűlés. Debrecen 1993. október 29–30. Magyar Jogász Egylet. Budapest. 1994. 36–37. old.
- 50 Lásd: *Kecskés L.: EK-jog és jogharmonizáció*, Budapest. 1995. 243–244. old., *Kecskés L.: EK-jog és jogharmonizáció*. Második kiadás. Budapest. 1997. 243–244. old.
- 51 Lásd: *Kecskés L.: EK-jog és jogharmonizáció*. 259–264. old.
- 52 Lásd: A Francovich-ítélet 39., 40. cikkeit. *Kecskés: EK-jog és jogharmonizáció*. 260–261. old.
- 53 Lásd: Steiner, J.: From direct effects to Francovich: shifting means of enforcement of Community Law. 11. old.
- 54 Lásd: Francovich and Others v Italian State, Joined Cases C-6/90 and C-9/90 ítélet 44. és 45. pontját.
- 55 Francovich and Others v. Italian State, Joined Cases C-6/90 and C-9/90 [1991] ECR I-5357.
- 56 Lásd: Francovich and Others v. Italian State, Case C-6, 9/90. [1991] ECR I-5357, [1993] 2 CMLR 66. Elemzi ezt az ítéletet Van Gerven: i. m 516–517. old.
- 57 Case C-46/93, C48/93 Brasserie du Pêcheur SA v. Germany and R v. Secretary of State for Transport, ex parte Factotame Ltd. and others [1996] ECR I-1029, [1996] I CMLR 889.
- 58 Case 213/89 R v. Secretary of State for Transport, ex parte Factotame Ltd. [1990] ECR I-2433, [1990] 3 CMLR I.
- 59 C-392/93 R v. H. M. Treasury, ex parte British Telecommunications [1996] ECR I-1631.
- 60 C-5/94 R. v. MAFF, ex parte Hedley Lomas [1996] ECR I-2553.
- 61 Joined Cases C-178, 179, 188 and 190/94, Erich Dillenkofer and Others v. Germany [1996] All ER (EC) 917, [1996] 3 CMLR 469, decision of 8 October 1996.
- 62 Case 178/84 Commission v. Germany /1987/ ECR 1227. A német jogban az úgynevezett „sörtisztasági” követelményeket az egy 1976. december 14-ei törvény, a „Biersteuergesetz” 9. és 10. szakaszai tartalmazták.
- 63 Lásd: *Kecskés, L.: EK-jog és jogharmonizáció* 222–223. old.
- 64 Lásd: Case 178/84 Gilli and Andres (1980) ECR 1227, (1988) I CMLR 780.
- 65 Lásd: *Weatherill, S.–Beaumont, P.*: i. m. 434–436. old., A Reinheitsgebot 1516-ból származó követelménye alapján Németországban sört kizárólag árpamalátából, komlóból, élesztőből és vízből szabad előállítani. Az ennek megfelelő törvényi szabályozás ma a „Biersteuergesetz”-ben (BGBL 1952. I. 149. 1) található. A négy alapanyagra vonatkozó rendelkezést a BStG 9. és 10. §-ai tartalmazzák; megsértésük esetére a 18. § pénzbüntetést helyez kilátásba. Az EK tagállamaiban – Görögország kivételével – a FAO és a WHO által kiadott Codex alimentariusban engedélyezett konzerváló- és aromaanyagok, továbbá árpamaláta helyett pl. rizs vagy kukorica is felhasználható. A „Reinheitsgebot” miatt tehát külföldi sörözők termékeit Németországban nem lehet forgalomba hozni.
- 66 A Case 187/84 Commission v. Germany (1987) ECR ügyben 1987. március 12-én hozott ítéletet az Európai Bíróság.
- 67 1962. augusztus 16-i 1354. számú, illetve az 1989. április 17-i 141. számú törvény.
- 68 Lásd: a 106/77. számú Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal ügyben hozott ítélet.
- 69 Lásd: Opinion of the Advocate General Giuseppe Tesaurio in the Joined Cases C-46/93 and C-48/93 I-9.
- 70 Case C-213/89 The Queen v. Secretary of State for Transport, ex parte Factotame and Others (Factotame I) (1990) ECR I-2433. Ebben az ügyben 1989. május 18-án hozott ítéletet az Európai Bíróság.
- 71 Case C-221/89. Factotame II (1991) ECR I-3905. Ebben az ügyben 1991. július 25-én hozott ítéletet.
- 72 Case 246/89 R Commission v. United Kingdom (1989) ECR 3125.
- 73 1978. március 9-i 106/77. számú Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA-ügy (14. bekezdés).
- 74 1978. március 9-i 106/77. számú Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA-ügy (17. bekezdés).
- 75 1978. március 9-i, fent idézett Simmenthal ügyben hozott ítélet 22. és 23. bekezdése.
- 76 Lásd a jogsértés nyilvánvalóságáról a közösségi intézmények esetében: HNL and Others v. Council and Commission (1978) ECR 1209.
- 77 Lásd: Joined Cases C-46/93.
- 78 Judgment of the Court of 26 March 1996 in the Case C-392/93 I–10 és I–II. 37–46. paragraphs.
- 79 C-5/94 R. v. MAFF, ex parte Hedley Lomas [1996] ECR I-2553.
- 80 Az EK-Szerződés 29. cikke kimondja, hogy nem lehet mennyiségi korlátozást bevezetni az exportra olyan területen, melyre közösségi irányelv jogharmonizáló rendelkezései vonatkoznak. Ugyanezen szerződés 30. cikke lehetővé teszi az exportkorlátozást az állatok életének és egészségének védelme érdekében. Az Egyesült Királyság által bevezetett exporttilalom tehát ellentétes az EKG-Szerződés 29. cikkével, és nem indokolható a 30. cikkel sem, mivel az adott területre közösségi irányelv vonatkozik, ami kizárja a 30. cikkre való hivatkozást.
- 81 A probléma könnyebb megérthetősége érdekében álljon itt, hogy az EK-Szerződés 34. cikkének első bekezdése értelmében: „Tilos a tagállamok között a kivitel mennyiségi korlátozása, és minden, ezzel egyenértékű hatású intézkedés.” Az EK-Szerződés 36. cikke pedig a következőképpen rendelkezik: „A 30–34. cikk rendelkezései nem zárják ki a behozatalra, kivitelre vagy az árutranzitra vonatkozó olyan tilalmakat vagy korlátozásokat, amelyeket a közérkölc, a közrend vagy a közbiztonság, az emberek, állatok életének, egészségének védelme, a növények védelme, a művészeti, történelmi vagy régészeti értékű nemzeti kincsek megóvása, az iparjogvédelem és kereskedelmi tulajdon védelme indokol. Ezek a tilalmak vagy korlátozások azonban nem lehetnek sem önkényes hátrányos megkülönböztetés, sem álcázott korlátozás eszközei a tagállamok közötti kereskedelemben.
- 82 Judgment in Joined Cases 90/63 and 91/63 Commission v Luxembourg and Belgium [1964] ECR 625 and judgment in Case 232/78 Commission v France [1979] ECR 2729, paragraph 9.
- 83 Lásd: Case 83/78, Pigs Marketing Board v Redmond [1978] ECR 2347, [1979] 1 CMLR 177, paras [66]–[67].
- 84 Lásd: Francovich and Others v. Italian State, Joined Cases C-6/90 and C-9/90 ítélet 41. és 43. pontját.
- 85 Joined Cases C-178, 179, 188 and 190/94, Erich Dillenkofer and Others v Germany [1996] All ER (EC) 917, [1996] 3 CMLR 469, decision of 8 October 1996.
- 86 1994. I BGBI 1322. (BGB 651k §).
- 87 Az Európai Bíróság ítéletének szövegében itt kivételesen nem a „sufficiently serious” szóhasználat szerepel, hanem a „serious, that is to say manifest and grave” kifejezés.
- 88 Joined Cases C-6/90 and C-9/90 Francovich and Others /1991/ ECR I-5357.
- 89 Case C-46/93, C48/93 Brasserie du Pêcheur SA v Germany and R v Secretary of State for Transport, ex parte Factotame Ltd. and others [1996] ECR I-1029, [1996] I CMLR 889.
- 90 Case 213/89 R v. Secretary of State for Transport, ex parte Factotame Ltd. [1990] ECR I-2433, [1990] 3 CMLR I.
- 91 C-392/93 R v. H.M. Treasury, ex parte British Telecommunications [1996] ECR I-1631.
- 92 C-5/94 R. v. MAFF, ex parte Hedley Lomas [1996] ECR I-2553.
- 93 Joined cases C-178, 179/94 és C-188, 190/94 Dillenkofer and Others.
- 94 Lásd: *Király Miklós: Fogyasztóvédelmi irányelvek értelmezése az Európai Bíróság joggyakorlatában*. In: Ius privatum ius commune Europae. Liber amicorum Ferenc Mádl Dedicata. ELTE ÁJK Budapest 2001. 149. old.
- 95 Lásd: *Klauer, Irene: Die Europäisierung des Privatrechts*. Der EuGH als Zivilrichter, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1998. 56. old. – a mű megjelenési évének feltüntetése nélkül hivatkozta *Király Miklós: Fogyasztóvédelmi irányelvek értelmezése az Európai Bíróság joggyakorlatában*. In: Ius privatum ius commune Europae. Liber amicorum Ferenc Mádl Dedicata. ELTE ÁJK Budapest 2001. 136. és 149. old.
- 96 Lásd: *Klauer, Irene: Die Europäisierung des Privatrechts*. Der EuGH als Zivilrichter. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 56–57. old. – a mű megjelenési éve nélkül idézi *Király M.* i. m. 149. oldalán.
- 97 Lásd: *Kecskés László: A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami közfelügyelet összekapcsolása*. JURA 2001. évi 1. szám. 66–78. old.

Az utaló magatartás (biztatási kár) a Ptk.-ban és a bírói gyakorlatban

Bevezetés

Az utaló magatartás jogintézményének nincs nagy múltra visszatekintő tételes jogi szabályozása és bírósági gyakorlata. Ha azonban behatóbban megvizsgáljuk a biztatási kárról kialakult jogirodalmi, gyakorlati álláspontokat, hamar kiderül, hogy egy alapelvi szinten szabályozott, szubszidiárius intézményről van szó, melyet „ha nincs más” alapon, számos kereseti kérelemben megtalálunk, bár kivételes jellegű szabályként kezeljük.

Milyen jellegzetességekkel bír tehát e jogintézmény?

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy az utaló magatartás törvényben meghatározott elemeit sorra véve, azokat elemezve bemutassa e jogintézmény „tankönyvi” jellemzőit, az azonban igen, hogy a kártérítési jog ezen önálló sodott, rendszertanilag a kártérítési fejezeteket megelőző, de funkciójában azt kísérő szerepben lévő szabályáról a kényes pontokon kérdéseket tegyen fel, megpróbáljon azokra válaszolni és elemezze a biztatási kár gyakorlatát. Az utaló magatartás ugyanis a körülötte lévő bizonytalanságokkal, értelmezésekkel gyengítheti kártérítési jogunk koherens rendszerét, de erősítheti, ki is egészítheti azt, amennyiben speciális kártelepítő szabályát megfelelően alkalmazzák.

A biztatási kár jogintézménye egyre nagyobb szerephez jut mind az egyes gazdasági kapcsolatok rendezésénél, mind a Ptk. újrakodifikálása kapcsán. Így szükséges pontosan megvilágítani az utaló magatartás

- rendszertani elhelyezkedéséből eredő problémáit,
- alkalmazási körét, és
- a kártérítés általános szabályaihoz való viszonyát,

továbbá érdemes behatóbban foglalkozni a biztatási kár által felvetett dogmatikai kérdésekkel és a bírósági gyakorlat által kialakított értelmezésekkel, válaszokkal, még akkor is, ha a szerző által képviselt álláspontok, gondolatok vitát és ellenérveket is szülhetnek.

I. Az utaló magatartás a jogszabályban

1.1. Az utaló magatartás megjelenése

Az utaló magatartás (vagy annak szinonimájaként használt „biztatási kár”) szabályozását a Polgári Törvénykönyv Bevezető rendelkezései között találhatjuk meg.

Hatályos jogunkban a Ptk. 6. §-ában definiált jogintézmény iránt a magyar jogirodalomban *Fürst László* mutatott először mélyebb érdeklődést a század 20-as éveinek végén. *Utaló magatartások*¹ című könyvében a biztatási kár (angolszász) gyökereitől kezdve elemzi a jogintézményt, akkor még hatályos jogszabályi háttér nélkül, sőt, még a Magánjogi Törvényjavaslat egyik változata sem emelte paragrafussá e szabályt.

Az utaló magatartás jogszabályi megjelenése 1959-ig, a Polgári Törvénykönyv kodifikációjáig várattott magára. Mielőtt azonban rátérnénk a Ptk. 6. §-ának behatóbb elemzésére, érdekes megvizsgálni azt, hogy a jogalkotó milyen céltételezéssel látta el e jogintézményt, s talán így érthetőbbé válik, hogy a bíróságok miként és miért töltik meg többlettartalommal, vagy éppen hogyan szűkítik a biztatási kár törvényben (is) megfogalmazott intézményét.

1.2. A Miniszteri Indokolás

A Ptk. Miniszteri Indokolása az utaló magatartásért való helytállás territóriumát negatív módon úgy határozza meg, hogy az emberi

magatartásnak olyan megjelenési formáiért is felelősséggel tartozhatunk, amelyek sem a szerződéses, sem a jogellenes magatartásokon alapuló jogviszonyok közé nem tartoznak, azaz nem tükröznek egyértelműen szerződési akaratot, de nem minősülnek tiltott cselekménynek sem. Amennyiben valaki ilyen magatartásban bízva költekezik, vagy egyéb magatartást tanúsítva károsodik és a bízalmat keltő fél szándékosan járt el, a károsodó fél pedig jóhiszemű volt és a közönséges életfelfogás szerint az e bizalmon alapuló eljárása indokoltnak tekinthető, sor kerülhet érdeksérelmének teljes, vagy részbeni kompenzálására. Az Indokolás külön kiemeli, hogy az érdek-kielégítésre nem kerülhet sor akkor, ha a károkozó eljárása szerencsejáték-jellegűnek minősíthető. A biztatási kár alapmotívumai: a jóhiszemű bizalom más személy komolynak látszó szándékos magatartásában és a felróhatóság a károkozó oldalán.²

1.3. A Ptk. 6. paragrafus³

1.3.1. A Ptk. 6. §-a és a Miniszteri Indokolás díszharmóniája

A Ptk. nem tükrözi kellőképpen az Indokolás kívánalmait. Így a törvényhely megfogalmazásából nem lehet egyértelmű következtetést levonni arra nézve, hogy az utaló magatartás alapján a helytállás a szerződéses és a jogellenes magatartásokon alapuló jogviszonyok körén kívül eső magatartásokért áll fenn.⁴ A biztatási kár Ptk.-n belüli rendszertani elhelyezkedése sem támasztja alá az Indokolás által szabályozni kívánt felelősségi kört, azaz az olyan magatartásokért való helytállást, amelyek sem szerződési akarattal, sem tiltott cselekménynek nem minősülnek, hiszen az alapveti rendelkezések általában hiánypótló jelleggel bírnak, de egyben alkalmazandóak a Ptk. egésze tekintetében⁵, úgy a Ptk. 6. §-a elsősorban a kötelmi joghoz kapcsolódik, és a jelen bekezdés elején megfogalmazott jogviszonyokra nem vonatkozik.

Az Indokolás továbbá azzal, hogy kijelenti: a javasolt rendelkezés alapja az, hogy a felróható magatartásért mindenki felelősséggel tartozik, felveti a kérdést: a Ptk. 6. §-ában foglalt szándékosság milyen tartalommal bír, továbbá megjelenik-e a felróhatóság a Ptk. 6. §-ában.

Érdekes végezetül az, hogy az Indokolás a szerencsejáték-jellegű károkozó eljárást külön nevesítve vonja ki a biztatási kár alapjául szolgáló tényállások közül, más eseteket azonban nem említ meg.

1.3.2. Értelmezési nehézségek az utaló magatartás tényállásában

a) Ki okozza a kárt?

Ez az utaló magatartás legfőbb differencia specifikája, amely miatt a biztatási kár leválik a felelősség kötelmi részben lefektetett szabályozásától. A Ptk. 339. § alapján a károkozó magatartása a károsult további magatartása (közrehatása)⁶ nélkül idézi elő a kárt, míg a 6. §-nál az utaló magatartás kifejtésekor még nincs kár. A biztató cselekmény ugyanis „csupán” szükségszerűen elindítja a később károsodó magatartását⁷, mely közvetlenül előidézi a kárt. Tehát maga a kár a másodikként bekövetkező, a később kárt elszenvedett személy magatartásának közvetlen következménye. A polgári jog azonban az utaló magatartás jogintézményével a kár közvetett okozóját, a biztatást megvalósító magatartását tekinti dominánsnak, a kár bekövetkeztével azt értékelni negatívan, azaz teszi szankcionálhatóvá⁸.

b) Jogos vagy jogellenes a károkozás?

Mind a Miniszteri Indokolás, mind a Ptk. Kommentár arra az álláspontra helyezkedik, hogy az utaló magatartás nem követel meg jogellenességet.⁹ A Kommentár kijelenti, hogy ez „nem deliktuális felelősségi tényállás, mindenekelőtt nem követel meg jogellenességet”, továbbá kiemeli, hogy a biztatási kár következményeként nem kártérítés, hanem kártalanítás jár. Véleményem szerint ez az álláspont összemossa az utaló magatartás mint a Ptk. 6. §-ában definiált jogintézmény jogellenes károkozó jellegét és az utaló magatartás mint e jogintézmény első cselekményének nem jogellenes jellegét.

A fenti állítást vizsgálva („az utaló magatartás nem követel meg jogellenességet”), azt abban a terjedelemben helytállónak tartom, amennyiben az a kártól elkülönítve kezeli az utaló magatartást, mely további cselekedetre sarkallja a később károsodót. Egyetérték azzal, hogy önmagában az utaló magatartás (mint a folyamat első momentuma) nem jogellenes, pontosabban *Eörsi Gyula* álláspontját elfogadva „rendszerint nem jogellenes”, de nem tartom helytállónak a biztatási kár intézményéből kiragadva jellemzően egy folyamat első cselekményét, úgy, hogy a Ptk. 6. §-ának jogintézményét nem minősítjük sem jogosnak, sem jogellenesnek. Ugyanis a Ptk. nem csupán egy utaló magatartást definiáló szabályt tartalmaz, hanem egy kártelepítő rendelkezést, melynek kiinduló pontja a biztatás, végpontja a kár és így a jogpolitikailag értékelt közvetett károkozás. Így nem értek egyet a Kommentár utaló magatartás következményéről alkotott azon véleményéről, miszerint az „[utaló magatartás] következményeként nem kártérítés, hanem kártalanítás ítéltető meg. Ezt a bíróságok rendszeresen figyelmen kívül hagyják, s felelősséget állapítanak meg, kártérítést szabnak ki.”¹¹

Álláspontom szerint az utaló magatartással megvalósított károkozás azért jogellenes károkozás:

- mert a polgári jog egyik alapvető elve szerint kárt okozni tilos, a kárért az azt előidézőnek – megfelelő *exculpato* hiányában – felelnie kell, így a károkozás jogellenessége automatikusan fennáll. Ez a helyzet a 339. § tekintetében is, ahol a károsultnak szintén nem kell külön bizonyítani jogellenességet¹², mert amennyiben a károsult bizonyítja a kár bekövetkezését, a jogellenesség már megáll, s a károkozónak kell bizonyítania felróhatóságának hiányát vagy a károkozás jogszerűségét.
- mert a Ptk. nem nyilvánítja jogos károkozásnak.

A jelen tanulmány így az utaló magatartást mint (tágabb értelemben vett) károkozó folyamatot, a kártelepítésig bezárólag elemzi, s tekinti jogellenesnek, hiszen a bekövetkezett kár minősíti a biztatási cselekményt (a szűkebb értelemben vett utaló magatartást), s így teszi a jog által szankcionálhatóvá.

Az itt kifejtett álláspont ellenérveként felhozható, hogy amennyiben a (tágabb értelemben vett) utaló magatartással okozott kár jogellenes károkozás, úgy e „speciális” kockázattelépítő szabály szigorúbb, mint a polgári jog általános felelősségi klauzulája, hiszen kimentést nem tűrő helytállást állapít meg és így erőteljesen közelíti a 345. §-ban megfogalmazott felelősséghez. Ez a következtetés azonban véleményem szerint azért nem vonható le, mert ugyan a 6. § kimentést *expressis verbis* nem tartalmaz, de azzal, hogy a helytállás csak és kizárólag öt elem¹³ konjunktív fennállása mellett áll be, a károkozó tág körben kimentheti helytállási kötelezettségét bármelyik elem hiányát bizonyítva, továbbá a bíróság mérlegelésétől függ, hogy megítéli-e (részben, vagy egészben) a kár megtérítését¹⁴, továbbá nem áll fenn vélelem egy elem fennállta mellett sem. Természetesen a „kimentési” lehetőség nem egyenértékű a 339. §-ban megfogalmazott „az adott helyzetben általában elvárható” klauzula nyújtotta tágabb körű *exculpato*-s lehetőséggel.

c) Mire irányul a szándékosság?

A biztatási kár törvényi definíciójában megjelenő utaló magatartás szándéka három fokozatban jelenhet meg:

1. a szándék a másik személy megkárosítására irányul,
2. a szándék a másik személy magatartásának beindítását célozza, annak lehetőségét számba veszi,
3. a szándék a károkozó közlésének konkrétságára, átgondoltságára, komolyságára irányul, terjed ki.

ad 1.

Ezen esetben célzatos jogellenes magatartásról van szó (a kár bekövetkezte nélkül is), így az ilyen esetek a 339. § (és a büntetőjog értékelése) alá tartoznak, ahol a 6. §-al szemben a károsultnak elegendő a kárt és az okozati összefüggést bizonyítania.

ad 2., 3.

E két fokozatig kell terjednie a szándékosságnak, azzal, hogy amennyiben a szándék a 3. pontban megjelölt mélységig eléri, úgy álláspontom szerint az utaló magatartás kifejtője már mindent elkövetett, ami megalapozhatja helytállását, a többi elem megvalósulása már a károsodó magatartásának függvénye.¹⁵ Azaz, amennyiben az utóbbi jóhiszeműen, alapos okkal cselekszik (és így kvázi magatartása kárt okoz), továbbá nem terheli önhiba az egész folyamat tekintetében, a károkozó biztatási kárt idézett elő.

E kérdést zárva fontos megjegyezni azt – visszaalva a Miniszteri Indokolás kijelentésére, miszerint az utaló magatartás alapja az, hogy a felróható magatartásért mindenki felelősséggel tartozik –, hogy a Ptk. 6. §-ában nem jelenik meg a 339. §-ban definiált felróhatóság, azaz „az adott helyzetben általában elvárható magatartás”, hiszen az utaló magatartás kifejtőjének a 339. § szerinti értelemben nem kell felróhatóan cselekednie ahhoz, hogy a kár és további tényálláselemek megvalósulásával felelőssége beálljon. A biztatási kár esetén álláspontom szerint a felróhatóságot a károsult cselekményét beindító szándékos magatartás jelenti.

II. Utaló magatartás a bírói gyakorlatban

2.1. „A 6. paragrafust csak akkor alkalmazzuk, ha nem jött létre szerződés”

Egybehangzónak tűnik a bírósági gyakorlat abban, hogy „a Ptk. 6. §-ában foglalt rendelkezés alkalmazására éppen azokban az esetekben kerülhet sor, amikor a felek között szerződés nem jön létre; a szerződés megkötése esetében ugyanis fogalmilag kizárt a fenti rendelkezés alkalmazása.”¹⁶ Más eseti döntésekben is egyértelműen fogalmaz a bíróság: „A Legfelsőbb Bíróság mindenben egyetértett az elsőfokú bíróságnak azzal az álláspontjával is, hogy a szerződéses kapcsolatban a Ptk. 6. §-ának alkalmazására nincs lehetőség. A felek magatartását a szerződési feltételek alapján kell megítélni.”¹⁷ „Megjegyzendő, hogy az alperes részéről azért nem vehető mulasztásként figyelembe a szerződés nélküli teljesítés, mert szerződés létrejötte esetén kizárt lenne a Ptk. 6. §-ában foglaltak alkalmazása, a jogszabály éppen olyan kár megtérítéséről szól, amely szerződés hiányában keletkezett.”^{18, 19}

2.1.1. A bírósági álláspont magyarázata

Ez az álláspont két oldalról igazolható:

- a) Egyrészt azzal, hogy a bíróságok szubszidiárius, kiegészítő jellegű szabálynak fogják fel az utaló magatartás intézményét. A kár áthárításának kivételes szabályaként kezelik a jogintézményt²⁰, melyet ismét csak két érveléssel támasztanak alá. Az egyik szerint, a „jogalanyok ugyanis elsősorban maguk viselik magatartásuk kockázatát, a következmények áthárítására csak kivételesen, megszorító jellegű törvényi feltételek megállapíthatósága esetén kerülhet sor.”²¹, tehát a *casus nocet domino* és a saját üzleti kockázat viselésének elveiből kiindulva kivételes ez a szabály. A másik szerint e szabály a polgári jog által-

nos felelősségi rendelkezéseihez képest minősül kiegészítő jellegű kártelepítő szabálynak.

- b) Másrészt pedig azzal, hogy ha a felek között szerződés jött létre, akkor a bíróságok álláspontja szerint elsősorban az alapján kell megítélni a károkozó cselekményt is, tehát ilyen esetben helytállást keletkeztető szabályt ne alkalmazzanak a konkrét és irányadó szerződési nyilatkozatoktól és akaratoktól függetlenül – a Ptk. 6. § elemei alapján.

2.1.2. A bíróságok gyakorlatának értékelése

A Ptk. szövegéből nem vezethető le, hogy a biztatási kár intézményének alkalmazása fogalmilag kizárt akkor, ha szerződéses jogviszony megítéléséről van szó. Ugyan az Indokolás ezt az álláspontot jelzi, másrésztől azonban azzal bocsátotta útjára e paragrafust, hogy „Átfogó jellegénél és jelentőségénél fogva a bevezető rendelkezések között szerepel az ún. utaló magatartásokért való helytállást kimondó szabály is”²², tehát rendszertanilag azért található a Ptk. Bevezető rendelkezései között, mert az összes rész tekintetében irányadó. Mindezek ellenére, úgy gondolom mégis elfogadható a bíróságok gyakorlata, hiszen az utaló magatartás alapvonásai a szubszidiaritás és a kivételes jelleg, és így a biztatási kár speciális kártelepítő szabálynak akkor kell érvényesülnie, ha a szerződés nem jött létre a felek között. Ellenkező esetben a kártérítés kérdését a 318. és 339. § alapján kell megítélni, és nem azon 6. § szerint, amely jóval több és nehezebben bizonyítható feltételt gördít a kár megtérítésének útjába, mint az általában alkalmazandó 339. §.

A fentiekben kifejtettek alapján pedig felmerül az a kérdés, hogy megfelelő tartalommal, és legfőbbképpen rendszertanilag megfelelő helyen került-e szabályozásra az utaló magatartás intézménye.²³

2.2. Újra a jogellenességről

Az utaló magatartás jogszerű vagy jogellenes mivoltával mint elméleti kérdéssel a bírói gyakorlat különösebben nem foglalkozik. Álláspontjára következtetést elsősorban abból lehet levonni, hogy kártérítésként és nem kártalanításként ítéli meg a kár megtérítését, amely egyértelműen kifejezi a bíróságok e kérdéstről alkotott véleményét. Mindemellett található olyan eseti döntés is, mely kiemeli, hogy „Az e jogszabályban megfogalmazott utaló magatartás nem követel meg sem jogellenességet, sem vétkeiséget”²⁴, mely véleményem szerint az 1.3.2./b. pontban kifejtettek alapján értelmezendő.

2.3. Mi minősül kárnak? – a biztatási kár és a saját üzleti kockázat

E kérdés megválaszolása nem minden esetben okoz nehézséget. Így házassági ígéret megszegése esetén a kárt szenvedett előadja azt, hogy az elköltözéssel, esetleges munkahely-változtatással stb. milyen kár érte, majd a bíróság – szűk körben – mérlegel, hogy e tételek mekkora részét ítéli meg. Szerzői mű alkotóját kár éri azzal, hogy a megrendelő biztatása után a mű elkészül, majd a megrendelő mégsem kíván a szerződést kötni: a kár alapja egyértelmű, csak a mértéke lehet kérdéses.

Vannak azonban olyan helyzetek, amikor a Ptk. 6. §-ának alkalmazása attól függ, hogy a felmerült kár az utaló magatartás által áthárítható kár esetkörébe tartozik-e. Erre nézve egyértelmű a bírósági gyakorlat.

Érdemes e kérdéskör megvilágítását negatív elhatárolással kezdeni. Az egyik esetben a kárt szenvedett felperes csirkekeltelessel és előneveléssel foglalkozott üzletszerűen. Speciális tápját évek óta ugyanattól – az alperesi – takarmánybolttól szerezte be. Egy alkalommal a közeledő ünnepekre tekintettel a felperes elő-

re megrendelte a tápot, de az áru az ünnepek előtt sem érkezett meg, és a felperes a közelben lévő boltokból sem tudott megfelelő tápot szerezni, így jelentősen csökkent a tojás hozam. Ez esetben sem a másodfokú, sem a Legfelsőbb Bíróság nem a Ptk. 339. §-a, hanem a 6. § alapján vizsgálta a kártérítés feltételeit, azonban a Legfelsőbb Bíróság megalapozatlannak találta a felperes kérelmét, mert úgy vélekedett, hogy saját termelési kockázatról van szó, és a felperes nem tett meg mindent a táp beszerzése, vagy nagyobb mennyiségű tartalékolása érdekében. Így „[...] nem állapítható meg kártérítési kötelezettség, ha a károsultnak számolnia kellett a károsodással, s ezért nem önhibáján kívül érte károsodás. ... ezért e § nem szolgálhat a károsodó mulasztásából eredő károk elhárítására.”²⁵ Ez a feltétel tehát az önhiba kategóriájának egy speciális fajtája, mely átvezet az utaló magatartás körén kívül eső tényekhez: a *saját üzleti kockázathoz*.

A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata következetesen alkalmazza a GK 14. számú állásfoglalásában leírtakat: „A vállalat a tevékenységének kockázatát maga viseli még akkor is, ha károsodásra vezető magatartásra más vállalat közlései indították. Ha azonban a közlés annyira határozott, hogy a vállalat kellő megalapozottsággal számolhatott a szerződés létrejöttével, különösen, ha emiatt más irányú kötelezettség vállalásáról lemondott vagy nagyobb arányban indokoltan költekezett, a bíróság a Ptk. 6. §-a alapján a kár egészben vagy részben megtérítésére kötelezheti azt a vállalatot, amelyik részéről a közlés történt.” Az itt megfogalmazott „küszöb” több eseti döntésben is meghatározta az utaló magatartás jogintézményének alkalmazhatóságát.

Lássunk először egy olyan indokolást, mely az általánosság szintjén juttatja érvényre a fentieket. „[...] Egy szerződés megkötése érdekében a feleknek szükségképpen kölcsönösen meg kell tenniük olyan lépéseket (pl. üzleti megbeszélésre utazás), amelyeknek költségkihatása van. Az állandó bírói gyakorlat szerint azonban a szerződéskötés előmunkálatainak a költségei a felek saját rendes üzleti kockázatának a körébe tartoznak. Magának a megkötendő szerződésnek az előkészítésével szükségképpen együtt járó költségek tehát a Ptk. 6. §-a alapján kárként nem háríthatók át. A Ptk. 6. §-a alapján csak az olyan „többletmagatartásokkal” összefüggő károk háríthatók át, mint pl. ha a károsult a szerződéskötésben bízva, más szerződések megkötéséről lemond, más üzleti lehetőségeket elszalaszt, vagy éppen a várt szerződéskötésre tekintettel vállalt el más kötelezettségeket.”²⁶

Majd következzen egy olyan döntés, mely egy ingatlan adásvételi szerződés megkötése kapcsán konkrétan rámutat arra, hogy mi minősül a Ptk. 6. §-a alapján megtéríthető kárnak: „[...] ingatlan adásvételre vonatkozó szerződés megkötése előtt – különösen, ha a perbelihez hasonló nagyobb értékű ingatlanról van szó – a vevő részéről általában szokásos értékbecslés beszerzése útján tájékozódni a megfelelő vételárról. Az értékbecsléssel felmerülő költség tehát nem tekinthető olyan ráfordításnak, amelyet a szerződést kötni szándékozó fél csak a szerződés megkötése esetére eszközölné. A Legfelsőbb Bíróság mint felülvizsgáló bíróság álláspontja szerint a felperest nem is az alperes szándékos magatartása, hanem a saját érdeke indította arra, hogy maga is értékbecslést szerezzen be.”²⁷

Egy másik esettel összefüggésben elvi élel állapítja meg a Legfelsőbb Bíróság, hogy „[...] egy esetleges szerződéskötéshez szükséges pénzeszközök rendelkezésre tartása az üzleti kockázat körébe tartozik, s mint ilyen kárként nem hárítható át.”²⁸, míg egy következő döntésből kiderül, hogy való tényeket tartalmazó tájékoztatás önmagában nem alapozza meg a Ptk. 6. § szerinti kártérítési kötelezettséget.²⁹

Nem adható taxatív felsorolás arra nézve, hogy mi minősülhet kárnak. Egyrészt azért, mert a polgári jog – és egyéb civiljogi jogágak – különböző területei adhatnak példákat az utaló magatartás előfordulására és így a kártérítési kötelelem és speciális megjelenésére.³⁰ Másrészt pedig maga a kár, mint a 339. § esetében is, tényleges kárként, elmaradt haszonként, illetve a vagyoni és a nem vagyoni kár minden fajtájaként megjelenhet. A saját üz-

leti kockázat „küszöbszabálya” azonban segít eligazodni a megtérítendő károk területén, már ahol az üzlet, az üzletszerűség értelmezhető.³¹ Véleményem szerint félrevezető, hogy az idézett GK vállalatokról rendelkezik és nem szól a magánszemélyekről. Természetesen a GK megalkotásakor fennálló ideológiai és gazdasági rendszer nem támogatta a magántulajdont, és így a nem állami vállalatok magántulajdonon alapuló piaci szerződéseit, így korrekcióra szorul a „vállalatok” meghatározása is, mely kiterjesztően értelmezendő, mind a gazdasági társaságokra, mind pedig az üzleti életben megjelenő magánszemélyekre.

2.4. A magatartás szándékosságának mértéke befolyásolhatja a kár egészben vagy részben történő megtérítését

A bírósági gyakorlat egyik eseti döntésében furcsa és kissé megfoghatatlan indokollással hozott ítéletet a kár részben történő megtérítéséről. A tényállás szerint egy megkötendő felhasználási szerződésben bízva a felperes iparművész két intarzia tervet készített, melyek közül a Képző- és Iparművészeti Lektorátus a II. számú tervet kivitelezésre elfogadta. A megrendelő alperes a szerződéskötési szándékától a tervek elkészülte után elállt, ezért a felperes a Ptk. 6. §-a alapján igényelte a kárának megtérítését. A bíróság az alperesnek a Lektorátushoz írt megrendelő levélből megállapította, hogy az alperes a felperest kívánta megbízni az intarzia megtervezésével és a „kivitelezés művezetésével”. Az intarziával kapcsolatos megrendelői igény is határozott megfogalmazást nyert. A megrendelő levélnek az a kitétele pedig, hogy „kérjük a vonatkozó szerződéstervezetet mielőbb megküldeni szíveskedjenek, melynek folyamán a vonatkozó részletek is egyeztetésre kerülnek”, az iparművészeti szolgáltatás tárgyára vonatkozó és az előzőekben részletezett előírásokra tekintettel csak úgy értelmezhető, hogy az a „kivitelezés művezetésére” vonatkozó feladatkörrel kapcsolatos. A megrendelő levél a teljesítési határidőt is feltüntette, így a felperes kellő alappal láthatott hozzá a faintarzia terveinek elkészítéséhez. A Lektorátus az alperest a zsűrizés időpontjáról tájékoztató levélből pedig az is megállapítható, hogy a tervek elkészültek, illetve mely meghatározott időpontig készülnek el. Az alperes ugyanakkor a szerződéskötési szándékától való elállást csak ezt követően jelentette be. A bíróság álláspontja szerint az alperes alaptalanul hivatkozik arra, hogy az iparművész kellő körültekintés nélkül, saját kockázatára készítette el a terveket, arra ugyanis a művészt az alperes szándékos magatartása készítette. „A mű elkészítésére irányuló alperesi készítés (biztatás), a szándékos magatartás mérve (a Képző- és Iparművészeti Lektorátus kijelölési tevékenységéből eredő bizonytalansági tényezők) azonban nem indokolták a kár egészének megtérítését.”³²

Véleményem szerint egy magatartásban a szándékosság megjelenése, vagy meg nem jelenése osztja a jogellenesség sorsát. Ugyanis a jelen (utaló) magatartás vagy szándékos, vagy nem, mint ahogy a károkozás is vagy jogellenes, vagy jogszerű. Míután azt is nehéz elhatárolni, hogy a szándéknak mire kell kiterjednie³³, álláspontom szerint ingoványos területre téved a bíróság, ha a már fennálló szándékosság mértékét kezdi elemezni. Arról nem is beszélve, hogy az eset körülményeiben rejlő bizonytalanságot a kár részben való megtérítésével értékelheti a károkozó javára – a szándékosság mérvének figyelmen kívül hagyásával.

A kár részben vagy egészben történő megtérítésénél érdekes továbbá a bíróság egyik eseti döntésében kifejtett azon véleménye, miszerint „a Ptk. 6. §-a alapján történő kártérítésnél nincs helye kármegosztásnak, hanem a bíróságnak azt kell vizsgálnia, hogy milyen összegű kár áll okozati összefüggésben az alperes magatartásával, indokolt-e a teljes kár megtérítésére kötelezni, vagy csak részbeni megtérítésre kerülhet sor.”³⁴ Ezen álláspont érthető, ha figyelembe vesszük azt, hogy a Ptk. 6. §-a mit szab meg *expressis verbis* a bíróságok számára, azonban akkor, ha gyakorlati végeredményét nézzük annak, hogy mit takar a kármeg-

osztás, akkor látható: ha kármegosztást alkalmaz a bíróság, nem tesz mást, mint részben rendeli megtéríteni a kárt. Így véleményem szerint nem helytálló a fenti kijelentés, miszerint nincs helye végeredményben a kármegosztásnak, hiszen valójában a kár részbeni megtérítése esetén kármegosztásról van szó.

2.5. Okozati összefüggés?

A Kommentár a kár részben vagy egészben történő megtérítése kapcsán úgy foglal állást, hogy a kár mértékének megállapítása után a kár bekövetkezte és a károkozó magatartása között húzódó okozati összefüggés külön vizsgálendő.³⁵ Véleményem szerint félrevezető a Kommentár azon következtetése, miszerint a kár mértékének megállapítása az okozati összefüggés külön vizsgálendő. Hiszen a biztatási kár azon fogalmi elemének bekövetkezésével, miszerint a közvetett károkozó, tehát az utaló magatartás megvalósítója biztassa, indítsa be a károsult magatartását, megvalósul az okozati összefüggés az utaló magatartás és a kár bekövetkezte között. Amennyiben tehát a biztatási kár törvényi feltételei megvalósulnak, automatikusan megállapítható az okozati összefüggés is.

A Kommentár kijelenti továbbá, hogy a kárnak csupán az a része térítendő meg, mely a károkozó magatartása révén keletkezett, tehát az nem, amely a károsult magatartására vezethető vissza. Tekintettel arra, hogy maga a károsult cselekménye okozza közvetlenül a kárt, pontatlannak tűnik a Kommentárban kifejtett álláspont. Helyesebb lenne akként fogalmazni, hogy a kárnak csupán az a része térítendő meg, mely a károkozó utaló magatartása alapján cselekvő károsult magatartása révén keletkezett, az azonban nem, amely a károsult olyan magatartására vezethető vissza, amely nem a biztatást kifejtő személy magatartásával összefüggésben keletkezett.

2.6. Az utaló magatartás számok tükrében

2.6.1. Az utaló magatartás megjelenési gyakorisága a magánjog területén

A biztatási kár majd 40 éves tételes jogi története alatt 60–70 százalékban a kötelmi jog területéhez kapcsolódó eset jelentkezett a bírósági gyakorlatban, elsősorban szerződés meg nem kötéséből eredő károk megtérítésére. Míg a '60-as években előfordult 1-1 eset a munkajog³⁶ és a családi jog körében, addig a '70-es, '80-as években néhány szerzői jogi alapokon nyugvó utaló magatartás okozta kár került a bíróságok elé, bővítve a kötelmi joghoz tartozó eseteket. A dologi jog területéről egy-két ügy mellett csak néhány öröklési jogi eset látott napvilágot.

Általánosságban azonban az állapítható meg, hogy bármely jogterülethez is kapcsolódik az adott eset, a (szűkebb értelemben vett) utaló magatartás és a szerződés hiánya mellett, valamely szerződés megkötése, meg nem kötése körül forognak e jogviták. Így leggyakrabban valamilyen kötelmi jogi szerződéstípus, munkaszerződés, szerzői jog területére tartozó szerződés, vagy éppen házasság(i szerződés) meghíusulása torkollik a biztatási kár jogintézményébe.

2.6.2. Az utaló magatartás megítéltsége első-, másodfokon és a Legfelsőbb Bíróság előtt

Az utaló magatartást és így kártérítést gyakrabban tartották megítélhetőnek egy adott tényállás esetén az első- és másodfokú bíróságok, mint a Legfelsőbb Bíróság. Egyrészt azért, mert liberálisabban és talán kevésbé szubszidiárius jellegű intézménynek fogták és fogják fel a biztatási kárt, mint a Legfelsőbb Bíróság, amely tartja a jogintézmény kivételes és speciális jellegét. Másrészt pedig

az utóbbi fórum gyakorta vélekedik úgy, hogy – eltérően az alábbi fokú bíróságok álláspontjától – nem valósultak meg az adott esetben a Ptk. 6. §-ában megfogalmazott kritériumok, melyeket a Legfelsőbb Bíróság szigorúbban vizsgál és értelmez.³⁷

Csupán statisztikai adatként és adalékként érdemes megemlíteni – további következtetések levonásának igénye nélkül –, hogy a vizsgált esetekben a bíróságok körülbelül 30–40%-ban ítélték meg jogerősen a kérelmezők biztatási kár iránti igényeit³⁸.

III. Az utaló magatartás szükségessége és helye a Ptk.-ban

Amennyiben jogellenesnek tartjuk a biztatási kár intézményét, felmerül a kérdés, hogy különbözik-e és ha igen, mennyiben mutat különbséget a Ptk. 339. §-ától.

Erre a kérdésre két megközelítésből adható válasz. Egyrészt elméleti síkon, amely a két említett jogszabályhely tételes összevetéséből áll, másrészt gyakorlati síkon, elemezve a bíróságok gyakorlatát, feltéve a kérdést, vajon azokban az esetekben, amelyekben a bíróság megítélte kártérítést az utaló magatartás alapján, alkalmazhatta volna-e a kártérítés általános szabályait?

3.1. A jogszabályhelyek összevetése

Álláspontom szerint a két tényállás különbsége közül két elem kiemelése releváns és kíván összevetést.

- A 339. § szerint a kárt általában közvetlenül a károkozó magatartása, míg a 6. § alapján mindig a károsult magatartása okozza.
- A 339. § az okozati összefüggés erősebb, de egyszerűbb, könnyebben bizonyítható szálát igényli, míg a 6. § bonyolult és egyben több láncszemből álló okozati összefüggéssort ölel át a maga speciális helytállási (kártérítési) esetére specializálódva.

A kérdésfeltevés tehát így hangzik: megítélhető-e kártérítés a 339. § alapján akkor, ha a kárt közvetlenül a károsult okozza (6. §), és ezzel összefüggésben kibővíthető-e annyira az okozati összefüggés láncolata a felelősség általános szabályánál, amennyire azt a 6. § megengedi. A két lényeges pont felmutatása után azonnal nyilvánvalóvá válik köztük a logikai kapcsolat, hiszen amennyiben a 339. § alapján is megállapítható az okozati összefüggés az utaló magatartás és végső soron – több láncszemen át – a kár között, úgy megítélhetővé válhat a kártérítés a 339. § alapján a kárt közvetlenül okozó terhére, hiszen a hangsúly a közvetett károkozásra kerül át.

Az okozati összefüggés tételes jogi összevetése nem vezethet eredményre, hiszen az okozatosságot jogelméletek boncolgatják, de jogszabályok nem határozzák meg. Miután pedig „[...] a bíró az eset összes körülményeinek méltatásával ott vágja el a számítás az okozatosság távolodó fokain, ahol a belső meggyőződése szerint indokoltnak látja.”³⁹, e kérdés vizsgálata átvezet a bírósági gyakorlat elemzéséhez.

3.2. A bíróságok gyakorlata

A megvizsgált döntések azt mutatják, hogy az utaló magatartásnak van létjogosultsága. Szükség van egy olyan tényállásra, mely szigorúan meghatározott feltételek beállta mellett a kárveszélyviselés korrekcióját nyújtja, három okból.

Egyrészt azért, mert az az okozati láncolat, melyre a Ptk. 6. § épül, különösen nehéz ódiomot tenne a károsult vállára, ha azt a 339. § keretein belül kellene bizonyítania. Hiszen a biztatási kár intézménye egy speciális okozati összefüggést kínál fel, úgy, hogy annak elindítója a felelősséget viselő károkozó és végpontja a kárt elszenvedett és az azt közvetlenül okozó személy. Továbbmenve, az okozati összefüggés láncolatának elemei maga a szándékos jelzés (output), az abból indukálódó input: a kiala-

kuló alapos ok, komolyság és hitelesség, majd az ebből jóhiszeműen, önhibán kívül létrejövő újabb output (magatartás és kár). Ennek a 6. §-ban működő folyamatnak a bizonyítása egyszerűen a károkozó magatartása és a kár közötti okozatosság felmutatásával több, mint bonyolult és nehéz feladat a károsult számára, és kétséges, hogy a bíróság nem kívánná-e hamarabb „elvágni a számítás az okozatosság fonalán”, minthogy kétséges okozatosság mellett állapítson meg felelősséget.

Ha a biztatási kár tényállási elemei bizonyítottak, létrejön a helytállási kötelezettség, kimentési lehetőség nélkül, és ez a második ok. Azaz, a 6. § a konjunktívan fennálló feltételeinek ellenbizonyítását megengedi, de mint arról már volt szó, általános kimentési klauzulát nem tartalmaz. A „szigorúbb kimentési kör” elengedhetetlen az utaló magatartás eseteiben, hiszen a károkozó az adott helyzetben általában elvárható magatartást mindig könnyebben bizonyítja, mint a 6. §-ban definiált tényálláselemek meg nem létét, így a biztatási kár 6. § szerint működő szisztémája nem bírja el az adott esetben általában elvárhatóság mércéjét.

Elképzelhetőnek tartom, hogy néhány esetben egy okozati láncot kibővítő bíróság és egy károsult oldalról jól bizonyítható okozatosság megteremtheti a 339. § alkalmazhatóságát. Azonban összességében, véleményem szerint szükség van arra, hogy egy speciális tényállás szabályozza az utaló magatartásért beálló felelősséget, és hárítsa át a kárviselést a kár közvetett okozójára.

Harmadik okként pedig az jelölhető meg, hogy a Ptk.-ban szabályozott szerződés-kötéskori együttműködési kötelezettség⁴⁰ sem ad kellő jogvédelmet a Ptk. 6. §-a által lefedett esetekre. Hiszen az utaló magatartás megvalósítója sok esetben ugyan együttműködik a károsodó féllel, de mégis olyan output-ot hoz létre, amelyért felelőssé válik a kár bekövetkeztével.

3.3. A Ptk. 6. §-ában szabályozott biztatási kár és egyéb kötelmi jogi rendelkezések összevetése

A Ptk. mind a kötelmi általános, mind a kötelmi különös részében több olyan rendelkezést is tartalmaz, amely hasonló esetkört szabályoz, mint az utaló magatartás tényállása.

3.3.1.

„A szerződés létrejötte” alcím alatt találhatóak a még hatályossá nem vált nyilatkozat visszavonására vonatkozó szabályok, és ezek között egy speciális szabály arra az esetre, ha mindkét szerződő fél gazdálkodó szervezet:

„Ha mindkét fél gazdálkodó szervezet, az ellenszolgáltatást (vételár, díj) vállaló fél a nyilatkozatát a szerződés létrejötteig visszavonhatja, a másik fél költségeit azonban meg kell térítenie.” [Ptk. 214. § (3) bekezdés.]

A jelen szabály a *negatív érdeke* megtérítésének alapját teremti meg, és a szerződéskötéssel kapcsolatosan felmerült költségekért való felelősség kérdését rendez. Esetköre lényegesen szűkebb, mint a Ptk. 6. §-a alá vonható tényállások, tekintettel arra, hogy a szerződéskötés folyamatában, szűkített alanyi körre vonatkozik és csupán a költségek megtérítésének kötelezettségéről rendelkezik, kártérítésről azonban nem (a jelen kérdésről lásd még a 3.4. pont alatt kifejtetteket is). Mint ahogy azt a Kommentár is kifejti, a jelen esetben a költségek megtérítése mellett felmerülhet a Ptk. 6. §-án alapuló biztatási kárigény is. Kiemelendő továbbá, hogy ebben az esetben nem valósul meg az utaló magatartás igazi specifikuma, miszerint a később károsult magatartását a közvetett károkozó cselekménye indítja be.

3.3.2.

A „Szavatosság a tulajdonjog átruházásáért és tehermentességéért” alcím rendelkezései között a vevő elállási jogát rögzíti a

Ptk. arra az esetre, ha harmadik személynek olyan joga áll fenn az adásvétel tárgyán, amely a vevő tulajdonszerzését akadályozza. Ezzel összefüggésben, hasonlóan a „A szerződés létrejötté”-nél elemzett szabályhoz, az alábbi bekezdést érdemes megvizsgálni és összevetni az utaló magatartás szabályával:

„Ha az eladó jóhiszemű volt, csak a szerződés megkötéséből eredő károkat köteles megfizetni. Ez a vevő elállási jogát nem érinti” [Ptk. 369. § (4) bekezdés].

Ebben az esetben a szerződés érvényesen létrejött, azonban az eladó mégsem tud szerződészerűen teljesíteni, a vevő pedig az elállás mellett kártérítési igényel is élhet. A jelen tényállásnál sem valósul meg az utaló magatartás károkozásban megvalósuló specifikuma, eltérően azonban a 3.3.1. pontban foglaltaktól, itt – tekintettel a létrejött szerződésre – kár és nem költségek megtérítéséről rendelkezik a Ptk. érdekes módon a Kommentár e rendelkezés értelmezésénél úgy foglal állást, hogy ilyen esetben az eladó kártérítési kötelezettsége a szerződés megkötéséből eredő kárra, tehát az ún. biztatási kárra terjed ki.⁴¹

3.3.3.

„A Képviselő” fejezetcíme alatt az álképviselő kapcsán rögzíti a Ptk. az alábbi rendelkezést:

„Aki képviseleti jogkörét jóhiszeműen túllépi, vagy anélkül, hogy képviseleti joga volna más nevében szerződést köt, és eljárását az, akinek nevében eljár, nem hagyja jóvá, köteles a vele szerződő félnek a szerződés megkötéséből eredő kárát megtéríteni. A bíróság azonban a szerződés megkötéséből eredő kár megtérítése alól mentesítheti, különösen, ha korábban képviselő volt, és képviseleti jogának megszűnéséről a szerződéskötéskor hibáján kívül nem tudott” [Ptk. 221. § (1) bekezdés].

A jelen tényállásnál már megkötött szerződésről szól a Ptk., azonban álképviselő eljárása és a jóváhagyás elmaradása miatt a szerződés nem megy teljesedésbe, a másik szerződő felet potenciálisan kár érheti. Álláspontom szerint ez a tényállás igen közel áll a biztatási kár szabályához, hiszen a szerződő felet úgy éri kár, hogy – *expressis verbis* jogsabályi kitétel hiányában is – jóhiszemű volt, és azt nem önhibája okozta, legalábbis abban az értelemben, hogy mindent megtett azért, hogy ellenőrizze a képviselő jogosultságát, vagy az eset összes körülményéből következően alappal nem kételkedett, nem kellett kételkednie az eljáró képviselő képviseleti jogában. Tehát az „alapos indok” is megvalósulni látszik, továbbá a képviselő részéről a szerződés megkötésére irányuló egyenes szándék is. Mindazonáltal a jelen rendelkezés álképviseleti körre alkalmazása jelentős szűkítés a Ptk. 6. §-ához képest, és csak bizonyos többlettényállások mellett valósul meg az utaló magatartás speciális károkozási folyamata.

3.3.4.

„A Semmisség és a megtámadhatóság” fejezetcím rendelkezései között is található egy, a biztatási kár intézményével összefüggésbe hozható szabály:

„Aki érvénytelen szerződés fennálltában jóhiszeműen bízott, a felektől a szerződés megkötéséből eredő kárának megtérítését követelheti; ha azonban az érvénytelenség az egyik fél magatartására vezethető vissza, a bíróság a másik fél marasztalását mellőzi. Ha a felek valamelyike a harmadik személlyel szemben rosszhiszemű volt, teljes kártérítéssel tartozik akkor is, ha az érvénytelenség nem az ő magatartására vezethető vissza. Ezt a kártérítést a bíróság a szerződés teljes vagy részleges hatályban tartása útján is nyújthatja.” [Ptk. 238. § (2) bekezdés.]

Hasonlóképpen az álképviseletnél leírtakhoz, itt is egy olyan eseménysort és feltételrendszert figyelhetünk meg, amely a legtöbb elemében azonos a biztatási kár elemeivel (jóhiszeműség, fogalmi okokból önhibán kívüliség és valószínűsíthetően alapos

ok, kár bekövetkezése). Azonban, eltérően a képviseletnél ismertettektől, itt külön vizsgálni kell a szándékot, hiszen a tényállás specifikuma szerint két (vagy több) fél által már megkötött (érvényes) szerződésben bízva cselekszik a végül károsodó fél, azaz azt, hogy a szerződő felek szándéka

- a másik (végül károsodó) személy magatartásának beindítását célozta-e, annak lehetőségét számba vette-e, de legalább
- a károkozó közlésének konkrétságára, átgondoltságára, komolyságára irányul-e, terjedt-e ki.

3.3.5.

Összefoglalva, ezek speciális kötelmi jogi tényállások, amelyek meghatározott feltételek beállása esetén adnak lehetőséget kártérítésre. Azonban ezek az esetek körök specifikusságuknál fogva messze nem merítik ki a Ptk. 6. §-ának alkalmazhatósági körét, így véleményem szerint az utaló magatartás intézményének eltorlása tekintettel a fenti esetek körre, nem indokolt. Ami az elemzett tényállások létjogosultságát illeti, úgy gondolom, hogy azok speciális esetek körben és feltételek mellett rendelkeznek költségek és/vagy károk (azaz a legtöbb esetben biztatási kár) megtérítéséről, úgy, hogy nem kell a 6. §-ban foglalt egyéb törvényi elemeket bizonyítani. Tehát, ezen esetek körök „beolvasztása” a Ptk. 6. §-ába sem indokolt.

3.4. Az Új Polgári Törvénykönyv Konceptiójának álláspontja

A Kodifikációs Főbizottság által elfogadott Konceptió igen szűkszavúan foglalkozik a biztatási kárral. A Bevezető rendelkezések helyett az „új Kódex alapelvei”-ről szól, ahol értelemszerűen nem kapott helyet az utaló magatartás. Később azonban, a Negyedik Könyvben sem emelik ki e jogintézményt, sem a „Kötelmi jog általános szabályai”, sem a „Felelősség szerződésen kívül okozott károkért” című részekben.

Egyetlen utalás a szerződés megkötése, *culpa in contrahendo* alcím alatt található, amely akként foglalt állást, hogy „Konkrét tényállásban célszerű biztosítani a szerződéskötés elmaradása esetén is annak a kárnak a megtérítését, amelyet valamelyik fél a másikkal a szerződéskötés folyamatában tanúsított nem helyénvaló magatartásával okoz. A *negatív interesse* ugyan a Ptk. 6. §-a szerint is rendszerint megítélhető, de talán helyesebb a *culpa in contrahendo* miatti kártérítési igényt önálló tényállásba foglalni, és az utaló magatartás szubszidiárius kötelemfakasztó tényállását ettől az esetcsoporttól megszabadítani.”

A Polgári Jogi Kodifikáció c. folyóirat hasábjain *Kecskés László* „Az új Polgári Törvénykönyv alapvető rendelkezései” című tanulmányában – hacsak érintőlegesen is, de – foglalkozott az utaló magatartás kérdésével.⁴² *Kecskés* elemzésében rögzíti, hogy a kármegelőzés elve polgári jogunk egyik alapelve, jöllehet, arról a Ptk. bevezető rendelkezései között konkrét szabály nem olvasható. Indokoltnak tartja, hogy a kármegelőzés követelményét külön alapelvként fogadjuk el. Álláspontja szerint lényegében a kármegelőzés elve nyilvánul meg az utaló magatartás szabályában is.

3.5. Az utaló magatartás helye a Ptk.-ban

A biztatási kár rendszertani elhelyezése véleményem szerint a Bevezető rendelkezések között nem tartható. Az általános felelősségi alakzathoz képest ugyanis speciális és kivételes jellegű magatartásról (magatartásokról) van szó, amelyekért a helytállást a szerződés fennállta esetén a szerződésből kiindulva kell levezetni és ezen esetekben nem alkalmazandó a 6. § tényállása. Egyedi kártelepítő szabályról van tehát szó, mely egyúttal közvetlenül rendelkezik a felelősség módjáról és a kártérítés mértéké-

ről. Így egyetértek *Vékás Lajossal*, aki szerint az utaló magatartást a szerződésen kívüli felelősség után javasolt szabályozni, a jogalap nélküli gazdagodás előtt.⁴³ Érdemes lenne egy „Különös kötelemfakasztó tények” fejezetet nyitni a II. Cím végén, és abban elhelyezni az utaló magatartás, majd azt követően a jogalap nélküli gazdagodás intézményeit – melyek egyébként több jogesetben is egymással konkurálva jelentek meg⁴⁴. Ezzel a megoldással rendszertanilag megfelelő helyre kerülne az utaló magatartás – a kötelmi jog rész végére, s „társa” lenne egy olyan jogintézménynek, amely szintén nem jogellenes magatartáson alapszik, és amelynek alkalmazása szintén szubszidiárius jellegű.

3.6. Végül pedig a Ptk. 6. §-ban foglalt intézmény elnevezéséről

A jelen tanulmány is – konform módon a joggyakorlat és a jogirodalomhoz – szinonimaként kezelte az utaló magatartás és biztatási kár fogalmait. Miatán a gyakorlat a biztatási kárt, különösen a kötelmi jog területén, egyként kezeli a negatív interessze fogalmával, úgy gondolom, hogy pontatlan gyakorlat a negatív interesszére szűkített biztatási kár fogalmát az utaló magatartással azonos tartalommal kezelni. Mint ahogy a Kommentár is ismerteti, a biztatási kár (negatív interessze) körébe „azok a károk tartoznak, amelyek a szerződés megkötéséből hárultak a vevőre, tehát amelyeknek az oka az eladónak a szerződéskötéssel kapcsolatos magatartása volt.”⁴⁵ Mindezek alapján megfontolandónak

tartom, hogy a Ptk. 6. §-ában foglalt kártelepítési szabályt – akár merre is találja meg helyét az újrakodifikált magánjogi kódexben – inkább az utaló magatartásnak nevezzük, és tartózkodjunk azt biztatási kárnak hívni. Még akkor is, ha az utóbbi kifejezés talán jobban kifejezi a Ptk. 6. §-ának lényegét.

IV. Összegzés

A Ptk. 6. §-a összetett, félreértelmezett és rendszertanilag rossz helyen szabályozott, de szükséges kárkötelmet (helytállást) fakasztó speciális tényállás.

Összetett, mert tényállási elemei, fogalmi úgy igényelnek magyarázatot, hogy első olvasásra egyértelműnek tűnnek, azonban, ha az adott esetre kell alkalmazni azokat, a kísérletek olykor szűkítik, máskor tágítják a tényállási elemek valódi jelentését és magát az utaló magatartás jogintézményét.

Félreértelmezett, mert néha alap nélkül átszabják a tényállási elemek értelmét, vagy újabb jellegzetességgel „gazdagítják” a biztatási kár tényállását.

Rendszertanilag rossz helyen szabályozott, mivel a jogintézmény célja és gyakorlata rámutatott arra, hogy a Bevezető rendelkezések között biztosan nincs helye e speciális kártelepítő szabálynak.

És szükséges e kárkötelmet (helytállást) fakasztó speciális tényállás, mert bizonyos esetekben egyedüli megoldást nyújt a károsult kárának jogszerű áthárítására.

Dr. Légrády Gergely

JEGYZETEK

- 1 A Budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Magánjogi Szemináriumának kiadványai, 1929.
- 2 Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása, továbbá a Polgári Törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi II. számú törvényerejű rendelet, Részletes Indokolás, Első Rész, Bevezető rendelkezések, 39. oldal, a továbbiakban: Miniszteri Indokolás.
- 3 „A bíróság a kárnak egészben vagy részben való megtérítésére kötelezheti azt, akinek szándékos magatartása más jóhiszemű személyt alapos okkal olyan magatartásra indított, amelyből őt önhibáján kívül károsodás érte.”
- 4 Vö. a bíróságok által kialakított állásponttal (2.1 pont).
- 5 Például: jóhiszeműség, tisztesség elve – Ptk. 4. § (1) bekezdés, joggal való visszaélés tilalma – Ptk. 5. § (1) bekezdés.
- 6 A károsult közrehatását egyéb felelősségi szabályok segítenek értelmezni, a kártelepítésnél értékelni. [Például: Ptk. 342. § (2) bekezdés].
- 7 Mely a nemtevéstől kezdve bármilyen magatartásban megnyilvánulhat.
- 8 Ez a feltételes mód az utaló magatartás további specifikuma a 339. §-hoz képest, hiszen az előbbinél a bírónak mérlegelési joga van, megítéli-e a kártérítést, amennyiben annak a 6. §-ban foglalt feltételei fennállnak, míg az utóbbinál a bírónak meg kell ítélni a kártérítést, ha a károsult bizonyította a kár bekövetkeztét és az okozati összefüggést a károsító magatartása és a kár bekövetkezése között, továbbá a károkozó nem élvez kimentést.
- 9 Miniszteri Indokolás 39. oldal, *A Polgári Törvénykönyv Magyarazata*, szerk: *Gellért György*, Első Kötet, KJK, 2002, 53. oldal, a továbbiakban: Kommentár. *Újváriné Antal Edit* is osztja ezt az álláspontot (*Felelősségtan*, Novotni kiadó, 1998, 53–54. oldal).
- 10 *Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*, KJK, Budapest, 1966, 124. oldal.
- 11 Kommentár 53. oldal.
- 12 Hogyan is lehetne bizonyítani minden károkozás esetén a jogellenességet? „[...] A polgári jog – eltérően a büntetőjogtól, amely taxatív megállapítja a büntetőjogi felelősségre vonást megállapító tényállásokat – nem sorolja fel a felelősség alapjául szolgáló magatartásokat.” (*Újváriné Antal Edit: Felelősségtan*, Miskolc, 1998, 45. oldal) Csak azt lehet bizonyítani – jogszabályhely felhívásával –, hogy a károkozás jogosnak minősül.
- 13 Szándékosság, jóhiszeműség, alapos ok, önhibán kívüliség és kár.
- 14 „A bíróság a kárnak egészben vagy részben való megtérítésére kötelezheti azt [...]” (Ptk. 6. §), „[...] a marasztalás a bíróság mérlegelésétől függ, vizsgálódásának ki kell terjednie a megtérítés indokoltságára is” (Legf. Bír. Pf. VI. 23 608/1998).
- 15 *Füst László* frappáns megfogalmazása szerint, „A magatartásnak szándékosnak kell lennie; a ténykedő akaratából kell származnia és ennek az akaratnak a magatartás ténybeli eredményére kell irányulnia.” (I. m. 75. oldal).
- 16 BH 1986. 373. (Legf. Bír. Gf. V. 30 650/1985. sz.)
- 17 BH 1992. 385. (Legf. Bír. Pf. I. 20 157/1992. sz.)
- 18 BH 1986. 69. (Legf. Bír. Gf. V. 30 119/1985. sz.)
- 19 További példák hasonló tartalmú eseti döntésekre: BH 1984. 144, BH 1994. 179., FPK 1994/1. (Fővárosi Bíróság 42. Pf. 26875/1993/3. sz.), Legf. Bír. Pfv. IV. 22. 532/1997. sz.
- 20 BH 1982. 429, BH 1986. 319, BH 1994. 179, BH 1996. 586.
- 21 BH 1996. 586 (Legf. Bír. Pf. VI. 22. 942/1993. sz.)
- 22 Miniszteri Indokolás i. m. 39. oldal.
- 23 Erről részletesebben lásd a 3.5 pontot.
- 24 Fővárosi Bíróság 42. Pf. 26875/1993/3. sz.
- 25 BH 1986. 319 (P. törv. I. 20. 289/1985. sz.)
- 26 BH 1996. 586. (Legf. Bír. Pf. VI. 22. 942/1993. sz.)
- 27 BH 1994. 39. (Legf. Bír. Gf. V. X. 30. 848/1993. sz.)
- 28 Legf. Bír. Pfv. VI. 22. 931/1997. sz.
- 29 Az eset tényállása: a felperes ügy vásárolta meg a később lefoglalt gépjárművét, hogy az alperestől annak rendszáma alapján felvilágosítást kérte, hogy az autót körözik-e. Az alperes a rendszám alapján visszaigazolta, hogy a gépjármű „tiszt”. Az adásvétel után két évvel az autót a rendőrség lefoglalta, mert egy ellenőrzés során kiderült, hogy lopott, és azonos egy más rendszámon nyilvántartott és körözött gépjárművel. A felperes kérte kárának megtérítését az alperestől, aki korábban azt a tájékoztatást adta számára, hogy az autó nem lopott. A bíróság ítéletében megállapította, hogy a (hamis) rendszám alapján az alperes való tényeket közölt a felperessel. Az utaló magatartás megállapításához többlettényállásra lenne szükség (alperesi készítés az adásvétel megkötésére), mely az adott esetben hiányzott. (Legf. Bír. Pf. V. 20. 765/1997. sz.)
- 30 Erről részletesebben a 2.6.1. pontban.
- 31 Például házassági ígért megszégéséből eredő kár esetében nem hasznosítható e külsőszabály.
- 32 BH 1990. 257. (Pf. IV. 20. 92/1989. sz.)
- 33 A bíróságok gyakorlata több, mint nem egyértelmű, hiszen olyan eset is napvilágot látott, ahol a szándékról úgy nyilatkozik a bíróság a Ptk. 6. §-a tekintetében, mintha annak a károsodás bekövetkeztére kellene irányulnia. (BH 1996. 586.) Vö. 1.3.2/c. pont.
- 34 BH 1984. 144. (P. törv. I. 20. 501/1983. sz.)
- 35 Kommentár 59. oldal.
- 36 A Pp.-ben a néhány éve módosult munkaügyi perek szabálya alapján, munkaügyi pernek minősül a munkaszerződés megkötését megelőző tárgyalásra alapított igény érvényesítése is. Ebben a körben hangsúlyos szerepet kaphat a Ptk. 6. §-ára alapított kártérítési követelés, így érdekes lehet megfigyelni azt, hogy növekvő számban jelentkeznek-e majd munkaügyi bíróságok előtt érvényesített utaló magatartásból eredő kártérítési igények.
- 37 A 2.3. pontban már ismertetett jogeset két szempontból is kiemeltet igényel. Egyrészt azért, mert a felsőbb fokú bíróságok áttértek az adott eset vizsgálataánál a felelősség általános szabályairól a biztatási kár intézményére – tehát a szubszidiaritást részesítették előnyben –, másrészt mert álláspont szerint helytelenül vetették el a 339. § relevanciáját és vizsgálták az esetet a 6. § szemüvegén keresztül. Ugyanis véleményem szerint a perbeli felek között szállítási szerződés jött létre azzal, hogy a felperes

megrendelt meghatározott mennyiségű tápot, míg az alperes megjelölte a teljesítési határidőt. Mivel a felek folyamatos kapcsolatban voltak, az ár sem lehetett kétséges közöttük, így a (szállítási) szerződés a megrendelés mint ajánlat elfogadásával létrejött. Amennyiben tartjuk magunkat 2.1. pontban kifejtettekhez (szerződés fennállása esetén az utaló magatartás intézménye nem alkalmazható), úgy az elsőfokú bíróság jogi álláspontja azért volt helyes, mert a kérdést a 339. és a 348. paragrafusok alkalmazásával vizsgálta, s ítéletében marasztalta az alperest. Ezzel szemben a másodfokú bíróság kifejtette, hogy az alperes kártérítési felelőssége a 6. § alapján állapítható meg, mivel megvalósult az említett jogszabályban felsorolt valamennyi tényállási elem. A Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta a másodfokú bíróság ítéletét, hogy az helyesen vizsgálta a kérdést a 6. § alapján, de álláspontja szerint nem valósult meg maradéktalanul a biztatási kár tényállási elemei – hiányzik az önhibán kívüliség –, így a felperes kártérítési igényét elutasította. Álláspontom szerint, ha az esetet a kártérítés általános szabályai szerint bírálta volna el a Legfelsőbb Bíróság,

mint ahogyan azt már megtette az elsőfokú bíróság, a felperes igénye megalapozottnak minősült volna.
38 50 jogeset megvizsgálása alapján.
39 *Marton Géza: A polgári jogi felelősség* (A kéziratot kiadás alá rendezte: *Zlinszky János*, évszám nélküli), 142. oldal.
40 Ptk. 205. § (4) bekezdés.
41 Kommentár 1298. oldal.
42 *Kecskés László: Az új Polgári Törvénykönyv alapelvi rendelkezései*, Polgári Jogi Kodifikáció, III. évf. 1. szám, 2001, 3–9. oldal.
43 Jelen tartalommal azért sem lenne helyes kártérítési tényállással tenni a 6. §-t, mert akkor kártérítési jogunk általános kimentési klauzuláját is alkalmaznunk kéne a 6. § tényálláselemei mellett egy adott utaló magatartás megítélésnél.
44 BH 1996. 163 (Legf. Bír. Gf. V. 30. 986/1994 sz.), Pfv. VI. 20. 282/1998. sz., BH 1999. 297 (Legf. Bír. Pf. V. 22. 061/1996 sz.)
45 Kommentár 1298. oldal.

Viták

Elvárhatóság a magánjogban

Nem vagyok ugyan a polgári jog hivatalos oktatója, mégis a római jogon keresztül egy életen át a magánjog művelésével foglalkoztam, s ma mint a Ptk. szerkesztő bizottságának tagja is érzek bizonyos felelősséget azért, hogy a magánjog újra kodifikálása minél jobban betöltsé hivatását, alkalmas legyen a társadalmi viszonyok helyes kifejezésére, akár jobbítására is. Ennek okán szeretném, egyébként a szerkesztőbizottság többi tagjával eredetileg egyetértésben, kialakított álláspontomat még egyszer részletesen kifejteni, bízva abban, hogy az előadottak belső logikája meggyőzőn hathat a gondolatoktól idegenkedőkre is.

A Ptk. deliktualisnak mondott felelősségi tétele (339. §) közzismert. „A jogellenes károkozó köteles a kárt megtéríteni. Mentésül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.” Ez a megfogalmazás az 1953-as szerkesztők számára a vétkességi felelősség feloldására, objektívizálására született. E vonatkozásban, bár félénk, de mégis a fejlődés, az objektív kárfelelősség irányába mutató lépésként értékelendő.

Az új Ptk. szerkesztőbizottsága a tavalyi koncepció kiadásakor ennél egy lépéssel tovább ment. A kimentési ok nélküli fogalmazta meg a jogellenesen okozott kárért való felelősség tételét, s csupán a szociális méltányosság indokolta bírói mérséklésnek adott helyt a kárfelelősség megállapításánál. Lényegében a Marton Géza elmélete szerinti kárfelelősség került megfogalmazásra, azzal, hogy ez nagyban-egészben megfelel a bírói gyakorlatnak.

A Legfelsőbb Bíróságon történt egyeztetés során a Bizottság szövege nem várt határozott ellenállásba ütközött. A bírák, elégedetten a jelenlegi szöveggel s az annak alapján kialakított gyakorlattal, ragaszkodtak a Ptk. kárfelelőssége elvárható magatartás esetén történő korlátozása meghagyásához, nem csak a kárviselési kötelezettség mérséklése, hanem már a kárfelelősség megállapítása kérdésében is. Legalábbis abban a körben, ahol a fokozott felelősség valamely okon, kockázati indokok vagy bizonyítási nehézségek miatt, a fokozott felelősség irányában el nem megy. (Fokozott veszélyeztetés stb. Ptk. XXX. fej.). Maga a kettősség egyszerű és fokozott magánjogi felelősség között is mutatja a ragaszkodást, legalábbis a magánfelek között, az objektívizáltan is szubjektív felróhatósági tényezőhöz: hisz egyébként önmagában a jogellenesség eléggé felróható lenne minden jogállami viszonylatban!

Mit jelent, milyen üzenetet hordoz a társadalom felé a bírói álláspont a Szerkesztő bizottsági szöveghez képest? Nyilván azt, hogy elképzelhető magánjogi elbírálás alá eső élethelyzet, amikor **nem várható el a jogkövető magatartás** a társadalmi, gazdasági életben részt vevő jogalanytól, amikor a jogellenesség és az ezzel okozott kár elfogadandó, azt a sértett mintegy természeti csapásként tűrni tartozik. Magyarán, jogállamban bizonyos

helyzetekben a jogkövető magatartás nem kötelező, nem várható el, túlzottan magas mércét jelent. Létezik engedett, túrt, de legalábbis nem szankcionált jogellenesség!

Úgy vélem, a jog betartása és betarttatása mindannyiunk hivatása. Minden olyan üzenet a társadalom felé, amely a jogkövetést nem minimumként írja elő, hanem esetenként felmentést ad ez alól, a jogbiztonság ellen intézett veszélyes, beláthatatlan következményekkel járó támadás. A jogbiztonság a jogállam fő értéke, előzi az igazságszolgáltatást. A társadalom tagjaitól a jogkövetés elvárása nem maximális, hanem minimális elvárás. Más kérdés, hogy ha a kárviselés tekintetében ennek következetes kersztülvitele szociális igazságtalanságra vezető következményekkel jár, a társadalmi szolidaritás jegyében esetleg mérsékelhető a jogszertű eredmény bírói mérlegeléssel, de erre a szerkesztőbizottság eredeti koncepciója is módot adott volna. Az elvet azonban, hogy a jog rendjének a követése minden körülmények között kötelező, nem szabad feladni, nem szabad azon részt nyitni. „*Venti velut agmine facto qua data porta ruunt et terras turbine perfiant*” mondja Vergilius –, ahol kaput találnak a szelek, kirohannak azon csatasorban, és felkavarják a föld színét. Egy túrt jogellenesség, egy el nem várható jogkövetés elismerése sorozatot vonhat maga után, mert a jogállam lényegét törli át. Egy időn túl diszkrimináció lesz megkövetelni a jog betarttatását, a jogellenesség kerülését! Ne nyissunk ilyen veszélyes kaput. Annál kevésbé nyissunk, mert alakuló piacgazdaságunk teli van olyan helyzetekkel, amiket a jogalkotó nem győz követni. Nem az a baj, hogy túl magas a jog mércéje a társadalmi, gazdasági életben részt vevők számára, hanem hogy túl alacsony. Különbözik nem hangoznak egyre másra panasz azért, mert a jog nem tilt bizonyos társadalmilag egyértelműen elmarasztalt magatartásokat: erkölcstelen, de jogos – mondjuk és sajnálkozva tárjuk szét tehetetlenségünkben karjainkat! Ha viszont, amint bírói körökben hangoztatják, az elvárhatóság azonos a jogos magatartás elvárásával, a jogellenesség felróható, és a Ptk. szövegében csak a bizonyítási teher megfordításáról van szó a kimentési lehetőségnél, úgy lenne tiszta a megfogalmazás: **mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy az adott helyzetben nem járt el jogellenesen.**

Még a római jog sem ment olyan messzire, hogy a jogellenesség objektív tiltásán túlterjeszkedett volna – halljuk az ellenvetést. Sőt, a római jog finomodásának gyümölcse, hogy a *damnum iniuria datum* lex Aquilia szerinti objektív jogellenesség alapján megállapított büntető felelősségéhez legalább a *culpa levissima*, a hiba minimuma bizonyítását megkövánta: aki úgy okozott jogellenes kárt, hogy semmiféle cselekvősege nem volt a dologban, mentesült a kárviselés kötelezettségének büntetése alól. Térjünk most vissza a barbár előidőkbe?

Tetszetős az érvelés, de hibás. Először is, a római jog a kártérítést magán delictumként büntette, tehát nem reparációs, hanem pönális követelést állapított meg az *iniuria*, jogellenesen okozott kár esetében. Még e büntető tartalom ellenére sem tért rá e téren a kárfelelősség szubjektív, vétkességi alapjaira, csupán valamely cselekvőseget kívánt meg. Mulasztással a deliktualis kárért való büntetőjogi felelősséget nem lehetett megalapozni. Másrészt a római jog azokban az esetekben, amikor szerződésen kívüli, de valamely társadalmilag elvárható állapot fenntartása, őrizet ellátása terén mulasztás történhetett, mert a kötelezettség terén jogellenes kára keletkezett kívülről harmadiknak, cselekvősegre tekintet nélkül marasztalt: a háztulajdonost, a vadállattartót, a rabszolga (majd az alkalmazott) közreműködését igénybe vevőt, a családért, háznépért felelős pater familiast. Ahogy *Marthon* megállapította, azokat, akiknek lehetőségük volt a viszonyok alakítása terén a kárveszély elhárítására, tekintet nélkül arra, hogy adott esetben őket személyes felróhatóság a kár létrejötté miatt terhelte-e.

Másrészt a római jog egy sor esetben a jogellenes okozás kerülésén túli magatartást is elvárt a kárelhárítási lehetőség körében. Ismeretes *Labeo* leírása a faágakat nyeseő emberről, akit marasztalni lehet a ledobott ágak okozta kárért, ha az arra járók figyelmeztetéséről nem gondoskodott, függetlenül attól, hogy saját területén, tehát jogosan dobálta-e le az általa levágott ágakat. Ismeretes a szerződő felek kötelezése nem csak a megfelelő tájékoztatás kérdésre történő megadása vonatkozásában, hanem felelőssége a rejtett hiba elhallgatása esetére is, bárha a másik fél erről nem is igyekezett tájékozódni, tehát a maga részéről nem járt el a teljes diligentiával, gondossággal. Ismeretes *Cicero* kijelentése a megbízottal kapcsolatban, aki ugyan ingyen adós a római jogban, tehát csak a dolustól, a vétkes rosszhiszemű magatartástól való tartózkodásra kötelezné a törvény. Mégis, nem elég, ha nem dolozus, akkor is marasztalták, ha *negligentius*, hanyagabban járt el, mint azt a társadalom adott esetben elvárta, és aminek mértékül a más ingyen vállalt ügyében is a saját ügyekben tanúsított gondosságot szabta meg a kialakuló gyakorlat, *diligentia quam suis rebus*.

Még inkább így volt ez a római közjog területén, ahol az ingyen viselt politikai, közhatalmi tisztség ellátásában a társadalmi elvárhatóságot mércéül szabta a jog, és annak megsértését politikai felelősségre vonás tárgyává tette. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy az ilyen felelősségre vonások mélyén mindig pártpolitikai, hatalmi villongási indítékok rejtettek. Inkább a fordított igaz: későbbi időben, a köztársaság vége felé, a *mandatum* miatti felelősség feloldása történhetett politikai indokokon, főleg a népgyűlés hatáskörébe tartozó közbüntető eljárásban. *Caesar* nem véletlenül indított az egyik hatalmával durván visszaélő provinciális helytartó ellen polgári, formuláris pert a praetor *peregrinus* előtt: ott számíthatott arra, hogy az elbírálás ment lesz a politikai szempontoktól.

Ugyanígy objektív elvárhatósági mércéje volt a római jognak minden szakértelmet követelő vállalással kapcsolatban: *imperitia culpa adnumeratur*. Áll ez mindazokra, akik szakértelmet igénylő tevékenységre, szolgáltatásra vállalkoznak, de mindazokra is, akik magasabb képzettségük, tanultságuk révén állnak mások szolgálatára. Ha egyrészt nem is várható el az eredménykötelelem orvostól, jogásznál, mesterséget gyakorlónál, földmérőnél, arbiternél, viszont a kellő alaposság, a szakmai ismeretek lelkiismeretes alkalmazása igen. *Iudex, arbiter, qui litem suam facit*, a negligentiája, a szakértelem hiánya, vagy nem kellő alapossággal való alkalmazása miatt felelősségre vonható abban a körben, amelyben az tőle joggal elvárható volt.

Számos tárgyi bizonyítéka van tehát annak, hogy a római jog túlmélt a kifejezetten kikötött teljesítés megkövetelésén, a norma szó szerinti betartásának elvárásán, s e vonatkozásban a finomodása, a rendszer fejlődése, nem a jogellenesség megkövetelésének csökkentése, hanem a társadalmi elvárásnak a pusztán törvény betartásán túl való növelése felé mutat. A formai jogkö-

vetés mindvégig megálló mértéke mellé a tartalmi jogkövetés követelménye épül be a jogrendszerbe: a *contra legem* tiltásán túl az *in fraudem legis agere* szankcionálása. *Non verba legum tenere, sed vim ac potestatem*, nem a törvény szavát, hanem a benne rejlő hatalmi célzatot (vim) és annak utasítását kell követni.

Erre a fejlődésre teszi fel a koronát a klasszikus kor gyakorlata, amelyet *Papinianus* megfogalmazása őrzött meg számunkra legszebben, noha számos példából, elemzésből le lehetne vezetni: az erkölcsileg tiltott magatartásnak nem lehet jogot keletkeztető hatása, nem minősül jogilag facere-nek, releváns aktusnak.

A Legfelsőbb Bíróság legutóbb az ún. Tocsik-ügyben ezt az álláspontot fogalmazta meg, mikor semmisnek minősítette a társadalmi erkölcsbe ütköző szerződést, megvonva attól a joghatályt. Bátor, iránymutató lépés volt ez, de a jogalkotónak nem szabad mindenben a bírói gyakorlatra hagyatkoznia. Alsóbb bíróságaink tétozása azon ügyekben, amelyekre nyílt világos norma nem vonatkozik, a kodifikátortól még inkább megköveteli, hogy ahol lehet, nyilatkozzék világosan.

Két veszély is leselkedik a jogfejlődés során a magánjogi viszonyok világára. Az egyik, hogy a jogalkalmazó a törvény szövegéhez ragaszkodva, attól egyenest indítatva, elkezd mérlegelni tűrhető és tűrhetetlen jogellenesség között. Óhatatlan az irányban fog ez vezetni, hogy szubjektíve lesznek olyanok, akikről elvárható, és olyanok, akikről nem várható el a jogkövetés. S míg a bíró, nyilván jóindulatú mérlegelés szerint, egyes néprétegek, csoportok jogsértését, kártevését még belül fogja értékelni az elvárhatóságon (ezzel egyúttal e csoportok hátrányos helyzetében nyújtva pozitív diszkrimináció révén kiegyenlítő igazságosságot) – a társadalom viszont további szegregációval, együttműködés elkerülésével, a maga kártól való megóvását kívánva elérni, ugyanezen csoportok fokozott diszkriminálásával fog reagálni az ilyen gyakorlatra. (Hajdan az „albérlet nem lehet kitenni” elv a kiszolgáltattak védelmére született, és az albérletek uzsoraárúvá tételét eredményezte: a társadalom megfizeteti a kockázatot, általában rátartással, a védelem épp azt eredményezte, amit kerülni akart, ellehetlenítette az albérlet helyzetét.)

A másik veszély, hogy elkezdjenek a kötelezettek alkudni a maguk felelősséggel kapcsolatos kötelezettségeiről. Az elvárhatóság fogalmának előnye, hogy a bírónak jogot ad esetenként a társadalmi helyzet, a társadalmi elvárás mérlegelésére, sőt ezt kötelezettségévé teszi: csak adott körülmények ismeretében dönthető el, mi várható el valójában tárgyi, személyi körülményeket figyelembe véve. Ám ha az elvárhatóság a jogellenesség megengedését szolgálja, azok, akikről a társadalom joggal „vár el” gondosságot, odaadást, akár áldozatot is, majd elkezdik méricskélgni, mi is az, ami még belefér a jogellenesség keretei közé.

Íme, a példa máris kínálkozik. A Magyar Orvosi Kamara ki kívánja hagyni az Egészségügyi Törvényből az orvostól elvárható „legmagasabb” gondosságot. Nem várható el a legmagasabb, érvelnek, hiszen ez tévedhetetlenség megkövetelését eredményezné az orvossal szemben: ma csak a kórházzal szemben, azaz végeredményben az egészségügyi költségvetés terhére születnek ilyen elvárások, (és marasztalások), de holnap majd a privatizált egészségügy magánvállalkozójával szemben! Ki vesz ilyen feltételek közt kórházat? Márpedig a költségvetés szabadulni akar az Alkotmány biztosította tehertől.

(In parenthesisim: Az államnak most nyújtja be az élet a számlát az 1947 óta elpazarolt, nem tőkésített betegségbiztosítási járadékokért, hiszen akik a többletet annak idején megtermelték, most előregedve kérik a biztonságot, az öregkori betegellátást, a nyugdíjat. És nincs már elegendő fiatal, aki kitermelje újra, ami az elődöknek joggal járna. Fél évszázad hibás népesedéspolitikája, önzése visszaüt. Magánkézbe hát a kórházat, amint odaadtuk a lakást, a hitelintézeteket, odaadjuk a postát, a kultúrát, a közlekedést, mindazt, amiről egykor ígérték, hogy „nincs ugyan a borítékban, de jár!” Egyszer már megfizette mindennek árát a társadalom, fizesse meg még egyszer, s fedezzék a továbbiakban

jogos igényeiket a rászorulóknak a piacról, az állam mossa kezét, megszűnt a központi források „újraelosztása”.)

Mi lehet a válasz az orvosoknak? Ha az orvos szakmai hibát vét, megszegi saját hivatása tételes előírásait (vizsgálatot mulaszt, ellenőrzést hagy ki stb.), az *imperitia pro culpa adnumeratur* szabálya szerint felelni tartozik, mert a felelősség alapesete szerint: jogellenesen járt el, nem tartotta be a rá kötelező szakmai előírást. Felel ugyanúgy, mint a cipész, a statikus mérnök, a villanyszerelő, felel, mint szakember. Ám az orvostól több várható el, mint a szabályok pontos, de lélektelen betartása. A beteg ugyanis nem kezelendő köreket, hanem ember. Együttműködést, részvétet, beleérzést igényelhet. A betegség nem is sablonos, nem modellezhető, esetenként más és más. A diagnózisnak kockázata van, a beteg tűrőképessége változó. Az orvostól elvárható e többlet, de e téren tévedhet, hibázhat, a szakmai szabályok betartása mellett is. Éppen hogy nem várható el tőle az abszolút tévedhetetlenség csak a szakmai szakértelem és a lelkiismeretesség.

Itt van a jogellenességen túli elvárhatóság szerepe: az orvos, a tanár, a politikus, az ügyvéd, a bíró többel tartozik, mint csupán a szigorú jogkövetéssel. Helyzet szerinti lehető teljes gondossággal. Ebben, ismétlem, benne van a tévedés lehetősége: a tévedhetetlenség nem elvárható. De több van benne, mint a szigorú szakmai tételes előírás megtartása – hiszen e szabad szellemi pályák vagy akár a valódi mesterségek vonalán teljes körű előírást minden helyzetre előre nem lehet készíteni. Itt a *diligentia*, a gondosság várható el, hogy milyen mértékben, a helyzettől függ.

Nyilván szakmai körön belül dönthető el, hogy valaki *diligenter*, vagy *negligentius* járt el adott esetben. Nem kell félni attól, hogy a magas tét, az egészség védelme miatt az elvárható gondosság maximuma az előírás. Olyan ez, mint a *bonus et diligens paterfamilias* társadalmi mércéje: vele is megeshet tévedés, s ezért már legfeljebb az érdekeltség és a bizonyítási teher függvényében lehet felelőssé tenni. Ám ezt az elvárhatóságot a hivatást gyakorlóknak kellene esetről-esetre behatárolniok, egymás közt megkövetelniok. Mivel ők nem teszik, a jogászokra marad a mérlegelés, tehát az orvosnak hivatásbeli elvárása helyébe a társadalom sokszor hamis, az orvosban akár Istent látó elvárása lép. Ez ellen tiltakozik a Kamara, a törvény módosítását kívánva ott, ahol a helytelen gyakorlatot kellene módosítani.

Ki lesz a vesztes az elvárhatóság e ferde értelmezése folytán? Mindkét esetben a károsult magánfél, a jogkövető személy.

A legfelsőbb bíróság kollégiumának a Ptk. szerkesztő bizottság szövegével szembeni heves ellenállása arra indított, hogy újra gondoljam az általam eredetileg Marton nyomán javasolt törvényesszöveget. (Magyar Jog 2001. 8. 449–456.) Segített ebben a fent jelzett Legfelsőbb Bírósági döntés a „Tocsik-ügy” polgári részében, de az Orvosi Kamara törvénymódosító javaslata is. Úgy vélem, valóban helyt kell adni a bírák eligazítása és a helyes társadalmi nevelés, preventio és kárelosztás elérése céljából az elvárhatóság gondolatának. Ám nem a jogellenes magatartásért való alapvető felelősséget korlátozó, hanem a társadalom elvárásai szerinti magatartás megszegéséért megállapítható kárfelelőség kiterjesztése értelmében.

Így javaslom módosítani az általam megszövegezett Fejezet 1. § szövegét:

1. § (1) Jogellenes magatartásáért minden jogalany felelőssé tehető (felelősséggel tartozik). Minden jogalany tartozik viselni a teljes kárt, amelyet jogellenes magatartásával (tevőleg vagy mulasztással) más(ok)nak vagy a közösségnek okozott.

(2) Jogellenes magatartással szerzett hasznot mindenki tartozik kiadni, a szerződő félnek, a sértett félnek, vagy ha ilyen nincs, a közösségnek (az államnak). A kötelezettség a teljes jogellenesen elért haszonra kiterjed, függetlenül attól, hogy a sértett (a

másik szerződő fél, a jogosult, a közösség) a hasznot maga elér(het)te volna vagy nem.

(3) Azon kárért, amelyet valamely jogalany társadalmilag elvárható magatartás megszegésével vagy elvárható magatartás elmulasztásával, (luxuriózus, joggal visszaélő, erkölcstelen módon), bár jogsértés nélkül, másnak (a közösségnek) okozott, a bíróság az okozót felelőssé teheti.

(4) A kár és a haszon egyaránt az oksági lánc bizonyítható határáig számítható.

Úgy vélem, a jogállami fejlődés utolsó éveitől, bíróságaink a (3) pont alatt nyújtott fogódzót joggal várják a jogalkotótól. Míg a jogellenesség tárgyi mércé, megállapítása többnyire egyszerű, s az érte való felelősség megállapításánál csupán méltányossági mérlegelés játszhat szerepet. A társadalmi elvárhatóság terén viszont egyelőre nagy a zavar és sok a bizonytalanság. Főleg a köz- és magánszféra összekeveredése, már csak a privatizáció okán is, a közvagyonot kezelők jogilag sokszor kettős arcúak, a jogszabályi elhatárolások és a szakmai etikai előírások megfogalmazásának képedelmessége láthatón túl nagy terhet róttak a bíróságokra. Ehhez járul, többnyire a kényes, mert nagy érdekeket sértő ügyekben, a média és sajtó korántsem mindig a jogszerűt és erkölcsöst támogató hangja. Sokszor érezheti magát úgy a Bíróság, mint a számmal utazó apa és fia: bármelyik ül rajta, vagy ha mellette mennek is, mindig akad gáncoskodó, míg végül ők viszik a szamarat.

A szó grammatikai értelme egyébként a javasolt szöveget támasztja alá. A jogellenes tiltása természetes. Magánjogi viszonylatban egyértelmű és nincs szüksége korlátozásra, legfeljebb a jelentkező teher elosztásánál méltányosságra. A társadalom azonban a tételes jogszabály betartásán túl még sok mindent elvár tagjaitól. Nem azt kívánja megengedni, hogy a jogon túltegyék magukat. Ez senkinek sincs hatalmában. Azt várja el, hogy a társadalmi béke, a jóhiszemű és tisztességes együttműködés, a kölcsönös tájékoztatás, egymás kímélése, a közös értékek gondos óvása, kezelése, jövő nemzedékek érdekének szemmel tartása terén, a szolidaritás, a szakszerű és pontos hivatásteljesítés, más érdekeire odafigyelés terén a tőlük telhetőt megtegyék. A magánjog és a közigazgatási szabályok, mindenik a maga területén, erre nevel, és ennek érdekében alkalmaz preventív intézkedéseket, szankciókat. Nem kell mindjárt a büntetőjog nehéztüzérségét felvonultatni. Közigazgatási és magánjog nyújtanak megfelelő zárt rendű eszköztárat a társadalom bekéjének és biztonságának védelmére. Már ha élünk vele!

Marton Géza annak idején a bírói rendbe vetett nagy és megingathatatlan bizalommal vallotta, hogy a bírói kar, ha adják számára az eszközöket, azok esetről esetre történő felhasználását meg fogja oldani, és mivel csakis a bírói székéből oldható meg biztosan az egyes káresetet, meg is kell hozzá a döntés felhatalmazását adni. Ez ma sincs másképp. Csak nem elbizonytalanítani kell a bírói kart, hanem feltétlen társadalmi bizalommal, esetleg a kétes esetek tudományos, politikamentes, jogelméleti elemzésével kell támogatni abban a nehéz munkában, amellyel jogkövetővé kell tenni a közelmúlt szocialista jogtalanságától elriasztott átlagpolgárt, a gyors megvagyonosodás reményével megkínált, és a bíróság intézkedéseinek gyenge hatásfokában bízó, kártékony társadalmi elemeket. Fizessen rá jogellenességére minden körülmények között a jogsértő, ne hivatkozhatson joghézagra a társadalomtól joggal elvárt magatartást nem vállaló egyed. Ne kelljen együtt élni a jogállamban, piacgazdaság esetén sem, a tisztességtelen haszon, a más terhére élőködés lehetőségével! Ezt célozza előadott javaslatom.

Zlinszky János

Külföldi kitekintés

Az állam javára való marasztalásról

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk, melyek azok a jogpolitikai célok, amelyek a jogszabályba, valamint a nyilvánvalóan a jó erkölcsbe ütközőként semmis szerződések érvénytelenségének jogkövetkezményei körében speciális szabályozást tesznek szükségessé, ezeket a jogpolitikai célokat mely szabályok milyen hatékonysággal képesek szolgálni, és ennek tükrében fogjuk vizsgálni a hatályos magyar szabályozást és annak lehetséges alternatíváit. Mindez azt is jelenti, hogy az érvénytelen szerződések jogkövetkezményeinek általános kérdéseivel csak annyiban foglalkozunk, amennyiben azt a jelen tanulmány tárgyaként felvetett problémák tárgyalása szükségessé teszi.

A jelen tanulmányban kifejtett álláspont szerint az állam javára való marasztalás olyan jogintézmény, amely mögött a piacgazdasággal is összeegyeztethető jogpolitikai célok húzódnak meg, és amelyek fenntartása továbbra is indokolt.

1. A szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményei

Az érvénytelen szerződésből jogok és kötelezettségek nem fakadhatnak, a szerződés nem kényszeríthető ki. Ha a szerződés alapján egyik fél sem teljesített szolgáltatást, ez nem is okoz gondot, az érvénytelenség következménye a felperes szerződésre alapított követelésének elutasítása. Ha a szerződés alapján legalább az egyik fél akár csak részlegesen is teljesített, elsősorban két kérdést kell megválaszolni: az egyik, hogy az érvénytelen szerződés teljesítésével a teljesített szolgáltatás tulajdonjoga átszáll-e a jogosultra, a másik pedig az, hogy a szolgáltatás jogalap nélküli gazdagodás címén visszakövetelhető-e.

1.2. Tulajdoni igények

Az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatás tulajdonjogának átszállása elsősorban a tulajdon átruházására irányuló ügylet kauzális vagy absztrakt természetétől függ.

A német jog a tulajdon-átruházás terén az absztrakciós elvet követi. Az absztrakciós elv (*Abstraktionsprinzip*) a tulajdonátruházás ügyleti kettősségén alapszik. Ez az ügyleti kettősség a tulajdon átruházása során megkülönbözteti a kötelmi kötelező és a dologi rendelkező ügyletet. A kötelmi kötelező ügylet (*Verpflichtungsgeschäft*) a tulajdon átszállását önmagában nem váltja ki, csak jogot keletkeztet arra, hogy a kötelező ügylet alapján a jogosult a szerződés teljesítéséként a tulajdon átruházását követelje. A tulajdon átruházása külön ügylettel, a dologi rendelkező ügylettel (*Verfügungsgeschäft*) történik. Az absztrakciós elv a kötelmi kötelező és a dologi rendelkező ügylet között a tulajdon átszállásához nem követel meg kauzális kapcsolatot, a kettőt egymástól függetleníti. E függetlenítés eredménye, hogy a kötelmi kötelező ügylet érvénytelensége nem eredményezi a dologi rendelkező ügylet érvénytelenségét. Ha a kötelező ügylet érvénytelen, bíróság előtt nem kényszeríthető ki, de ha a dologi ügylet érvényes, akkor azzal a tulajdonjog átszáll. Főszabályként a tulajdon átszállásához elegendő a dologi rendelkező ügylet érvényessége, a tulajdon átszállását csak a dologi ügylet érvénytelensége akadályozza meg. Ha a dologi ügylet érvényes, a tulajdonjog akkor is átszáll, ha a kötelező ügylet érvénytelen. Az absztrakciós elv a jogszabályba vagy jó erkölcsbe ütköző ügyletek kapcsán is érvényesül, azaz azok a körülmények, amelyek semmissé teszik a kötelező ügyletet, akkor, és csakis akkor akadályozzák a tulajdon átszállását, ha egyidejűleg közvetlenül a dologi rendelkező ügyletet is semmissé teszik. A tulajdon átszállását főszabályként csak

a dologi rendelkező ügylet semmissége gátolja. Másik „irányban” egyébként az elv nem érvényesül: a dologi rendelkező ügylet érvénytelensége rendszerint a kötelező ügylet érvénytelenségére vezet.

A jó erkölcsbe ütköző szerződések bizonyos esetkörökben a német bírói gyakorlat ezt az absztrakciós elvet áttöri, és ha a tulajdon átszállása a jó erkölcsbe ütköző szerződések tilalmához fűződő jogpolitikai célokkal ellentétes eredményre vezetne, egyes esetekben a prioritást a jó erkölcsbe ütköző szerződések tilalmának engedi át, megakadályozva ezzel a tulajdon átszállását. Az absztrakciós elvnek ez az áttörése ugyanakkor kivétel, és a jó erkölcsbe ütköző szerződések azon esetköreire jellemző, amelyek a közérdek vagy harmadik személyek érdekeinek sérelme miatt semmisek. Azokban az esetkörökben, amelyekben a jó erkölcsbe ütközés miatti semmisséget a szerződő fél érdekeinek sérelme idézi elő, a bírói gyakorlat az absztrakciós elvet töretlenül és következetesen követi.¹

A tulajdon átszállásának következménye az, hogy az átruházó dologi (*in rem*) jogi igényt a szerződő féllel vagy harmadik személyekkel szemben nem érvényesíthet. Az átruházót dologi jogi igény híján a másik féllel szemben a teljesítés visszaköveteléséként csak *in personam* igényt illel meg, és a szolgáltatást kapó másik féllel szemben jogalap nélküli gazdagodásra alapított igényrel élhet.

Az angol jog szerint is átszállhat a tulajdonjog érvénytelen szerződés alapján. Az angol jog a szerződések érvénytelenségének három kategóriáját különbözteti meg: a kikényszeríthetetlen (*unenforceable*), a semmis (*void*), és a megtámadható (*voidable*) szerződésekét. A szerződés semmissége ebben az összefüggésben lényegében azokat a helyzeteket jelenti, amelyekben a szerződés a mi fogalmaink szerint nem jön létre. Az angol esetjog a jogellenes szerződéseket (ide tartoznak a jó erkölcsbe ütközés és a *public policy* esetkörei is) nem semmisnek, hanem kikényszeríthetetlennek tekinti, és ennek eredményeként a szerződés alapján a tulajdonjog átszállhat. Ennek alapja nem a némethez hasonló absztrakciós elv, hanem a franciához hasonló konszenzuális rendszer, amelynek alapján a tulajdonjog – ingók esetén – nem külön jogügylettel, hanem magával a szerződéssel száll át. A tulajdonjog a kikényszeríthetetlen szerződés alapján akkor nem száll át, ha azt jogszabály kifejezetten kizárja. További kivételt jelent, hogy ha a felperes jogellenes szerződés alapján teljesített szolgáltatást, és azt olyan jogcímen követeli vissza, amit nem a szerződés jogellenességére alapít – tulajdoni igényt támaszt –, a bíróság a követelésnek helyt adhat, feltéve, hogy a szóban forgó érvénytelen szerződésben a felperes nem a tulajdonjogot, hanem csak annak részjogosítványát ruházta át.² Ha a tulajdonjog átszáll, az érvénytelen szerződést a maga részéről teljesítő fél a másikkal szemben dologi igényt nem, csak *in personam* igényt érvényesíthet, és a másik féltől a teljesítést jogalap nélküli gazdagodásként (*unjust enrichment*) követelheti vissza.

A francia jog eltérő megoldást követ. Eszerint az érvénytelen szerződés alapján a tulajdonjog a konszenzuális rendszer ellenére nem száll át. Ha a szerződés érvénytelen, annak következménye a szerződéskötést megelőző állapot helyreállítása. Az átruházó az általa szolgáltatott dolgot tulajdoni igényt érvényesítve követelheti vissza.³ A svájci jog szerint az érvénytelen szerződés szintén nem alkalmas arra, hogy annak alapján tulajdon szálljon át. Az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatásra nézve az átruházó *in rem* tulajdoni igényt érvényesíthet.⁴

A magyar jog az átruházással való tulajdonszerzés során a kauzális tradíció elvét követi. Ebből az következik, hogy csak érvényes szerződés lehet alkalmas a tulajdonjog átruházására.

A kötelező ügylet érvénytelensége önmagában megakadályozza a tulajdon átszállását a szerződés alapján. Ha a szerződés érvénytelen, annak alapján tulajdonjog nem szállhat át, következésképp az átruházó igénye tartalmát tekintve tulajdoni igény lehet akkor is, ha a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeit a Ptk. 237. §-a nem a dologi és kötelmi igények közötti különbségtétel mentén, hanem önálló, szerződési jogi jogkövetkezmények keretében rendezi.

1.3. A restitúció megtagadása jó erkölcsbe ütköző szerződések esetén

A szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményei keretében a szerződés alapján szolgáltatást nyújtó fél, ha tulajdoni igényt a szolgáltatására érvényesíteni nem tud, azt kötelmi igényként jogalap nélküli gazdagodás címén követelheti vissza. Vannak azonban olyan jogpolitikai szempontok, amelyek jó erkölcsbe és jogszabályba ütköző szerződések esetén a jogalap nélküli gazdagodás iránti igény megtagadása, az arra alapított kereset elutasítása mellett szólnak. Ezek a jogpolitikai szempontok a következők szerint összegezhetők.

1.3.1. *Nemo suam turpitudinem allegans*

A római jogtudósok a *nemo auditur suam turpitudinem allegans* elve alapján – mely a Ptk. 4. § (4) bekezdésében is megfogalmazódik – közelítették meg a jó erkölcsbe ütköző szerződés alapján visszakövetelt szolgáltatás kérdését, s nem tartották visszakövetelhetőnek a prostituált részére adott díjat, mert – bár maga az ügylet is jó erkölcsbe ütközik – az ilyen fizetést csak a férfi részéről tartották erkölcsstelennek. A *condictio ob turpem causam* tényállását csak az „átvevő” erkölcsstelsége esetén tartották megállapíthatónak.⁵ Ez arra is utal, hogy az ügylet erkölcsbe ütközését elsősorban valamelyik fél erkölcsstelen magatartására vezették vissza, s az ilyen szerződések tényállását kevésbé tekintették objektívnek. Nem követelhetette vissza ugyanakkor valaki a bírónak vagy tanúnak megvesztegetés céljára adott pénzt, azt a pénzt sem, amelyet a tettes az őt tetten érő személynek annak hallgatásáért adott, vagy amelyet általában erkölcsstelen cselekmények fejében nyújtottak.⁶ Ezekben az esetekben tehát – függetlenül a másik fél erkölcsös vagy erkölcsstelen eljárásától – a szerződés alapján nyújtott szolgáltatást az azt nyújtó fél az ügylet erkölcsstelsége miatt nem követelhetette vissza, mivel maga is erkölcsbe ütköző módon járt el.

Az az elv, hogy saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat, a magánjog tradicionális elve. Ha ezt az elvet a szerződések érvénytelenségének jogkövetkezményei körében is érvényre kívánja a jog juttatni, ezt azzal teheti meg, ha az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatás esetén a bíróság elutasítja annak a félnek a szolgáltatás visszakövetelése érdekében érvényesített, jogalap nélküli gazdagodásra alapított igényét, aki az érvénytelenség okát felróható magatartásával maga okozta.

1.3.2. *Megelőzés és visszatartás*

A jog által nem kívánt magatartástól való visszatartás és elrettentés nem tartozik a magánjogi szabályozást elsődlegesen meghatározó jogpolitikai célok közé, és ez nem funkciója a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeit meghatározó normának, továbbá a jogalap nélküli gazdagodás szabályainak sem. Széles körben elfogadott ugyanakkor, hogy a magánjognak is törekednie kell arra, hogy a személyeket visszatartsa és elrettentse a jog által nem kívánt magatartás tanúsításától.

A visszatérítési igény kapcsán a problémát elsősorban az okozza, hogy amennyiben a jog a turpis fél részére a szerződés

érvénytelensége miatt jogalap nélküli gazdagodás (*in integrum restitutio*) címén az általa a másik félnek nyújtott szolgáltatás visszakövetelésére lehetőséget ad, és ezt a bíróság megítéli, a jogszabályba vagy jó erkölcsbe ütközés tilalmának (esetleg más további érvénytelenségi okoknak) visszatartó ereje minimális lesz. Emiatt nem tud érvényesülni az a jogpolitikai érdek sem, ami az ilyen ügyletek tilalmának alapja. Az erkölcsi vagy jogi normát sértő fél nem kockáztatna semmit, hiszen legfeljebb visszakapja, amit nyújtott. Kézenfekvőnek tűnik az a megoldás, hogy a bíróság tagadja meg attól a féltől a visszakövetelési igényt, amelyik a szerződés érvénytelenségét maga idézte elő. Ezzel az a fél, aki jó erkölcsbe ütköző módon jár el, szolgáltatását nem követelheti vissza, s mivel annak elvesztésével kell számolnia, ez feltehetőleg visszatartja őt ilyen szerződés kötésétől, vagy legalábbis teljesítésétől.

Valószínűleg ilyen megfontolásból zárja ki a német BGB is a jó erkölcsbe vagy jogszabályba ütköző módon eljáró személy jogalap nélküli gazdagodás⁷ iránti igényét. A BGB 817. § úgy rendelkezik, hogy ha valamely szolgáltatás célja annak természetéből határozottan megállapíthatóan olyan volt, hogy annak elfogadásával az, aki kapta, jogszabályt sértett, vagy a jó erkölcsbe ütköző módon járt el, köteles azt visszatéríteni. A 817. § második mondata szerint ugyanakkor a visszakövetelés kizárt, ha a teljesítő fél terhére ugyanilyen eljárás esik. Ebben az esetben a kötelezettség mindkét fél részéről erkölcsöt (jogot) sért, a jogellenes (erkölcsstelen) teljesítéssel szemben ugyanilyen kötelezettség áll, a teljesítés visszaszolgáltatása tehát nem követelhető. A BGB 817. §-a csak azokra az igényekre tartalmaz rendelkezést, amelyeket jogellenesen vagy erkölcsbe ütköző módon eljáró személytől követelnek vissza. Nem szabályozza azt az esetet, ha a teljesítést nyújtó személy sértett erkölcsi normát, de az, aki a szolgáltatást kapta, az erkölcs és a jog szabályainak megfelelően járt el.

A BGB-nek ez a – 817. § második mondatában megfogalmazott – rendelkezése több szempontból is problematikus. Az egyik kritika a visszatérítési igény megtagadása kapcsán az, hogy nem egyértelmű az ezzel pontosan elérni kívánt jogalkotói cél. A német felsőbbbírósági gyakorlatban korábban a tiltott magatartás büntetése került jogpolitikai szempontként előtérbe, az újabb gyakorlat inkább a jogi védelem hiányát hangsúlyozza: aki a jog vagy a jó erkölcs ellen vét, ezzel kívül helyezi magát a jogon, ezért nem is részesítheti őt a jog védelemben, még a jogalap nélküli gazdagodás terén sem. Az irodalomban már eleve a visszatérítési igény megtagadásának megalapozottságát is megkérdőjelezik.⁸ Mind az irodalom, mind a bírói gyakorlat egységes abban, hogy a 817. §-nak ezt a visszatérítési igényt kizáró szabályát azokban a helyzetekben is alkalmazni kell, amelyekben mindkét fél nyilvánvalóan jó erkölcsbe ütköző módon járt el.⁹ Ebből viszont az is következik, hogy ha a szerződés jó erkölcsbe ütközése mindkét fél felróható magatartásának eredménye, és az egyik fél teljesíti a szerződést, ő sem követelheti vissza a teljesítést jogalap nélküli gazdagodás címén. Ennek eredményeként a teljesítés az egyébként szintén jó erkölcsbe ütköző módon eljáró alperesnél marad, még akkor is, ha az ő magatartása a felperesnél semmivel sem volt kevésbé elítélendő. *Villányi* szerint például jogpolitikai szempontból ennek a helyessége is erősen megkérdőjelezhető, különösen, mivel az absztrakciós elvvel együtt a jog diszfunkcionális működését eredményezi.¹⁰

Annak megakadályozása érdekében, hogy a BGB 817. §-a a kétoldalú turpitudó eseteiben arra vezessen, hogy a felperessel egyaránt vagy akár még inkább jó erkölcsbe ütköző módon eljáró alperes megtarthatja a gazdagodást, a bírói gyakorlat a 817. § merev szabályát a BGB 242. §-ának alkalmazásával korrigálja, és a *Treu und Glauben* elve alapján, a felek magatartásának összemérésével ítéli vagy tagadja meg kétoldalú turpitudó esetén a visszakövetelési igényt.¹¹

A francia Code civil nem tartalmaz rendelkezést a szerződés-kötéssel jó erkölcsbe vagy közrendbe ütköző módon eljáró fél ré-

szére visszajáró szolgáltatásra. A szerződés semmisségére bárki, tehát akár a turpis fél is hivatkozhat (*action en nullité*). A bírói gyakorlat ugyanakkor – hasonlóan a BGB 817. §-ában foglalt rendelkezésekhez – következetesen és az elmélet által is támogatottan alkalmazza a *nemo auditur propriam turpitudinem allegans* elvét, továbbá azt szabályt, mely szerint ha a szerződést kötő felek mindegyike egyformán turpis volt, saját szolgáltatása visszakövetelésének joga egyik felet sem illeti meg (*in pari causa turpitudinis cessat repetitio*). A felek magatartásának összemérése alapján dönt a bíróság abban a kérdésben, hogy egyformán sértették-e a felek a jó erkölcsöt. Ha valamelyik fél eljárása kevésbé volt turpis, ő a szolgáltatást visszakövetelheti. Abban az esetben, amelyben a szerződés, mint a német megszálló erőket támogató volt jogellenes, a szolgáltatás nem volt visszakövetelhető, míg a restitúciós igénynek a bíróságok például hivatali vesztegetési esetekben helyt adnak.¹²

Az angol common law tradicionális elve szerint a jogellenesség¹³ főszabályként jó védekezés lehet a jogalap nélküli gazdagodásból származó igényrel szemben. Ennek alapja az, hogy a bíróság ne nyújtson jogvédelmet olyan felperes részére, aki nem jogszerűen járt el. Az angol bírói gyakorlat vezérelve is az, hogy a jó erkölcsbe ütköző szerződésből jogok nem fakadhatnak (*ex turpi causa non oritur actio*). A már – legalább részben – teljesített jó erkölcsbe ütköző szerződéseknél követett szabály az, hogy ha mindkét fél egyformán turpis volt, egyik sem követelheti vissza az általa nyújtott szolgáltatást a másik féltől, a birtokos a dolog kiadására nem köteles (*in pari delicto potior est conditio possidentis*). A legnagyobb problémát ezeknek az elveknek az alkalmazása során az jelenti, hogy a jog mindkét fél magatartását egyformán szankcionálja anélkül, hogy a társadalmi magatartási szabályt sértő cselekményük súlyát figyelembe venné.¹⁴

Az angol esetjog sem alkalmazza a visszatérítést merev, kivételt nem ismerő szabályként. A restitúciós igényt érvényesítheti az a fél, aki bizonyítani tudja, hogy nem volt *in pari delicto* helyzetben, aki az ügylettől a *locus poenitentiae* alatt visszalép, ha a tulajdonjogára a szerződés nélkül is hivatkozni tud, vagy ha az érvénytelenségi ok célja a társadalom meghatározott tagjainak védelme, és a felperes ehhez a társadalmi csoporthoz tartozik.¹⁵ A felperes általában nincs *in pari delicto* helyzetben, és restitúciós igényt illeti meg őt, ha kevésbé felelős az ügylet érvénytelenségét előidéző okért, mint az alperes. Ez a helyzet például akkor, ha a felperes tévedésben volt az ügylet jogszerűtlenségét okozó tényeket illetően, vagy igényét egyébként releváns tévedésre tudja alapítani, ha kényszerre tud sikeresen hivatkozni, ha az alperest inkább terheli felelősség a jogellenes ügylet megkötéséért, mint a felperest (általában erről van szó olyankor, amikor az alperes a felperes gyengébb pozícióját kihasználva éri el a szerződés megkötését), vagy ha a felperest nem terheli felelősség az ügylet jogellenességéért, míg az alperest igen.¹⁶

A *locus poenitentiae* doktrínája azokra az esetekre vonatkozik, amelyekben jogellenes szerződés alapján került sor tulajdon átruházására, de az átruházó önként visszalép az ügylettől, mielőtt még a szerződés jogellenes célja megvalósult volna. A *locus poenitentiae* alapján, ha bármelyik fél a szerződésnek a jogellenes (erkölcsbe ütköző) részét még részben sem teljesítette, szándéka megváltoztatásával a szerződéstől elállhat és így szerződési kötelezettségétől szabadulva a másik féltől az általa már nyújtott szolgáltatást visszakövetelheti (*locus poenitentiae*). Erre csak akkor van lehetőség, ha a fél elállása önkéntes, külső körülmények (például a másik fél „szerződésszegése”) által nem befolyásolt. A *locus poenitentiae* alkalmazására elsősorban a jogi vagy erkölcsi normák kisebb fokú megsértése esetén kerülhet sor.¹⁷ A *locus poenitentiae* doktrínájának határai sem világosak, és jogpolitikai indokoltsága sem egyértelműen alátámasztott, mert hatékonysága megkérdőjelezhető. Viszonylag meggyőzően lehet ugyanis amellett érvelni, hogy a *locus poenitentiae* nem tartja vissza az alperest a jogszerűtlen cél megvalósításától, hanem inkább bátorítja arra, hogy minél előbb teljesítsen annak érdekében, hogy a fel-

peres már ne léphessen vissza a szerződéstől. Ez erősen kétséges – teszi a *locus poenitentiae* preventív hatását.¹⁸

1.3.3. Az igazságszolgáltatás tekintélye

Az igazságszolgáltatás tekintélyének megőrzése szintén erős érv a visszakövetelési igény megtagadása mellett. Ahogyan azt *Wilmot* bíró az 1767-es *Collins v. Blattern* ügyben hozott döntés során színes szavakkal kifejtette: „valamennyi jogtudásunk egyetért abban, hogy beszennyezett kezek nem érinthetik az igazság forrását. Ha valaki jogellenes szerződést kötött, és ez alapján fizetést teljesített, azt a bíróság által vissza nem követelheti.”¹⁹ E megfontolás szerint a jogellenes szerződés alapján teljesített szolgáltatás visszakövetelésének elbírálása szükségessé teszi, hogy a bíróság a bizonyítási eljárás keretében részletesen belemenjen az ügy tárgyalásába, és ez sok esetben már eleve nem fér össze a bíróságról a társadalomban kialakult képpel, és az általa megtestesített tekintéllyel. Az igazságszolgáltatás tekintélye általánosan elfogadott szempont volt nem csak a II. világháború előtti magyar magánjogi irodalomban és bírói gyakorlatban,²⁰ de annak számít az angol Law Commission jelentése szerint is. A Law Commission ugyanakkor figyelembe veszi ennek a jogpolitikai szempontnak a szükségszerű korlátait is, mely szerint a bíróság tekintélye csak akkor kerülhet ténylegesen veszélybe, ha a szóban forgó ügylet jogellenessége valóban súlyos, és kevésbé érintheti a bíróság tekintélyét, ha például kisebb, technikai jellegű jogsértésről van szó.²¹

1.3.4. A büntetés

Erősen vitatható, hogy a büntetés valóban elfogadott jogpolitikai célnak tekinthető-e a magánjogban, és hogy valóban elválasztható-e a prevenciótól és elrettentéstől. Ha a büntetést el is fogadjuk a magánjog egyik lehetséges funkciójának,²² akkor sem kezelhetjük a magánjog terén elsődlegesnek, mert a magánjogi jogkövetkezmények nem alkalmasak arra, hogy a sérelmet okozó fél egyéni körülményeihez megfelelően igazított, egyéniesített szankcióként működjenek. A magánjogi jogkövetkezmények, az érvénytelenség és a kártérítés ehhez túl merevek. A visszakövetelési igény megtagadásának büntető szankció jellegét szemléletesen hangsúlyozta *Barna Ignác* a polgári törvénykönyv tervezete kapcsán 1914-ben tartott előadáson tett hozzászólásában: „nem lehet kétes, hogy minő jellege van annak a szolgáltatásnak, amit az egyik (hibás) fél teljesített és a mi a másíknál marad. Akár ide, vagy oda forgatjuk, ez semmi más, mint poena. Ez poenalis természetű dolog, mert az állam küzd az erkölcstelenségek ellen, és ép úgy, ahogy megtagadja az egyoldalú turpitudó esetében a conditio ob turpem causam, éppúgy segít magán a conditio kizárásával itt is, mert ha a fél visszakövetelhetné az ő saját szolgáltatását, akkor nem bűnhődne; spekulálhatna, mert visszakapja, amit szolgáltatott. Mivel bűnhődik ekkor?”²³

2. A magyar magánjogi jogfejlődés

2.1. A restitúciós igény visszatérítésének problémája a II. világháború előtti magánjogban

A II. világháború előtti magánjog bírói gyakorlata nem követte a német absztrakciós elvet. A tulajdon átruházása csak érvényes kötelező ügylet alapján mehetett végbe. A bírói gyakorlat szerint, amikor érvénytelen szerződés alapján teljesítés történt, a teljesítést nyújtó fél vagy tulajdoni igény (*rei vindicatio*) érvényesítésével, vagy jogalap nélküli gazdagodás címén követelhetette vissza a teljesítést. Úgy tűnik, hogy a bírói gyakorlat *rei vindicatio*ként tette lehetővé a teljesítés visszakövetelését, ha a szerződés

kötését megelőző állapot természetbe helyreállítható volt, és jogalap nélküli gazdagodásként akkor, ha a természetbeni helyreállítás a szolgáltatás eredeti vagy utólagos irreverzibilitása miatt nem volt lehetséges.²⁴ Ami a jó erkölcsbe ütköző szerződések következményeinek szabályozását illeti, a polgári törvénykönyv tervezetei figyelemre méltó fejlődést mutatnak.

A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv 1900-as tervezetének (a továbbiakban: Tervezet) első szövege csaknem szó szerint követte a BGB 817. §-ának rendelkezését. A Tervezet 1769. §-a arra való tekintet nélkül, hogy a célzott eredmény bekövetkezett-e²⁵ vagy sem, visszakövetelhetőnek tekintette a szolgáltatás, ha a másik fél annak elfogadása által törvényes tilalom vagy a jó erkölcsök ellen vétett. A visszakövetelést kizárta, ha azt, aki a szolgáltatást teljesítette, hasonló hiba terheli, kivéve, ha a szolgáltatás kötelezettség elvállalásában állott.²⁶ A Tervezet szerint az ilyen kötelezettség teljesítése fejében nyújtott szolgáltatás vissza nem követelhető. Ezek a szabályok lényegében a BGB 817. §-ában foglalt rendelkezéssel egyeznek meg. A Tervezet második és harmadik szövegében a rendelkezés megfogalmazásában rövidebbé vált, tartalmilag azonban csak annyiban változott, hogy a kötelezettség elvállalása, mint a restitúciós igény megtagadása alóli kivétel a rendelkezésből elmaradt. A Tervezet első és második szövegének 1508. §-a szerint „oly szolgáltatást, amelynek elfogadása által a másik fél a törvény tilalma, a közrend vagy a jó erkölcsök ellen vétett, vissza lehet követelni, hacsak a visszakövetelő fél a teljesítés által ugyanily vétséget nem követett el.”

Ezt a megoldást széles körű kritika érte, elsősorban a rendelkezés merevsége és kétoldalú turpitudó esetén a felek magatartásának megfelelő értékelésére való alkalmatlansága miatt. *Trócsányi* például azért bírálta, mert szerinte nem veszi tekintetbe annak lehetőségét, hogy a teljesítést nyújtó fél turpitudója nem mindig olyan minőségű, hogy feltétlenül arányos lenne ezzel az a vagyon, amitől ellenérték nélkül esett el a szolgáltatás elvesztésével.²⁷

További lényeges ellenérv volt az, hogy a szabály alkalmazása igazságtalan eredményre vezet, mert gazdagodást idéz elő az alperesnél olyan helyzetben, amikor mindkét fél egyaránt turpitudóan járt el. Abban a helyzetben például, ha a szerződés semmissége mindkét fél jó erkölcsbe ütköző magatartásának eredménye, a visszatérítési igény kizártságának következménye az, hogy az alperes megtartja a gazdagodást úgy, hogy ezt semmilyen jogpolitikai érv sem támasztja alá.²⁸ *Beck* kifejezetten azzal érvel, hogy bizonyos helyzetekben a visszakövetelés megtagadásának visszatartó ereje nincsen. Így vesztegetési ügyekben a vesztegetést elfogadó a visszatérítési igény megtagadása egyáltalán nem tartja vissza a vesztegetési összeg elfogadásától, hiszen a visszakövetelés megtagadása számára kifejezetten előnyös helyzetet teremt.²⁹ Csaknem valamennyi, a II. világháború előtt e körben véleményének ma megismerhető módon hangot adó gyakorló jogász ellenezte a Tervezetnek ezt a szabályát, különösen annak a kétoldalú turpitudó esetén való kevésbé hatékony eredménye miatt.³⁰

A javasolt megoldások tekintetében azonban a vélemények jelentősen megoszlottak. A visszakövetelési igény merev megtagadását két különböző megoldással javasolták helyettesíteni. Az egyik lehetséges felvetett megoldás az volt, hogy a bíróság kapjon széles körű diszkrecionális jogkört annak elbírálása során, hogy adott esetben, az eset összes körülményeire tekintettel, a méltányosság elvei szerint helyt kaphat-e a restitúciós igény vagy sem.³¹ A másik javasolt megoldás arra az esetre, ha mindkét fél jó erkölcsbe ütköző módon járt el, a visszakövetelési igény elvonása és állami alapok részére való juttatása vagy más jóléti célra fordítása volt.³²

A Tervezet negyedik szövege és az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat módosította a tervezet korábbi szövegeit, és elszakadva a német megoldástól a méltányossági alapon való bírósági diszkrecionális jogkör mellett foglalt állást. A Tervezet negyedik szövegének 1510. §-a és az Mtj. 1769. §-a szerint „oly szolgáltatást, amelynek elfogadása által a másik fél a törvény tilalma, a közrend vagy a jó erkölcsök ellen vétett, vissza lehet követelni.

Ha a szolgáltatást teljesítő fél a teljesítés által hasonló vétséget követett el, visszakövetelésnek csak annyiban van helye, amennyiben azt az eset összes körülményeire való tekintettel a méltányosság megkívánja. E korlátozás nem áll, ha a visszakövetelt szolgáltatás kötelezettségvállaló nyilatkozik; de áll az ilyen nyilatkozat alapján teljesített szolgáltatás tekintetében.” A méltányossági elv felé való elmozdulás az Mtj. időszakára már egyértelmű tendenciává vált a bírói gyakorlatban.³³

E javaslatok, visszatérve a kötelezettségvállaló nyilatkozat kivételként való megfogalmazására, egy további problémát kívántak orvosolni, mégpedig azt a helyzetet, ha váltóval történik az erkölcsstelen ügyletben való kötelezettségvállalás biztosítása. A váltó visszakövetelési jogának kizárása ugyanis arra az eredményre vezet, hogy a váltót adó a váltót megszerző harmadik személlyel szemben fizetésre köteles, ez pedig az erkölcsstelen ügylet kikényszeríthetlenségéhez, illetőleg a restitúciós igény megtagadásához fűződő jogpolitikai célokkal ellentétes.³⁴

A méltányossági alapon való mérlegelésen alapuló döntéssel kapcsolatban is felmerült az az aggály, hogy a tényállás szükségese felderítése érdekében a bíróságnak a bizonyítási eljárás keretében az eset részleteit is fel kell tárnia. Ezzel a bíróság tekintélye csorbul, így az igazságszolgáltatás tekintélyének megőrzéséhez fűződő jogpolitikai szempontokat ez a megoldás sem szolgálja.³⁵

2.2. A hatályos megoldás: az állam javára való marasztalás

Az 1959-es Polgári Törvénykönyv a turpis fél részére visszajáró szolgáltatás szabályait a fentiekől lényegesen eltérő módon fektette le, amikor csak az uzorás szerződések körében ismerte el a visszatérítés részbeni vagy egészben való elengedését, abban az esetben, ha az a sérelmet szenvedő felet részletfizetés engedélyezése esetében is súlyos helyzetbe hozná [202. § (3) bek.]. A szocialista együttélés követelményeibe vagy a jogszabályba ütköző szerződés semmisségéhez jogkövetkezményként elsődlegesen az eredeti állapot helyreállítását fűzte. [237. § (1) bek.]. Ezzel egyidejűleg bevezette az állam javára való marasztalás jogintézményét. Előírta, hogy uzorás szerződések esetén a sérelmet okozó félnek visszajáró szolgáltatást az ügyész indítványára az állam javára kell megítélni [202. § (3) bek.]. Ezen túlmenően, a szerződés érvénytelensége esetén alkalmazandó in integrum restitutio folyamatába „belenyúlva” úgy rendelkezett, hogy a bíróság az ügyész indítványára az állam javára ítélni meg azt a szolgáltatást, amely a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződést kötő, a megtevesztő vagy jogtalanul fenyegető, továbbá az egyébként csalárd módon eljáró félnek járna vissza [237. § (1) bek.].

Az állam javára való marasztalás gondolata ekkor már nem volt új. Amint láttuk, a II. világháború előtti magánjogi gyakorlat kapcsán is komolyan felmerült ennek a lehetősége, a bírói gyakorlat azonban ebbe az irányba nem mozdult el (az állam javára való marasztalás eljárásjogi feltételeinek hiányában ezt nem is tehette volna), a gyakorlat a felvetett megoldások közül a méltányossági alapon való egyedi elbírálást alkalmazta.

A jelenleg hatályos Ptk. 237. § (4) bekezdése értelmében a bíróság az ügyész indítványára az állam javára ítélni meg azt a szolgáltatást, amely a tiltott, a jó erkölcsbe ütköző szerződést kötő, a megtevesztő vagy jogtalanul fenyegető, továbbá az egyébként csalárd módon eljáró félnek járna vissza. Uzorás szerződés esetén a sérelmet okozó félnek visszajáró szolgáltatást az állam javára meg kell ítélni.

A Ptk. kodifikációja során e szabályozásnak az indoka abban rejlett, hogy a vizontszolgáltatás elengedése a sérelmet szenvedett fél alaptalan gazdagodását jelenti, a következetes in integrum restitutio pedig a szolgáltatások visszaadásával nem járna polgári jogi represszióval. Ezeket a problémákat – amelyek valóban a fentebb ismertetett, piactudományon alapuló jogrendszerek által alkalmazott megoldások hiányosságaként jelentkeztek – az

állam javára való marasztalás lehetősége úgy tűnik, valóban ki-küszöböli. Az állam javára való marasztalás elvi vezérfonalát a gyakorlat számára a Legfelsőbb Bíróság 1966-ban megalkotott 7. sz. irányelve tartalmazta. Az Irányelv tág teret engedett a bírói gyakorlat számára annak mérlegelése során, hogy helye van-e az állam javára való marasztalásnak. Az Irányelv szerint az állam javára való marasztalás alkalmazása során „gondosan kell mérlegelni mindazt, aminek számbavételével megnyugtatóan elbírállható, hogy a visszajáró szolgáltatás, illetőleg gazdagodás elvonásával az adott esetben a jogintézmény megfelelően betöltheti-e a rendeltetését.” Az Irányelv értelmében a bíróságnak az állam javára való marasztalás alkalmazása során „arra kell törekednie, hogy e szankció alkalmazása ne idézzen elő olyan helyzetet, amelyben nagyobb hátrány éri vagy esetleg egyedül éri hátrányt azt a felet, akinek a magatartása kevésbé felróható, mint a másiké.”³⁶

Az állam javára való marasztalás e rugalmas – már az Irányelv előtt is követendőnek tekintett – alkalmazása lehetőséget biztosított olyan megoldásokra is, mint az angol *locus poenitentiae*, amennyiben olyan esetben, amikor valamelyik fél még a jog által helytelenített magatartásának felfedezése előtt maga küszöbölte ki az előidézett eredményt, az állam javára való marasztalást a bíróság mellőzhette. Figyelemre méltó, hogy a korai irodalomban és gyakorlatban még felmerült az állam indokolatlan gazdagodásának megakadályozása is.³⁷ Az állam javára való marasztalás alkalmazása során a bírói gyakorlat a felek helyzetét, személyes körülményeit is figyelembe vette, és elsősorban a jogintézmény preventív funkciójából indult ki. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy alkalmazása során a szerződés érvénytelenségén felüli további többlet-elemet követelt meg, ami miatt a hagyományos polgári jogi szankciók elégtelennek mutatkoznak.³⁸

A 7. sz. irányelvet 1990. február 1-jei hatállyal a 21. számú irányelv helyezte hatályon kívül. A hatályon kívül helyezés elsődleges indoka a jogintézménynek a piacgazdasággal való összeegyeztethetlensége volt.³⁹ Ezt a lépést az állam javára való marasztalás bíróságok általi alkalmazásának rendkívüli megtrikkulása kísérte, ami már-már e jogintézmény desuetudójához vezet.

Kérdés, hogy magánjogunkat valójában éri-e veszteség a jogintézmény „eltűnésével”? A visszatérítés problémáját a fent ismertetett jogrendszerek kétoldalú turpitudo esetén gyakorlatilag képtelenek úgy megoldani, hogy ne érvényesüljön a római jogban működött „elv”, nevezetesen, hogy jobban jár, aki ügyesebb vagy szerencsesebb volt, mert neki nem kell visszatérítenie, amihez jutott, annak ellenére, hogy ő maga jó erkölcsbe ütköző módon járt el.⁴⁰ Az elvonási lehetőség nélkül egyébként is csak két lehetőség van: az *in integrum restitutio* vagy a visszatérítés megtagadása. Egyoldalú turpitudo esetén a visszatérítési igény elutasítása, esetleg a méltányosság vagy a jóhiszemű és tisztességes eljárás elve alapján való elbírállása többnyire megnyugtató megoldáshoz vezethet. Kétoldalú turpitudo esetén azonban az eredmény aligha lehet kielégítő, hiszen akár a visszatérítés megtagadása, akár a visszatérítési igénynek való teljes vagy részleges helyt adás ellentmond a jóhiszemű és tisztességes eljárás követelményének,⁴¹ nincs preventív hatása, és bizonyos helyzetekben nincs összhangban a társadalmi szinten elfogadott anyagi igazságossággal, ezért csökkenti a jog érvényesülésének hatékonyságát.

Felvethető, hogy az állam javára való marasztalás büntetőjogias (represszív) jellegű szankció-e, s ehhez képest beilleszthető-e a magánjog szankciórendszerébe. Korábbi irodalmunkban eltértek a megközelítések. A skála széles volt: az állam javára való marasztalás kifejezett büntetőjogias szankcióként való kezelésétől⁴² ennek tagadásán át⁴³ egészen addig terjed, hogy a büntetőjogias jelleg ellenére is beilleszthető e jogintézmény a polgári jogi szankciórendszerébe.⁴⁴ *Eörsi Gyula* például az állam javára való marasztalás polgári jogi jelegét abban találja meg, hogy az a *nemo auditur propriam turpitudinem allegans* általánosított tételére, valamint a jogalap nélküli gazdagodás hovatfordításának szabályozására vezethető vissza,⁴⁵ s formailag ellentétesnek, lényegi-

leg azonosnak tekinti a kártérítéssel, tekintettel arra, hogy hasonló elveken nyugszanak.⁴⁶ Ezek az értelmezések – csakúgy, mint maga az állam javára való marasztalás – a jelenlegitől gyökeresen eltérő társadalmi, gazdasági és jogi környezetben születtek, ma már pro és kontra érvekként önmagukban kevésbé lehetnek mérvadók.

Az állam javára való marasztalás vagy hasonló funkciót betöltő más jogintézmény nélkül a turpis fél részére visszajáró szolgáltatás problémáját jó erkölcsbe vagy jogszabályba ütköző szerződés esetén a Ptk. 237. §-ában írt rendelkezések alkalmazásán túl a Ptk. 4. § (4) bekezdésében foglalt *nemo auditur propriam turpitudinem allegans* elv alkalmazásával lehetne megoldani. Bár a jelenlegi bírói gyakorlat erre nem tűnik hajlamosnak,⁴⁷ mind a bírói gyakorlatban, mind a jogirodalomban erős érvek jelentek meg amellett, hogy a saját felróható magatartásra előnyök szerzése végett való hivatkozás a szerződés semmisségére való hivatkozás korlátozásával a restitúciós igény megtagadásához vezetne.⁴⁸ Álláspontom szerint jogpolitikai indokok nem támasztják alá, hogy a semmisségre való hivatkozás alanyi korlátaiként ne vegyük figyelembe a Ptk. alapvető rendelkezéseit. Egyetértve *Weiss* álláspontjával a jóhiszemű és tisztességes eljárás követelménye, a joggal való visszaélés tilalma, és a saját felróható magatartásra előnyök szerzése végett való hivatkozás tilalma korlátozzák a semmisségre való hivatkozás lehetőségét.⁴⁹

7.3. Az érvénytelenség jogkövetkezményei és kétoldalú turpitudo

Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek kétoldalú turpitudo esetén való alkalmazása sajátos problémákat vet fel. Kérdés, hogy valóban szükségesek-e különös szabályok ezeknek a helyzeteknek a kezeléséhez. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához először meg kell határozni az irányadó jogpolitikai szempontokat, és meg kell vizsgálni a rendelkezésre álló alternatívákat, továbbá azok előnyeit és hátrányait is.

7.3.1. A jogpolitikai szempontok

A fenti áttekintés alapján azok a jogpolitikai célok, amelyek a mindkét fél eljárásának eredményeként jó erkölcsbe ütköző szerződések következményeinek az általánostól eltérő szabályozását indokolhatják, a visszatartásban és prevencióban, az igazságszolgáltatás tekintélyének megőrzésében, a saját felróható magatartásra előnyök szerzése végett való hivatkozás tilalmának érvényesítésében, továbbá a büntetésben állhatnak. Erősen kérdéses azonban, hogy a teljesített szolgáltatás visszakövetelésének megtagadása, és általában a szerződés érvénytelenségének magánjogi szabályozása valóban alkalmas-e ezeknek a céloknak a hatékony megvalósítására.

A visszatartás és prevenció központi eszköze a restitúciós igény megtagadása. Ennek hatékonyságával kapcsolatban az a kételvet vethető fel, hogy az csak azt a kötelezettet tartja vissza a jó erkölcsbe ütköző szerződés megkötésétől, amelyik részéről a restitúciós igény felmerülhet.⁵⁰ Azt a felet azonban nem, amelyik a teljesítés jogosultja: aki a szolgáltatást kapja, az a szabály eredményeként annak megtartásával számolhat. Számára a visszakövetelési igény megtagadása hátrányt semmilyen módon nem jelent. A teljesítés visszakövetelésének megtagadása ezért reá nézve visszatartó erővel egyáltalán nem bír. A restitúciós igény megtagadása ugyanakkor hatékony és szükséges eszköz lehet a már megkötött szerződések esetén a szolgáltatásban részesített személynek a szerződés teljesítésétől való visszatartásában. Ha neki a szolgáltatás visszaadásával kell számolnia, az a szerződésben vállalt tilos szolgáltatás elvégzésére ösztönözheti: a szolgáltatás visszaadása számára kevésbé vonzó alternatíva lehet, mint a maga részéről is a teljesítés.

Lényegében ugyanezek az érvek merülhetnek fel a saját felróható magatartásra való hivatkozás tilalma kapcsán. Önmagában

a *nemo suam turpitudinem* tilalmának, a szolgáltatásban részesített fél előnyben részesítésével ebben a körben értékelhető jogpolitikai tartalma nincsen. Megfelelő hivatkozási alap lehet a szolgáltatás visszatérítésének megtagadásához, de csak annyiban van önálló szerepe és célja, amennyiben a szolgáltatás visszatérítésének megtagadása az adott helyzetben, az eset egyedi körülményei folytán ilyen önálló szerepet betölteni képes.

Az igazságszolgáltatás tekintélyének megőrzése feltehetően csak kevés esetben kerül valóban veszélybe, ráadásul a szerződés semmisségének alapjául szolgáló tényállás felderítése már bizonyos mértékig mindenképpen szükségessé teszi azt, hogy a bíróság az eset körülményeivel foglalkozzon. Ha például a bíróság mérlegelheti, hogy a restitúciós igénynek helyt ad-e vagy sem, már bele kell mennie a tényállás tisztázása érdekében a bizonyítási eljárás során az eset részletes körülményeibe. A bíróság tekintélyét nem a tényállás – elkerülhetetlen – tisztázása vagy az annak kapcsán felmerülő tények sérthetik, hanem az, amilyen kérelmet a bíróság elé terjesztenek. Az igazságszolgáltatás tekintélyét sértheti például, ha a bíróság olyan szolgáltatást értékel, amelynek természete ennek az értékelésnek a lehetőségével ellentétes. Olyan helyzetben azonban, amikor valaki pénzszerzést igényel vissza, a bíróság tekintélye általában nem csorbul. Önmagában ezért a szolgáltatás visszakövetelésének megtagadását az igazságszolgáltatás tekintélyének megőrzése nem támaszthatja alá.⁵¹ A bíróság az eset körülményei alapján dönthet arról, hogy milyen kérelmeknek vagy indítványoknak ad helyt.

A büntetés nem lehet a magánjog elsődleges jogpolitikai célja, mert szabályai nem teszik lehetővé a büntetés egyediesítéséhez szükséges szempontok értékelését és ilyen eszközök alkalmazását. Azonban, még ha a büntetést a magánjog egyik lehetséges, bár korlátozottan érvényesíthető céljaként is elfogadjuk, kétséges, hogy a visszatérítési igény megtagadása a kétoldali *turpitudoe* eseteiben, a szolgáltatásban részesített fél jutalmazásával valóban megfelelő büntetési eszköz-e.

Összességében megállapítható, hogy a jó erkölcsbe és jogszabályba ütköző szerződésektől való visszatartás, a büntetés és az igazságszolgáltatás tekintélyének megőrzése – különböző mértékben – elfogadott jogpolitikai céljai lehetnek a tilos szerződések érvénytelenségére vonatkozó szabályoknak, és ezek a szempontok elsősorban az érvénytelenség következményei körében érvényesíthetők. Ezeknek a szempontoknak az érvényesítése az általánostól eltérő, különös szabályokat igényel. A teljesített szolgáltatás visszatérítésének megtagadása erre nem megfelelő eszköz.

7.3.2. Az állam javára való marasztalás továbbra is lehetséges alternatíva

Az állam javára való marasztalás nem a szocialista szabályozáshoz kötődő, piacgazdaságtól idegen jogintézmény. A restitúciós igény megtagadásának reális alternatívájaként merült fel már a II. világháború előtt, és elsősorban a gyakorló jogászok körében. A magánjogi „elkobzás” továbbá az új európai jogalkotásoktól sem idegen megoldási lehetőség. Legújabbban a 2002-es angol *Proceeds of Crime Act* vezetett be magánjogi elkobzási rendszert, amely büntetőbírói bűnösséget kimondó ítélet nélkül, főszabályként büntetőeljárástól, vagy annak eredményétől függetlenül is lehetővé teszi a jogellenes magatartással szerzett előny elvonását. Az elkobzást magánjogi szempontok alapján rendeli el a bíróság, ha bebizonyosodik, hogy valaki jogellenes cselekményt követett el (*any matters alleged to constitute unlawful conduct have occurred*) vagy valaki pénzt jogellenes magatartás keretében akart felhasználni (*any person intended to use any cash in unlawful conduct*).⁵² A magánjogi elkobzást egy külön erre a célra létrehozott intézmény, az *Assets Recovery Agency* kérelmére ítéli meg a bíróság.

Az állam javára való marasztalás a hazai joggyakorlatban jelentős mértékben visszaszorult, és részben ennek alapján az új Polgári Törvénykönyv koncepciója sem kívánja fenntartani.⁵³ Az állam javára való marasztalás alkalmazásának visszaszorulását jól mutatja, hogy egy 1998-as ügyészégi jelentés adatai szerint 1995. szeptember 1-je és 1997. december 1-je között mindössze öt alkalommal lépett fel az ügyészség állam javára való marasztalást indítványozva, az állam javára marasztalt összeg összesen 24 millió forint volt, amelyből a bíróságok jogerősen elutasítottak 19 millió forintnyi igényt.⁵⁴

Az állam javára való marasztalás alkalmazásának ez a jelek szerint desuetudot eredményező visszaszorulása feltehetően elsősorban a jogintézmény körüli bizonytalanságra vezethető vissza, amelyet mindenekelőtt két ok idézett elő. Az egyik ok a Legfelsőbb Bíróság 7. sz. Irányelvének hatályon kívül helyezése,⁵⁵ amely több szempontból is bizonytalansághoz vezetett. Egyrészt az Irányelv hatályon kívül helyezése és a piacgazdasággal való összeegyeztethetlenné nyilvánítása önmagában előre vetítette a jogintézmény megszűnésének reális lehetőségét, másrészt pedig kiiktatta azokat a szempontokat, amelyeket a gyakorlatnak az alkalmazás során követnie kellene. A másik ok az ügyészségnek a magánjog terén betöltött szerepének bizonytalanná válásában rejlik. Az ügyész polgári ügyekben való fellépésének lehetőségét jelentősen szűkítette az Alkotmánybíróság 1/1994. (I. 7.) sz. határozata, majd a Pp. ennek nyomán bekövetkezett 1995. évi LX. törvénnyel való módosítása.⁵⁶ Az ügyészségnek a polgári ügyekben való szerepvállalása ennek következtében jelentős mértékben visszaszorult, és maga az ügyészi szervezet sem tűnik alkalmasnak ilyen funkció hatékony ellátására.

Az állam javára való marasztalással kapcsolatban megállapításainkat a következők szerint összegezzük. Az állam javára való marasztalás olyan jogintézmény, amely alkalmas arra, hogy a jó erkölcsbe ütköző szerződések jogkövetkezményeit az érvényesíteni kívánt jogpolitikai célok hatékony érvényre juttatásával rendezze. A piacgazdaságtól semmivel sem idegenebb, mint az alternatív megoldásként felmerülő megtagadása a restitúciós igénynek. A restitúciós igény megtagadása sem a piacgazdasággal való kompatibilitás, sem a tulajdon elvonására vonatkozó alkotmányossági elvek szempontjából nem támasztható alá jobban: a restitúciós igénynek a másik félnél való megtartása (a részére való juttatása) és az állam javára való elvonása között lényegi különbség ebből a szempontból nincsen.

Az állam javára való marasztalás hiányában csak a restitúciós igény megtagadása lehet alternatív megoldás, amelyre nézve – a jelenlegi legfelsőbb bírósági bírói gyakorlattal szemben – a jogirodalomban és a gyakorlatban is meggyőző érvek merültek fel. A szerződés semmisségére való hivatkozás alanyi korlátozása azonban önmagában nem elegendő eszköz a jó erkölcsbe ütköző szerződések érvénytelensége kapcsán felmerülő jogpolitikai szempontok érvényesítéséhez. Egyrészt azért, mert bírói mérlegelés nélkül csak a – már a II. világháború előtt elvetett – restitúciós igény merev megtagadására vezetne, a felek magatartásának összemérésére pedig a Ptk. 4. § (4) bekezdése nem megfelelő eszköz. Ezen enyhítene a restitúciós igény megítélése kapcsán a bíróságnak biztosított széles körű mérlegelési lehetőség, azonban a kétoldalú *turpitudoe* által felvetett problémákat ez sem oldja meg.

Mindezek alapján álláspontom szerint az állam javára való marasztalás jogintézményének fenntartása indokolt. Hatékony működése érdekében azonban – a 7. sz. Irányelv hatályon kívül helyezésével megszűnt – megfelelő iránymutatást kell adni a jogalkalmazás számára, és újra kell gondolni annak intézményi kereteit, ide értve mindenekelőtt azt, hogy az ügyészség valóban megfelelő intézmény – vagy azzá tehető-e – az állam javára való marasztalás indítványozására vagy esetleg ezt a funkciót egy új vagy másik intézmény hatékonyabban tudná-e ellátni.

Menyhárd Attila

- 1 *Astrid Stadler: Gestaltungsfreiheit und Verkehrsschutz durch Abstraktion* (Tübingen, Mohr, 1996) 146. o.
- 2 Időnként nehéz elhatárolni egymástól a szerződésre alapított és az attól független jogcímet, például ha a bérbeadó az egyébként semmis bérleti szerződés alapján bérbe adott dolgot követeli vissza, miközben a bérlő bért nem fizetett, nehéz eldönteni, hogy a kereset alapja a bérlő szerződés-szegése vagy a tulajdonjogból eredő jogosítványok gyakorlása. ANSON's Law of Contract (27th edition by J. Beatson, 1998, Oxford, Oxford University Press) 395. o. Ld. szintén *Nelson Enonchong: Title Claims and Illegal Transactions* (111 Law Quarterly Review Jan. 1995, 135) 136. o.
- 3 *Vékás Lajos: Érvénytelen szerződés és jogalap nélküli gazdagodás* (in: Liber Amicorum Studia E. Weiss dedicata, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 2002, 289–318. o.) 303. o.
- 4 Uo. 306. o.
- 5 *Földi András/Hamza Gábor: A római jog története és intéstitúciói* (5. átdolgozott és bővített kiadás, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000) 1768
- 6 *Konrad Zweigert/Hein Kötz: An Introduction to the Comparative Law* (Transl. by Tony Weir, 3rd. ed., Oxford University Press, 1998, Oxford) 614. o.
- 7 A jogalap nélküli gazdagodásra (BGB 812. skk. §-ai) vonatkozó szabályok eleve hivatottak az érvénytelen szerződés alapján történt teljesítés következményeinek rendezésére is.
- 8 *MünchKomm/Lieb § 817 BGB Rn. 9.*
- 9 Uo. Rn. 10.
- 10 *Villányi a Reichsgericht* gyakorlatát kritizálva mutatja meg a német bírói gyakorlat ellentmondását. „ha a turpis ügylet alapján az egyik fél ingatlan tulajdonjogának átruházását, a másik fél pedig az ingatlan pénzbeli ellenértékét követelheti, akkor a *Reichsgericht* szerint a telekkönyvi traditioval a tulajdonjog átszáll, és az átvevő ezenkívül, mint [létre nem jött követelést biztosító] tulajdonosi jelzalogot szerzi meg azt a jelzalogjogot is, amelyet az ellenértékkövetelés biztosítására az átruházó magának az ingatlanon egyidejűleg bekebelezett. Ezzel az átvevő a szolgáltatáson kívül az ellenszolgáltatást biztosító jelzalogot is megkapta. Ehhez járul még, hogy a vételár az átruházó gazdagodási címen sem követelheti vissza.” *Villányi* szerint alig lehet kétséges, hogy ez a megoldás „a jog funkcionális zavarát mutatja: a felvetett esetben vagy az elvont traditio elve, vagy a két ügylet feltevése, vagy a turpis szolgáltatás vissza nem követelhetésének szabálya elkerülendő logikai utak.” *Villányi (Fürst) László: A magánjog szerkezete* (Budapest, Grill Kiadó, 1934) 50. és 51. o.
- 11 *Hk-BGB/Schulze § 817 Rn 5.*
- 12 *Barry Nicholas: The French Law of Contract* (2nd ed., Oxford, 1992) 133. o.
- 13 Ide tartozik a német, svájci, magyar szerződési jogi szabályok szerinti jó erkölcsbe ütközés is.
- 14 A probléma ezzel a megoldással az, hogy így a jog „vakon sújt le” valamennyi félre, s a felperes visszakövetelési igényének elutasításával a jó erkölcsbe ütköző szerződésből az alperes húz hasznót, aki a kapott szolgáltatást megtarthatja. Ez pedig önmagában vezethet olyan eredményre, amelyet a közfelfogás elfogadhatatlannak tart, és nincs összhangban a közérdekkel sem. Ennek illusztrálására *Atiyah* idézi például azt az angol döntést, amelyben a felperes olyan szerződés alapján követelte vissza pénzét, amelyet a bíróság jogellenesnek és ezért semmisnek minősített. A szerződés alapján – amelyet a felek Franciaországban a szükségállapot idején kötöttek, amikor az ilyen kölcsönügyleteket jogszabály tiltotta –, az ott élő angol felperes a szükségállapot feloldása és a törvényi tilalom megszűnése után font sterlingben visszafizetendő hitelt nyújtott az alperes részére, aki a kölcsönt nem fizette vissza. A hitelezési tilalomról mindkét fél tudott. Az angol bíróság a hitelező felperes keresetének nem adott helyet és így az a pénzt nem kaphatta vissza. Ezzel a jogellenes üggyellett az alperes gazdagodott. A döntés különösen azért ellentmondásos, mert valójában csak a francia alperes volt, aki saját államának jogát sértette, az angol felperes nem. Ld.: *P. S. Atiyah: An Introduction To The Law Of Contract* (Oxford, 1981) 259. o.
- 15 *Andrew Burrows: The Law of Restitution* (Butterworths, London/Dublin/Edinburgh, 1993) 333. o.
- 16 *Graham Virgo: The Principles of the Law of Restitution* (Clarendon Press, Oxford, 1999) 747. o.
- 17 ANSON's Law of Contract 349. o.
- 18 Law Commission for England and Wales Consultation Paper 154 on Illegal Transactions (The Effect of Illegality On Contracts and Trusts), 7. 63.
- 19 ANSON's Law of Contract (27th ed. Beatson) 389. o.
- 20 Erről még az alábbiakban bővebben lesz szó.
- 21 Law Commission Consultation Paper 154. 6. 6.
- 22 Vannak olyan magánjogi jogintézmények, amelyek hordoznak bizonyos represszív, büntető karaktert. Van olyan álláspont, amely szerint ilyen például a nem vagyoni kártérítés elégtétel adási funkciója, a személyiségi jogok megsértésének egyik szankciójaként az elégtétel-adás következménye. A német jogirodalomban például erősen vitatott, hogy a BGB 817. § 2. mondatában foglalt – a jelen dolgozatban is részletesen tárgyalt – rendelkezés, amely szerint a jogalap nélküli gazdagodás címen nem követelheti vissza a fél a vagyoni előnyt, ha az ő terhére is jó erkölcsbe ütköző magatartás esik. *Canaris* szerint például e rendelkezés nem büntetőjogias, mert hatása esetleges, amennyiben csak a már teljesítő felet sújtja, másrészt pedig nem is arányosítható. *Schäfer* a rendelkezés büntetőjogi jellege mellett érvel. A vitára és érvekre ld. *Carsten Schäfer: Strafe und Prävention im Bürgerlichen Recht* [AcP 202 (2002) 399–434. o.] 407. o.
- 23 *Barna Ignác* hozzászólása *Schuster Rudolf* előadásához. *Schuster Rudolf: Turpis causa és a polgári törvénykönyv javaslata*, előadás MJÉ X. 1914., 19. o.
- 24 *Vékás*: i. m. 290. o. azzal, hogy a döntésekből ma nem olvasható ki egyértelműen, hogy melyek voltak a döntő szempontok, amelyek alapján a bíróság tulajdoni vagy kötelmi igénynek adott helyet.
- 25 *Vö.* az angol jogról írtakat a *locus poenitentiae* kapcsán.
- 26 A kötelezettség elvállalása elsősorban az értékpapírba (mindenekelőtt váltóba) vagy más absztrakt kötelemben (mint absztrakt tartozáselismerés) foglalt kötelezettséget jelentette.
- 27 *Trócsányi József: Erkölcstelen ügyletek (turpis causa)* (Budapest, 1909) 236. o. A bírói gyakorlat egyébként nem követte mereven a tervezetnek ezt a szabályát. *Trócsányi* például kritikusan idézi a Curia azon döntéseit is, amelyekkel az a vadházaság okából történt tulajdon átruházására vonatkozó szerződést semmisnek tekintette, és a szerződés alapján történt tulajdonátruházás telekkönyvi törlesztését rendelte el, visszaszolgáltatóva azt a kétoldali turpitudó kapcsán állandóan követett joggyakorlat ellenére a felpereseknek. Uo. 228. o. Megjegyzi ugyanakkor, hogy a bírói gyakorlatban születnek általa helyesnek tartott, mérlegelően alapuló döntések is. Az arányosítás és egyéniesítés követelményét fogalmazza meg a szegedi tábla azon két (1903-ban és 1904-ben meghozott) döntése, amelyekben a bíróság kifejté, hogy az állandó bírói gyakorlat szerint a törvény által tiltott ügyletről nem követelhető a kikötött szolgáltatás teljesítése, ebből azonban nem következik feltétlenül a visszatérítési igény kizártsága pusztán azért, mert a szolgáltatást a szerződő fél valamely tiltott eredmény biztosítása céljából nyújtotta. A bíróság szerint az eset összes körülményeinek figyelembevételével kell eldönteni, hogy van-e helye visszakövetelésnek vagy sem. [1903. G. 279. T. VIII. 622. valamint 1904. G. 1906. T. IX. 781., *Vö.: Trócsányi*: i. m. 239. o.] További, a restitúciós igénynek helyt adó bírósági gyakorlatra ld. *Dálnoky Teleyk Endre: Adatok a turpis causa kérdéséhez* (Jogtudományi Közlöny, 1913/8. szám, 9. o.).
- 28 *Schuster Rudolf: Turpis causa és a polgári törvénykönyv javaslata*, előadás Magyar Jogászegyleti Értekezések, X. 1914. 13. o., *Liebmann Ernő* in: *Bíráli vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról* Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1914. IX. 59–62, 81. o.
- 29 *Beck Salamon: Turpis causa – követelési jog?* Jogtudományi Közlöny 1922/7. s. 52–53., s. 53.
- 30 Ld még *Reichardt Zsigmond: Az erkölcstelen szerződés a polgári törvénykönyv tervezetében* (in: Jogtudomány Közlöny 1913. évi (48. évf.) 39. szám, 329–331. o., 329. o.
- 31 *Schuster: Turpis causa... 16. o., Barna Ignác* (Hozzászólás *Schuster Rudolf* előadásához) 19. o., *Doroghy Kálmán: A polgári törvénykönyv javaslata bizottsági szövegének 1510. §-áról*, Ügyvédek Lapja 1916/46. 6. o., *Schuster Rudolf: Turpis causa esetén – visszakövetelési jog?* Jogtudományi Közlöny 1922/6. sz. 42–43. o., 43. o. A probléma kezelésére *Reichardt Zsigmond* is a visszatérítés méltányossági alapon való korrekcióját javasolja azzal, hogy „a helyes szabályozásnak azon kellene alapulni, hogy ez erkölcstelen szerződés és az ezzel egy tekintet alá eső, a közrendbe és a törvénybe ütköző szerződés semmisségének elve mellett a méltányosságnak is teret kellene engedni. Ha az erkölcstelen szerződés egyik oldalról sem fogatosított, akkor a szerződés semmissége elégséges szabály. De ha fogatosított, akkor gyakran a méltányosság követelménye, hogy bármelyik fél az előbbi állapot helyreállítását kívánhassa.” *Reichardt Zsigmond*: i. m. 331. o. A visszakövetelési jog méltányossági alapon való elbírálása (és az állam javára való marasztalás) ellen [*Liebmann Ernő: A Tervezet és az erkölcstelen szerződések* (in: Jogtudományi Közlöny 1913. évi 48. évf. 41. szám 356–357. o.), ahol szerinte a bírói gyakorlatot túl merevnek tartja, egyetlen megnyugtató álláspontnak az in integrum restitutio alkalmazását tekintti. A magánjogi elközbás szerinte a magánjogtól idegen, büntető jogintézmény, a méltányosság elvének alkalmazása pedig ilyen esetekben jogbizonytalanságra vezet.], majd álláspontját megváltoztatva a méltányossági alapon való elbírálás mellett ld. még *Liebmann Ernő: A turpis causa kérdéséhez* (Jogtudományi Közlöny 1922/9. szám 67–68. o., 68. o.)
- 32 *Beck S.: Turpis causa – követelési jog?* 53. o., *Almásy Antal* Magyar Jogászegyleti Értekezések X. 1914. 23. o. (hozzászólás *Schuster Rudolf* előadásához), *Fürst Mátyas* Jogtudományi Közlöny 1913 évi (48. évf.) 32. 258. o. (Jogi különösségek), *Schwarz Izidor: A turpis causának egyik esete és a kir. Kúria* (Jogtudományi Közlöny 1916/27. szám, 237. o.), *Doroghy Kálmán: A polgári törvénykönyv javaslata bizottsági szövegének 1510. §-áról* Ügyvédek Lapja, 1947/47. szám 6–7. o., 7. o., korábban is *Doroghy Kálmán: A polgári törvénykönyv javaslata bizottsági szövegének 1510. §-áról* (Ügyvédek Lapja 1916/46. sz. 6–7. o.) 7. o.)
- 33 *Liebmann Ernő: Az erkölcstelen ügyletek a Magánjogi Törvénykönyv javaslataiban és a bírói gyakorlatban* (in: Bíráli vélemények a magánjogi törvénykönyv javaslatáról (Franklin, 1929, 69–77. o.) 71. sk. o.
- 34 Az erkölcstelen ügyletet kötő váltóbirtokos az ellenérték fejében való forrással vagyoni előnyhöz jut, miközben a váltóadósság fizetésére lesz köteles

- a forgatmányossal szemben. Erre hívja fel a figyelmet *Schuster [Schuster Rudolf: A turpis causának egyik esete és a kir. Kúria (Jogtudományi Közöny, 1916/25. szám, 218–219. o.) 219. o.] és Doroghy [Doroghy Kálmán: A polgári törvénykönyv javaslata bizottsági szövegének 1510. §-áról Ügyvédek Lapja, 1947/47. szám 6–7. o.]*
- 35 *Hamar Gyula: A polgári törvénykönyvjavaslat külön bizottsági szövegének 1510 §-áról (Ügyvédek Lapja 1941/42, 3. o.). 3. o.)*
- 36 A Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelve az állam javára marasztalás (a viszájáró szolgáltatás illetőleg gazdagodás elvonása) kérdéseiről a. és b. pont. Az Irányelv kiküszöbölte továbbá a kettős joghátránnyal való sújtás lehetőségét is, amikor úgy rendelkezett, hogy a büntető bíróság által elkövetett érték nem ítéltető meg az állam javára való marasztalás címén.
- 37 *Zoltán Ödön: Adásvétel és csere (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962) 119. o.* Ugyanígy már az 7. sz. Irányelv előtt is követte a gyakorlat elkobzás esetén a kettős büntetés kizárásának elvét. Ha a büntetőügyben a büntető hatóságok a szerződés tárgyát elkobozták, a gyakorlat csak azzal a féllel szemben alkalmazott állam javára való marasztalást, akit az elkobzás nem érintett, de akinél az elkobzott tárgy ellenértéke ennek folytán megmaradt. A bírói gyakorlat ezekben az esetekben igazságos megoldásra törekedett, és abból indult ki, hogy ha az ügyvézi indítványt mindkét féllel szemben elutasítanak, akkor az a fél (rendszerint a vevő), akit az elkobzás érint, veszít, miközben a másik (az eladó) nyer, hiszen megtartja a kapott vételárat. Ha mindkét féllel szemben helyt adna a bíróság a keresetnek, azaz „az eladót a vételárnak, a vevőt pedig a szerződés tárgya értékének az állam javára való marasztalásra kötelezné, ez ugyan-csak igazságtalan eredményre vezetne, mert az eladó csak a kapott vételárat vesztené el, a vevő pedig a szerződés tárgyát, és emellett a vételárat még egyszer meg kellene fizetnie, az állam pedig a szerződés tárgyához és a vételár kétszeres összegéhez jutna hozzá, tehát végeredményben háromszoros értéket kapna. Ezért az látszik a legcélszerűbb megoldásnak, ha a bíróság csak az eladót kötelezi a kapott vételárnak az állam javára való megfizetésére.” Uo. 123. o.
- 38 *Zoltán Ödön: Vállalkozási szerződés (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963) 98. o.*
- 39 Az Irányelv indokolása szerint az állam javára marasztalás lehetőségét a Ptk. 1959-ben elsősorban az állampolgároknak a tilos szerződések megkötésétől való visszatartása végett vezette be. Az állam javára marasztalás büntető jellegű szabályai nehezen illeszkedtek az egyenjogú felek viszonyait szabályozó polgári jog rendszerébe, a hagyományos polgári jogi szemléletbe. Ezért az állam javára marasztalás törvényi rendelkezéseinek alkalmazása a bírói gyakorlatban bizonytalanságokkal, szemléleti torzulásokkal járt együtt. Az állam javára marasztalás szabályainak alkalmazása egyébként is hosszú idő óta kivételes jelenség a bírói gyakorlatban, az ilyen szankció alkalmazására az ügyész csak elvétve tesz indítványt. Az állam szerepének módosulása, a piacgazdaság kibontakoztatása olyan jogszabályok megalkotásához vezettek, amelyek egészen szűk területre korlátozták az állam javára marasztalás alkalmazásának lehetőségét. (BH 1990/2. szám)
- 40 *Vö: Nizsalovszky Endre: Az állam javára marasztalás – visszatérítés helyett (in: Magyar Jog 1958 március 75–79. o.) 75. o.*
- 41 *Kelemen gondolatmenete, mely szerint kétoldalú turpitudo esetén a visszatérítés megtagadása mellett szól az az érv is, hogy két jó erkölcsbe ütköző módon eljár a fél közül ráadásul a jóhiszemű és tisztességes eljárás elvét is sérti, aki még vissza is követeli szolgáltatását, még akkor sem elég meggyőző, ha a méltányossági elvet elfogadja korrekciós alapként. Ld.: Kelemen László: Jóhiszeműség és tisztesség a magánjogban (Szeged, 1937) 142. o.*
- 42 Uo. 77–79. o.
- 43 *Asztalos László: A polgári jogi szankció (Budapest, 1966) 269. o.*
- 44 *Weiss Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban (KJK Budapest, 1969) 120. o.*
- 45 *Eörsi Gyula: Az állam javára való marasztalás alapkérdései a Ptk. tervezetével kapcsolatban (in: Magyar Jog 1958. november 333–336. o.) 335–336. o.*
- 46 *Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái – a polgári jogi felelősség (Budapest, 1961) 422. o.*
- 47 A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint „a szerződés jogszabályba ütköző voltából fakadó semmisség jogkövetkezményének alkalmazásánál nincsen jelentősége a semmisségi ok bekövetkezésével kapcsolatos felróhatóságnak” (BH 1994/362. sz.)
- 48 *Kemenes István: A szerződés érvénytelenségének egyes kérdései a gazdasági szerződéses gyakorlatban (Polgári Jogi Kodifikáció IV. évf., 2002. évi 2. szám 7–27. o.) 18. o.*
- 49 A bíróságot „az érvénytelenség hivatalból észlelésében és különösen a jogkövetkezményeinek megvonásában is szükségszerűen kötik ezek az elvek, még akkor is, ha ezek éppen ezeknek a szabályoknak a félretételét fogják eredményezni.” Weiss: i. m. 206. o.
- 50 Ld. Paper of the SPTL Society of Legal Scholars, De Montfort University, Leicester, Conference 2002 Contract and commercial law section 12 September 2002, Jacques Parry (a továbbiakban: Illegality Paper) 69.
- 51 Hasonló: Illegality Paper 73.
- 52 Proceeds of Crime Act 2002, s. 241. (3).
- 53 Ld. az új Polgári Törvénykönyv koncepcióját, Magyar Közlöny 2002/15/II. Negyedik Könyv (Kötelmi jog) Második rész B, III. 3. d.
- 54 Ig. 96/1998. sz.
- 55 Ld. a 21. számú Irányelvet a kötetmi jogi tárgyú irányelvek felülvizsgálatáról.
- 56 Ld. az 1995. évi LX. tv. 1. § és 31. §-át. Az 1995. évi LX. tv. 1. §-át egyébként azóta az 199. évi CX. tv. 174. § (1) bekezdésének j) pontja hatályon kívül helyezte.

Hamarosan megjelenik!

Polgári jogi fogalomtár (Második, bővített kiadás)

Szerzők: **Dr. Bakó Károly, Dr. Jobbágy Zsuzsa, Sáriné dr. Simkó Ágnes, Dr. Simon Rita, Dr. Sümegi Péter, Dr. Tass Enikő**

Szerkesztő: **Sáriné dr. Simkó Ágnes**

Lektor: **Dr. Kisfaludi András**

A kötet tartalmazza a polgári jogra vonatkozó alapfogalmakat, az egyes szócikkeknél bemutatva, hogy az adott kifejezés eltérő jelentései – az egyes jogszabályokra tekintettel – mennyiben és mi okból mások. Felsorolja továbbá a kiadvány azoknak a jogszabályhelyeknek a jegyzékét is, ahol az adott fogalomnak jelentősége van, valamint jelöli azt, hogy annak mely más fogalmakkal van kapcsolata.

Ára: 5900 Ft + áfa

Hamarosan megjelenik!

A mediáció A közvetítői tevékenység

Szerzők: **Dr. Barinkai Zsuzsanna, Dr. Bártfai Judit, Dr. Dósa Ágnes, Dr. Gulyás Kálmán, Dr. Herczog Mária, Dr. Horváth Éva, Dr. Kutas Mária, Dr. Lovas Zsuzsanna**

Szerkesztő: **Sáriné dr. Simkó Ágnes**

A mediációnak, magyar fordításában közvetítésnek nevezett tevékenység lényege, hogy a vitás ügyekben döntésképtelenné váló felek a hazai szabályozás alapján a bírósági eljárás megelőzése érdekében egy semleges, pártatlan harmadik személy, a közvetítő bevonásával megkísérik vitás ügyekben megtalálni a mindkét fél számára megfelelő megoldást, amelyet a felek írásos megállapodásban rögzítenek.

A könyv célja, hogy bemutassa a hazánkban már működő békéltető, közvetítő testületek munkáját, nem hagyva ki a választottbírói eljárás keretében folytatott közvetítést sem. A kötetben megtalálhatók azok az ügycsoportok, amelyekben a közvetítésnek már hazánkban is több éves múltja van (ezek elsősorban a családjogi konfliktusokhoz, a fogyasztóvédelemhez és az egészségügyhez, valamint nagyobb vállalatok, cégek közötti szerződéses kapcsolathoz, munkajoghoz kapcsolódnak), és megismerheti az Olvasó a közvetítésre vonatkozó hazai jogkörnyezetet, ideértve az Országgyűlés által nemrégiben elfogadott, a közvetítői tevékenységről szóló törvény főbb rendelkezéseit.

Várható ára: 4500 Ft + áfa

Új kiadvány!

Jogviták határok nélkül

Joghatóság, külföldi határozatok elismerése és végrehajtása polgári ügyekben

Szerzők: **Dr. Brávác Ottóné, Dr. Szócs Tibor**

Szerkesztő: **Sáriné dr. Simkó Ágnes**

Eljárhat-e belföldi bíróság egy külföldi magánszeméllyel vagy külföldi székhelyű vállalkozással szembeni jogvitában? Ha igen, érvényt lehet-e majd szerezni a határozatnak a marasztalt személy lakóhelye vagy székhelye szerinti államban, vagy pedig eleve hiábavaló lenne a belföldi perlés? Ez a két kérdéskör – a joghatóság, valamint a külföldi határozatok elismerése és végrehajtása – képezi egy dinamikusan fejlődő új jogterület, a nemzetközi polgári eljárásjog „alfáját és ómegáját”.

A kézikönyv szerzőinek célja, hogy megkönnyítsék a jogalkalmazók eligazodását az e kérdésekre vonatkozó (a közelmúltban átfogóan módosított) hazai jogi szabályozásban, valamint a két- és többoldalú nemzetközi egyezmények rendelkezéseiben; továbbá kitekintést nyújtsanak az Európai Unió e tárgykörben eddig megalkotott szabályozására.

Ára: 5473 Ft + áfa

ÚJDONSÁG! • ÚJDONSÁG! • ÚJDONSÁG!

EURÓPAI JOGI FÜZETEK

Jogszabály- és bírósági határozat gyűjtemény

Nyomtatott formában elsőként kerül kiadásra a közösségi jognak az Igazságügyi Minisztérium koordinálásában készült magyar nyelvű fordítása.

Az Európai Jogi Füzetek kiadványsorozat jogterületenként tartalmazza:

- a vonatkozó közösségi jogszabályokat és
- az Európai Bíróság határozatait

az Igazságügyi Minisztérium szakértői és a HVG-ORAC Kiadó szerzőinek válogatásában.

A kiadványsorozat a következő témákban jelenik meg:

- **AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ALAPSZERZŐDÉSEI – VÁLOGATÁS**
- **GLOSSZÁRIUM (TERMINOLÓGIAI ADATBÁZIS)**
- **ÜGYVÉDEKRE VONATKOZÓ JOGANYAG**
- **MUNKAJOG, FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA**
- **ELEKTRONIKUS GAZDASÁGI KAPCSOLATOK JOGA**
- **SZÁMVITEL**
- **TÁRSASÁGI JOG, CÉGJOG**
- **BEFEKTETÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN**
- **ADÓJOG**
- **KÖRNYEZETVÉDELMI JOG**
- **VERSENYJOG**

Az Európai Jogi Füzetek terjedelemtől függő, várható ára:
2200–3000 Ft + áfa/db